

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

RÉVÉSZ IMRE

A DEBRECZENI REF. EGYHÁZ EGYIK RENDES LEKIPÁSZTORA, A TISZÁNTULI REFORM.
EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRNOKA, S A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA LEV. TAGJA.

ELSŐ ÉVI FOLYAM.

VIII-ik és IX-ik füzet.

1870.

AUGUSZTUS és SZEPTEMBER.

Révész Imre 1870 Aug. 27. Debrecen

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

- I. A debreceni főiskoláról.** Révész Imre. 391 lap.
- II. Tárcza.** A magyar biblia kiadásai korrend szerént. Balogh Ferenc. 428. Szikszó 1800-ig. A ref. egyház jegyzőkönyvéből közli Biró Antal. 434. Sinay Miklós levele 1763-ból. Közli Eötvös Lajos. 457.
- III. Egyházi krónika.** Németföld: a poroszok és a porosz király vallásossága a háboru kezdetén; — tábori papok és diakónok. Anglia: az angol királynő káplánja s egy tekintélyes egyházi lap a francia hadizenetről; — az anglikán államegyház uralma Walesben. Franciaország: a temetők kérdése a parlamentben; — az evang. szövetség gyűlésének elhalasztása. Helyétzia: a waadt kántoni szabad egyház zsinata; — rátzionalistikus mozgalmak; — vélemény a francia-porosz háboru felett. Rómaizsinat: a zsinat tagjai; a zsinat vége; — a csálhatatlanságnak kimondatása. Ausztria: a konkordátum eltöröltetése. Északamerika: A presbyteriánok egyesülése. 459—466.
- IV. Iskolaügyi tudósítások.** A debreceni ref. főtanoda köréből. Varga Lajos. — A kis- ujszállási ref. egyház s iskola multja s jelene. Keszí Hajdu Lajos. — Adatok az erdélyi görög keleti román népiskolák állapotáról. 468—480.
- V. Iskolaügyi krónika:** Németföld: Harci lelkesedés; tanítók képzése; felekezeti iskola; homburgi népiskola; tanítói fizetések. Anglia: az új törvény. Franciaország: tanítói hivatalok betöltése; népiskolai könyvtárak; tanítói lakok felbutorozása. Ausztria: vélemények a népisk. törvény felett. 480—486.
- VI. Rövid irodalmi szemle.** Farkas J. Bibliái földrajz. Szász D. Vallási eszmék. Kereszttyén magvető. Tanügyi reform. Egyházi beszédek. Palmer Paedag. Borman n Schulkunde. Rougemont. La vie humaine. 486—490.
- VII. Különfélék:** A hitről és vallásról. Iskolák a dunamel. ref. egyházkerületben. Adat Tisza K.-ról. Isk. tudósítványok Békésről, Nagy-Váradról, Nagy-Kőrösről. Magyar tanítók pesti gyűlése. Ingyeniskolázás Franciaországban. Poroszország hivatása. Népnvelés az orosz birodalomban. 490—484.
-

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

Nyolcadik és kilencedik füzet. **1870.** Augusztus és Szeptember.

I.

A debreceni főiskoláról.

E folyóirat juniusi füzetében a debreceni főiskoláról értekezvén, azon kérdésre már veték némi rövid pillantást, hogy „vajjon mily rangu lehetett a nevezett főiskola, lételének első korszakában?” Most következik, hogy adott ígéretemhez képest szóljak arról is, hogy „vajjon minek köszönheti leginkább a debreceni főiskola a maga fenmaradását a vallás és nemzeti művelődés ügyére gyakorlott jótékony befolyását?”

Itt is meg kell jegyeznem, hogy közleményeim teljességgel nem igénylik maguknak a bevégezett történelmi tanulmány tökélyét. Céлом csupán egyszerű ismeretterjesztés, s a történelmi bírálat szükséges és fontos volta iránt némi figyelemébresztés.

Előttem úgy látszik, hogy a kitűzött kérdésre felelni akaráván, a dolog természetéből folyólag s önként kínálkozik mintegy azon igen érdekes kérdés előleges eldöntése, vagy legalább vizsgálati szellőztetése, hogy vajjon ki alapította a debreceni főiskolát?

De mi szükség ezt vizsgálni, midőn egyháztörténelmi irodalmunk mezején, minden lépten-nyomon találkozhatunk azon igaznak tartott állítással, hogy Enyingi Török Bálint, Debrecen

cen földes ura, Debrecenbe a reformatiót Bálint pap által behoztatván, ugyancsak ő alapította a debreceni főiskolát is.

Valóban ezt vallják egyháztörténelmi íróink Parizspápain vagy Ember Pálon kezdve le egészen a legújabb időkig. Ez állittatik néha-néha ünnepélyes tartalmu hivatalos okmányokban is.

Egykor azonban, nevezetesen 1797. januar 17-ik napján, a tiszántuli egyházkerület közgyűlése által, a debreceni főiskola számára új törvények hoztatván, ezen törvényeknek mindjárt első pontjában határozottan az állittatik, hogy a debreceni főiskolát a debreczeni gyülekezet alapította „Sectio I-a. De professoribus. Lex 1-a: Quoniam collegium hoc, initio ab ecclesia debrecinensi fundatum est, et adhuc magnam partem ejus beneficio sustentatur.“ etc. etc.

Tudva van bár, hogy a nevezett időben a Sinayféle vihar folyamán, sőt már az előtt is, a debreceni gyülekezetnek a főiskola körüli jogai több tekintetben fenyegetve valának s így nem igen lehetetlen, hogy míg a tanárok hivatalos iratokban is Török Bálintot nyilvánították a debreceni főiskola alapítójának; addig a debreceniek magok, talán tulzó jogi féltékenységből is erősen hangsúlyozták, hogy az iskola már alapittatását is Debrecennek köszönheti: mindemellett is nagy hiba volna feltenni azt, hogy maga az egyházkerületi közgyűlés, épen a törvényalkotás nagy fontosságú pontján, meg ne gondolta volna azt, hogy mit mond, vagy hogy a debreceni ekklezsiát és Debrecen földes urát Török Bálintot egynek vévén, a fogalmakat és tényeket összezavarta volna.

Az egyházkerületi közgyűlésnek teljes igazsága volt, mert a kellően figyelembe vett történeti adatok szerént, a debreceni főiskolát Török Bálint nem alapította soha.

Történelmileg igaznak voltaképen csak azt lehet tartani, amit egykoru hiteles tanuk, okmányok, emlékek stb. kellőleg igazolnak. Valahányszor tehát arról van szó, hogy igaz-e a későbbi történetirók ez vagy amaz állítása; elmulhatatlanul az első forrásokig kell visszamenni és azokból dönteni el a fenforgó kérdést. Különösen nagyszükségünk van erre nekünk magyar reformatusoknak, mert aligha van hazai történelmünknek oly pontja vagy

oly ága, amelyben anyi homály és tévedés uralkodnék, mint a mi saját egyháztörténelmünkben.

Azt kérdezzük tehát, hogy vajjon van-e egykoru vagy csak közelkoru forrás is, amely azt mondaná, hogy a debreceni főiskolát Török Bálint alapította? Ilyen forrás, az én tudtommal legalább, egyetlenegy sem létezik. Ellenben nyilván van, hogy Debrecen városa, illetőleg a debreceni ref. gyülekezet, mind a XVI-dik században, mind azontul is, még egy ideig egyenesen a maga sajátjának, kizárólag a magáénak tartotta a főiskolát. Egyenesen ezt mutatja nevezetesen az, hogy többrendbeli tanácsvégzésekben nyilván ily kifejezések vannak a főiskoláról: „schola nostra, schola oppidi;“ a mi iskolánk, a város iskolája stb. Így például 1586. márc. 19. studiosi in schola nostra commorantes; . . . in schola oppidi quoad studia degentes etc. Hasonlóképen 1592. január 2. ismét schola nostra; mintszinte 1627. nov. 3. studentes scholae nostrae; — 1628. január 9. rector scholae nostrae stb. Sőt még azon általam már említett oklevelekben is, a melyekben Báthori Gábor és Bethlen Gábor fejedelmek a szepesi termékek tizedét a debreceni főiskolai tanulók táplálására rendelik, ilyen kifejezések fordulnak elő: „schola oppodi nostri Debrecen,“ — Debrecennek, a mi városunknak iskolája; — és „schola oppodi Debrecen,“ azaz: Debrecen városának iskolája stb. A XVII-dik század elejéig egyedül a debreceni tanács rendelkezik a tanulók táplálásáról és segélyezéséről; s az említett időpont után is a tanács választja és fizeti a tanárokat. Annak, hogy Török Bálint vagy az ő maradékai valamivel segélyezték volna a debreceni főiskolát, semmi legkisebb nyoma nincs. Egyedül maga a város tartotta azt fen s csak Bocskay István végrendelete kezdi meg a fejedelmi segélyezések sorát, amelyekhez aztán később Debrecennek rendkívüli szorongattatása idején több egyesek és gyülekezetek jótékonyága is járult. — Valamint már az újabb időkben, amidőn a debreceni főiskola, nem kizárólag a Debrecené többé, soha sem mondta és mondja azt a debreceni tanács, sőt nem mondja egy értelmes debreceni ember sem: „a mi főiskolánk;“ „a város főiskolája“ stb., épen ugy más részről, ha Török Bálint alapította és tartotta volna fen ezt a főiskolát, sohasem mondotta

volna azt a város: „schola nostra, schola oppodi“ etc., s nem mondták volna ezt az említett erdélyi fejedelmek sem.

Tökéletes igazsága volt tehát az egyházkerületnek, midőn 1696-ban azt mondá, hogy a debreceni főiskolát a debreceni gyülekezet vagyis Debrecen városa alapította, mert a XVI-dik században s azután is még igensokáig Debrecenben a város és a reformata ekklézsia a szó teljes értelmében egy és ugyanaz volt.

Mi vezette tehát tisztelt íróinkat és tudósainkat Török Bálinthoz? Azt hiszem nem más, mint az, hogy szájról szájra, pennáról pennára hagyva látták azon tételt, hogy Török Bálint Debrecennek földes ura volt s hogy ő hozta ide be a reformátziót. Egyéni meggyőződéseim szerint mind a két tétel nagyon kétséges és a történelmi igazság érdekében erős vizsgálat alá vonandó.

Török Bálint, Debrecennek olyan földes ura, mint a melyeknek voltak 1848 előtt a birtokos nemesek a jobbágy községeknek, nem volt soha egy óráig se. Török Bálint 1535 végén, vagy 1536 elején, midőn a Ferdinánd pártjáról Zápolya mellé állott, csak zálogba kapta mintegy Debrecen 16,000 forintért; azaz T. B. a nevezett összeget adta Zápolyának s ettől aztán bizonyos javadalmat nyert Debrecenből, vagy a Debrecenhez tartozott némely birtokokból, tehát mintegy a debreceni uradalomból; hihető pl. hogy Debrecennek ugynevezett taxáját, évenként 2000 forintot, továbbá bizonyos allódiumot, kastélyt stb. De, hogy Debrecen városa Török Bálintnak s utódainak pl. jobbágyi robotot szolgáltat volna, hogy Debrecenben a plebánia és iskola ügyében való rendelkezés a földes uri jogok közé tartozott volna: azt egy percre se higgyük, mert nincs annak semmi legkisebb alapja. Debrecen a Török Bálint korában, sőt már az előtt, szabad város — civitas — volt, olyan a milyen Biharvármegyében csak egyedül Nagy-Váradi volt még; Debrecen birtokos lakosai már 1530 s 1540 körül, irodalmi művekben is széltere polgároknak, latinosan civis-eknek neveztetnek. A fentmaradt városi jegyzőkönyvek első darabja, amely 1547-en kezdődik, csaknem minden lapon nyilván mutatja, hogy Debrecennek rendezett tanácsa, oly szenatus és szenatorai valának, akik a város ügyeit önállólag intézték, rendelkeztek például a vá-

ros közjövödelmeiről, egyházi és iskolai ügyekről; — törvényszéke pedig olyan volt Debrecennek, amely élet és halál felett ítélt; ítélt római katolikus papok s főnemesek peres ügyeiben, mint pl. Verbőczy Imre, Báthori András és Cibak Imréné ügyeiben stb. Ugy látszik, hogy csak némely ritka egyes esetek voltak azok, amelyekben nem csupán a városi törvényszék, hanem a földes uri szék is hozott ítéletet.

Minden kétségen tul van az, hogy Debrecen XVI-dik századi helyzetét, a jobbágy községek helyzetével egyenlőnek tartani s ha egy főiskola alapításáról van szó, azt már a priori egyedül a földes urnak tulajdonítani : bizonynyal tévedés volt. Szabad legyen reményleni, hogy aki a városi jegyzőkönyv fentemlitett adatait kellőleg figyelembe veszi : az nem fog többé helyet adni az említett tévedésnek ; kivált ha még azt is elgondoljuk, hogy Török Bálint és az ő fiai, azt is amit birtak Debrecenből s annak határából, még nem teljesen és véglegesen birták, mert 1557-ben még 4000 forintot fizetett Török János, Bálint egyik fia, Zápolya János özvegyének Izabellának, hogy ingadozó debreceni birtokát szilárdabbá tegye.

Hogy Debrecenben a reformátzió előtt zárda volt, az, mint mindjárt meglátandjuk, egészen bizonyos, s véleményem szerint miként külföldön s hazánkban is sok helyütt, úgy épen Debrecenben is, a reformátzió folytán, ezen zárda, illetőleg zárdai iskola, alakítottatott át főiskolává. Ezek szerint tehát, a főiskolára tekintve, nem anyira újbóli alapításról, mint inkább átalakításról lehetne szó.

Az említett tévedésnek másik szülője, az vala, amint mondtam, mert számtalan helyen kétségtelen történeti tényül előadva találjuk, hogy Debrecenbe Bálint pap által Török Bálint hozatta be a reformátziót és pedig 1536-ban.

Ámde ezen vélemény ellen, a történelmi bírálat még sokkal erősebb kétségeket és ellenvetéseket emelhet.

Az a reformátzió, miként másutt, úgy hazánkban is sokkal nehezebben és lassabban ment, mint mi gondoljuk. Nem lehetett azt csak úgy könnyeden megrendelni, vagy meghozatni mint pl. egy hirlapot, sem pedig úgy hamarjában keresztül esni rajta, mint egy vásáron vagy tisztujtáson. Az emberek hajdan is tudtak gon-

dolkodni és itélni; szerették vallásukat, ragaszkodtak az ősi hagyományokhoz és szokásokhoz épen úgy sőt erősebben mint ma. Az könnyen megeshetett, hogy ha egy nagy földes ur, pl. egy Drágfi Gáspár, akár tiszta meggyőződésből, akár más okból bevette a reformátziót, egyszersmind azt is eszközölte, hogy az általa fentartott és fizetett lelkészi hivatalokba a reformátzió hívei alkalmaztassanak, ha ugyan ilyenek elegendő számmal találtak. Ilyen esetekben a szegény jobbágy nép, mintegy tudta és akaratára nélkül vezettetett át a reformátzió mezejére, s voltaképen csak akkor kezdett eszmélkedni, amidőn a képek, oltárok, s misemondó ruhák, latin nyelv s másféleké kezdettek eltűnni a templomból, a mi azonban épen nem egy nap műve volt.

Debrecen már a XVI-dik században az egész magyar alföld legtekintélyesebb városa volt. Kebelében különbféle mesterségek s a kereskedés, különösen vásárai által erőteljesen virágzottak; kitűnő önkormányzati szabadsággal bírt stb. stb. Hogy egy ilyen város Török Bálintnak s az ő Bálint papjának szavára, csakugy könnyedén és hamarjában bevette volna a reformátziót, éspedig már 1536-ban, — azt történeti tényül, kellő vizsgálat nélkül, elfogadni igen bajos dolog lenne. Nincs is tudtom szerint legkisebb egykoru adat vagy forrás sem, mely az említett történelmi véleményt igazolná. Tudtom szerint a legelső, ki az említett véleményt egészen egyszerűen és minden bizonyíték nélkül említi, Gönczi György debreceni lelkész, a Félegyházi Tamás — szinte debreceni lelkész által fordított s Debrecenben 1586-ban megjelent új testamentomnak előszavában, tehát épen ötven évvel később az állítólagos tény idejénél. — Gönczi 1559. január 2-dikán íratott be a wittenbergi egyetem anyakönyvébe, ő tehát 1536-ban, meglehet hogy még a világon sem volt s így csak évtizedek múlva s bizonytalan értékű hallomás után írhatta azt a mit írt. Ő egyébiránt évet nem említ, ami igen nagy figyelemre méltó; ha azonban egyenesen az első Török Bálintra céloz, akkor nem lényeges dolog, mert miután Török Bálint csak 1535 végén vagy a következő év elején lett Debrecen földes urává, 1541. augusztus végén pedig a törökök által csalárdul rabbá tétetett s fogságából soha többé ki nem szabadult: nyilván 1536—1541-ig kellett volna Debrecen ő általa

való reformáltatásának történni. Innen egyszersmind az is nyilván van, mily nagy tévedésbe estek azok, akik, mint pl. Párizspápai, Ember Pál, Hunyadi Ferenc és mások nem is 1536-ra, hanem 1581-re teszik Debrecennek Török Bálint és Bálint pap általi reformáltatását, holott a nevezett évben a Török családnak Debrecennel és a reformátzióval semmi legkisebb köze sem volt még.

Bizonyosan Gönczitől veszi át az említett véleményt Geleji Katona István is az ő 1638-ban megjelent Praeconiumának előszavában, ahol a magyarországi reformátzió történetéről szól. És hogy ha a Geleji által felvett közlemény eredeti szerzője Pesti Gáspár: akkor is állhat említett nézetünk, mert Pesti még később, mint Gönczi; Pesti nevezetesen 1578. juniusban, tehát Gönczi után husz évvel iratott be a wittenbergi egyetem anyakönyvébe.

Mindezeknél azonban sokkal érdekesebbek a felforgó kérdésre nézve a következő tények, a melyek már egykoru forrásokból meritvék s egyenesen a dolog lényegéhez szólanak.

Szerémy György, II. Lajos és Zápolya János királyok házi káplánja, aki Debrecenben, több ízben személyesen megfordult s akinek itt, több ismerősei és közel rokonai is valának, 1484-től 1543-ig terjedő emlékiratában, melyet a magyar akademia 1857-ben adott ki, — azt írja a többek közt, hogy Zápolya János, a hazai történelemből eléggé ismeretes Laszky Jeromosnak adta a késmárki várat és Debrecen. Laszky meg is jelent Debrecenben, de a polgárok nem igen szívesen látták. Laszky ravaszul bizonyos polgárokat a zárdába hivat vagy rendel; — *jussit eos insimul congregare ad claustrum*; s midőn nyolcan már a zárdához mentek, egy kilencedik, Szécsi György nevű nem ment be, hanem elillantott, mert vette észre, hogy itt Laszky ravaszul rabokká akarja őket tenni. Laszky pedig attól tartván, hogy a szerzetesek vagy barátok megszabadítják a polgárokat, — *„timebat de monachis, quod expedirent eos cives monachi forsan, betegeskedésének hamis ürügye alatt, a magaszállására hívta a polgárokat; itt őket egyenként szekerekre ültette, hogy t. i. kísérvék el őt a Tisza felé egy darabig. A dologból az lett, hogy a szegény polgárok csakugyan foglyul vitettek a késmárki várba és Laszky nyolcezer darab arany váltságot követelt érettök stb. stb.*

Azt is nyilván említi Szerémy, hogy a gonosz rabló Laszky, ezen eset után két évvel meghalt. Laszky pedig 1541-ben halt meg; és így 1539-ben kellett történni az említett eseménynek.

Az volna tehát már most a kérdés, hogy ha Debrecen a reformációt 1536-ban bevette, miként lehettek ottan még azután is zárdabeli barátok, és pedig olyanok, a kikről fel lehetett tenni, hogy az állítólag protestáns polgárokat megszabadítják.

Ösmerem ugyan azon véleményt, mely szerint Zápolya még 1535-ben adta volna Laszkynak Debrecent, vagyis hagyta volna meg azt kezei között, mint Buday F. említi; — Szerémyt azonban, csak ő vele egyenlő vagy ő nála nagyobb tekintélyű és hitelű egykoru tanu dönthetné meg. Egyébiránt, a fenforgó kérdés eldöntése vagy megvilágítása végett, nem szükség a Laszkyféle eseményre valami különös sujt fektetnünk; mert vannak érdekesebb adatok is. Nevezetesen:

Török Bálint neje Pemflinger Kata, férjének 1541-ben történt elfogatása után, Debrecen városában élt és kevés idő múlva itt meg is halt. Ezt nyilván mondja az egykoru s a Török Bálint családját közvetlenül ösmerő Tinódi Sebestyén, „Terek János vitézsége“ czimű krónikás versezetében, midőn megemlítve, hogy Török Bálint még élte javában: legjobb korában esett fogásba, azután így énekel:

„Jó Terek Bálintnak szép házastársa
Megmarada az jó Pemflinger Kata,
Árvaságba vele két vitéz fia
Az jó Terek János és Ferenc vala.

Nem élhete asszon sokat ez világba,
Urán való szertelen bánatjába,
Ő meghala Debrecen városába;
Az két fia marada árvaságba “

A már említett Szerémy György azonban, nem csak azt a legvilágosabban mondja, hogy Pemflinger Kata Debrecenben halt meg, hanem azt is, hogy ott temettetett el és pedig a barátoknál, — in Debrecen mortua erat et ibi sepulta est apud monachos; tehát a szerzetesek örökösége alatt álló zárdái vagy zárdatemplomi sirboltba.

Itten tehát az a kérdés, hogyha Török Bálint Debrecen városába még 1536-ba behozta a reformátziót, miként történhetett az, hogy az ő különben protestáns érületű neje, 1541 után Debrecenben, a barátoknál temettetett el; vagy más szavakkal: mit keresnek a barátok a városban, ha a város már bevette a reformátziót?

Jegyezzük meg tisztelt olvasó, hogy Szerémy, mint együgyű s vallását nagyon szerető pápista pap, felette igen gyűlölte a lutheranizmust, s mindenütt hiven és őszintén feljegyzette ahol egyeseknél vagy többeknél a lutheranizmusfelé hajlást vett észre. Így Pemflinger Katáról is, akinek már atyja Pemflinger Márk hatalmas hive volt Luthernek, felemlíti, hogy az „latruncula s hogy utoljára luteran arszlánnó volt, „demum erat leona luteriana.“ De ez csak anyit jelent, hogy Pemflinger Kata egyéni meggyőződésénél fogva a lutheranizmus hive volt. Szerémy sokszor megfordult Debrecenben; részvéttel előadja a Török Bálint elfogattatását s egyébként is többször emlékezik róla; — s valóban fel sem lehet tenni, hogy ha Debrecen városa 1543 előtt bevette volna a reformátziót, és pedig Török Bálint eszközzésére, ezt Szerémy a legnagyobb rosszalással és haraggal fel ne említette volna. De menjünk tovább.

Az 1545-dik évi június 7-dikén a Zápolyapárti bárók és nemesek országgyűlést tartanak és pedig éppen Debrecenben. Ezen gyűlés végzéseinek 26-dik cikke azt parancsolja hogy „senki a maga jószágain a lutheránokat ne tartogassa, ne tőrje, s akinek a főtisztelendő kincstárnok úr — t. i. Frater György, — vagy a kapitány úr, t. i. a hadsereg fővezére, megengedendi, annak szabad legyen az ország törvénye szerint az ilyen lutheránusokat bárholis üldözni és megfogni.“ „Nul-lus in bonis suis lutheranos retineat, et cui Reverendissimus Dominus Thesaurarius, vel Dominus Capitaneus concesserit, liberum sit juxta Regni decretum tales lutheranos ubique persequi et comprehendere.“

Ugyanezen gyűlés 28-ik cikke pedig azt rendeli, hogy Perényi Péter, Török Bálint és Majláth István urak kiszabadítása végett közben kell járni.

Ezen végzéseket közli Kovachich, supplementum ad ves-

tigia comitiorum apud Hungaros című munkája 3-ik tómusában a 191 stb. lapokon, és pedig egy a Bártfa városa levéltárában lévő egykoru másolatról.

Szabad legyen már most csak egyszerűen kérdenem, hogyha Debrecen városa már 1536-ban nyilván bevette a reformátziót: miként tartathatott amaz országgyűlés, s miként hozathatott annak közlött végzése, tiz év mulva, épen Debrecen városának kebelében? Nem egyenesen oda mutat-e az említett végzés, hogy annak alkotása idején, lehettek sőt voltak is már számos egyes hivei a reformácziónak, s azokat némelyek, birtokaikon tartogatták és védelmezték is; de oly nyilvános és tényleges elterjedéséről a reformátziónak, mint a milyenre a vidék legtekintélyesebb városának Debrecennek reformáltatása utalna, 1545-ben még szó sem lehetett, mert különben ama végzésnek épen Debrecenben alkotása csupa képtelenség. —

Némi pótléklul és világosításul az eddig előadottakhoz, vegyük figyelembe még a város jegyzőkönyvéből, szorosan időrendben, a következő tényeket.

1549. aug. 24. előfordul Anna asszony, mint Benedek orgonistának neje. Az orgona léte mutatja, hogy ekkor még nem volt az isteni tisztelet valódi kálvinista puritán.

1551. augst. 27. a tanács azt határozta, hogy vasárnap délelőtti tiz óra utánig, amig t. i. a templomban a „kegyes ceremoniák“ el nem végeztettnék; — quoad — usque piae ceremoniae in templo perficiantur“, — adni venni nem szabad stb. Nyilván van, hogy e ponton is épen nem református isteni tiszteletről van szó.

1554. febr. 8. Benedek egri presbyter és kanonok, Ember Mihály házát, két malmát és kertét 200 forint tartozásban zálogul lekötötte, szinte így a Bornemisza Tamás házát is. Néhány hét mulva, nev. május 17-dikén, Ember Mihály házát és malmát csakugyan az egri kanonok vette meg. Nem valami lényeges; de még sem egészen érdek nélküli.

Jegyezzük meg itt, hogy a városi jegyzőkönyvben, mindjárt 1547-en kezdve, igensokszor fordul elő helybeli és vidéki papok ügye, és a papok, inkább pápista mint protestáns szokás szerint

folyvást presbytereknek neveztetnek; — de már pl. Mélius Péter concionator-nak iratik.

1554. febr. 13. A tanács rendelete következtében Kalmár István mult évi bíró, Telegdy Szabó János esküdt által, Márton deák jegyző is jelenlétén, Bakócy Istvánnak kezéhez adja a Szent Miklós kápolnájának azon pénzeit, a melyeket néki az ő bírósága alatt Tatár István és Domokos Ambrus városgazdák vagy egyházfiak adtak által, t. i. 20 forintot és tiz dénárt. Átad továbbá többrendbeli részint réz, részint ezüst kelyheket, tányérokat, keresztetek, mintszinte az oltári szolgálathoz való többrendbeli pápista papi ruhát, — vestem sacerdotalem ad altare, cum camisia, stola et humerale; — item alteram casulam nigram ad altare etc. etc.

Ezen érdekes pont is nyilván mutatja, hogy nem a földes ur, hanem a tanács intézkedik a templomi stb. ügyekben. De azt is kérdehetjük ezen pont alapján, hogy ha Debrecen városa már 1536-ban bevette a reformációt, hogy eshetett az, hogy ezen templomi eszközök, csak 18 év múlva kerültek laikus kézbe, vagyis vétettek ki a templomi szolgálat köréből; vagyis, hogy eshetik, hogy azon kereszték és áldozó papi ruhák oly hosszú időn keresztül tartogattattak??

Még 1555. január 8-dikán is előfordul e kifejezés: sacellum Divae Elizabeth. Debrecenben tehát a XVI-dik század első felében, az előttem eddig ösmeretes adatok szerint egy nagy főtemplom volt, a Szent András temploma, a mostani nagy templom helyén; két kisebb templom Szent Miklós és Szent Erzsébet nevééről nevezve; az első bizonyosan Miklós utcában, továbbá volt legalább egy tekintélyes zárda, a melyben a barátoknál, 1528-ban még Zápolya János király is volt vendégségen. —

Ne hagyjuk kellő figyelmen és méltatáson kívül, még a következő tényeket sem.

I. Ferdinánd király 1535-ben a még melette álló Török Bálint egyik kiskoru fijának Jánosnak az auraniai perjelséget adományozta, oly feltétellel, hogy midőn majd törvényes kort ér, a Szent János rendbe lépni tartozzék. Az oklevél szavait is idézi Wagner, Collectanea geneal. hist. III. 130. Már most lehet-e azt egy könnyen gondolni, hogy Török Bálint vagy bárki más, a jelen évben

római katolikus papságra szánja fiját, a következő évben pedig már neki menjen Debrecen városának és ott a reformátziót vigye keresztül. Igaz ugyan, hogy Török Bálintot nemcsak Istvánfi, de mások is éppen nem valami vallásos és derék, hanem ellenkezőleg rossz jellemű embernek mondják: a vallással való ama nyilvános játékot azonban, mégis nehezen tehetnék fel róla, kivált oly rövid idő múlva egymás után.

Lehetetlen még fel nem említenem azt is, hogy én ugyan részemről, noha már régolta s többrendbeli történelmi forrásokban kerestem azt a Bálint papot, hogy t. i. megtudhassam tehát: „vajh ki ő és hol vagyon hazája: — valami egyéb figyelemre méltót nem találtam mint csupán azt, hogy a városi jegyzőkönyvben 1555. május 17-dikéről, ilyen pont van: Domina Mr. Valentini presbyteri habet respondere ad objecta Johannis Smigmatei ad 15 diem.“ Itten tehát nem magáról Bálint papról, hanem az ő nejről (?) lehet szó s biztosan nem tudhatom részemről, hogy az Mr., — ha ugyan az előttem álló másolat helyes, Máriát, Margaretát stb. jelentsen-e, vagy Bálintra vitetve: Magistert? Annak sincs előttem nyoma, hogy felelt-e a nő az ellene indított keresetre; — sőt még az is bizonytalan, hogy azon a Bálint presbyteren éppen debreceni papot kell-e érteni, mert Debrecenben, miként említém, több vidéki papok pere folyt. Így pl. csak 1554-ben is Tamás pap bihari oltármesteré, Imre bagaméri papé, Benedek egri kanonoké, Antal laskói plébánusé: — és pedig a három utolsó mint olyanoké, akik Debrecenben birtokot, házat malmot stb. szerzetek.

De mi következik tehát immár mindezekből?

Anyi azt hiszem mindenesetre következik, hogy azon történelmi véleményt, mely szerint Debrecen városába a reformátziót Török Bálint hozta volna be és pedig már 1536-ban, és hogy ugyancsak ő lett volna alapítója a debreceni főiskolának is, bizonyosnak, szilárdnak, kellő alapokon nyugvónak s a történelmi bírálat előtt megállhatónak egyáltalában nem lehet tartani. Sokkal hihetőbb ellenben azon vélemény, hogy Debrecen városa bevette a reformátziót minden külső földes uri tekintély vezérlő közreműködése nélkül, bevette önállólal, úgy, mint azt egy művelt és tekintélyes

város közönségéről gondolni lehet; de bevette nem 1536-ban, hanem sokkal későbbben.

Igenis, mert tul van bár minden kétségen, hogy hazánkban már 1536-ban, sőt az előtt is, anyivalinkább azután, számos kitűnő férfiak voltak, akik a leghatározottabb egyéni meggyőződéssel csatlakoztak a reformatori elvekhez, sőt irodalmi és iskolai téren bátran és hiven terjesztették is azokat, mint pl. Dévai Biró Mátyás, Ozorai Imre, Erdősi, Abádi, Gálszécsi, Batizi és több mások: de más részről az is nyilván van, hogy a reformátorok munkája, küzdelme és harca, körülbelöl a XVI-dik század közepéig, csaknem egyedül elméleti volt, s a gyakorlati életet pl. az egyházszervezetet és isteni tiszteletet igenkevésé érintette. Képeknek, óltároknak, misének stb. eltávolítása, középkori ünnepek megszüntetése, az episkopális és hierarchiai egyházszervezet eltörlése legtöbb helyen csakis 1550 után következett, pedig voltaképen, gyakorlatilag és tényleg ezekben állott a reformátzió.

Különösen Erdélyben, a melyhez tartozott Debrecen is, a leghatározottabb, a legkegyetlenebb ellensége volt a reformátciónak, a csaknem fejedelmi hatalommal és tekintéllyel bíró Martinuzi vagy Frater György. Nem csak abban nyilatkozott az ő üldözői kegyetlensége, hogy egy váradi egyházfit elevenen megégettetett amiatt, mert az egy szűz Mária kép előtt imádkozó nőt arculcsapott; nemcsak abban továbbá, hogy az európai hírvagy tudományu reformátort Szegedi Kis Istvánt Tasnádon csaknem halálra verette, rugdostatta, 200 darab könyvétől, ami akkor nem csekély kincs volt, megfosztatván elüzette; a protestáns Battyáni Orbánt megmérgeztette s még holttestének sem hagyott békét, mert azt a gyulafehérvári templomból kivettetvén ganéjba ásatta el; — hanem általában az is a reformátzió egyik üldözőjévé és elnyomójává teszi Martinuzit; mert ő rendszeresen és folytonosan irtotta a protestantizmust. Mutatja ezt nemcsak az idézett debreceni végzés, hanem éneklgy Tinodi is, mondván, hogy Martinuzi előtt vagy nézte te szerént:

„Bünes csak Krisztusnak evangélioma

Ezért szegény predikátorokat fogatja.“ — Sőt emlékezetben hagyatott az is, hogy Martinuzi formasierént nagy summa pénzt tüzött ki a reformátorok fejére.

Martinuzzi 1551. december 17-dikén öletett meg s valóban csak ezen idő után látjuk a reformátziót már tényleg és gyakorlati tekintetben, miként az erdélyi részek több pontjain, úgy épen Debrecenben is. Az erdődi zsinat, ha ugyan az arról szóló történelmi előadást annak lehet tartani, és más efélék csak kivételes és egyes hatalmas főur védszárnyai alatt s jó részben csak elrejtve történt dolgok valának. És ha pl. Dévay Biró Mátyás csakugyan volt Debrecenben lelkész, amit egyébiránt egykoru adatokból igazolni, nem vagyunk képesek : akkor neki Debrecenben, a reformátori nyilvános működés mezejéről le kellett lépnie s csak titokban működnie.

Arra nézve, hogy Debrecenben, a XVI-dik század közepe előtt, a reformátzió gyakorlatilag, tényleg keresztül vitetett volna, egykoru hiteles bizonyíték, ez ideig tudtom szerint legalább nem létezik.

Mindemellett sem lehetetlen, hogy Debrecen valódi reformátziójánál csakugyan volt szerepe Török Bálintnak, de nem az elsőnek, vagyis nem annak, akinek neje Pemflinger Kata volt, hanem az ő, szinte Török Bálint nevű unokájának. Igenis, mert Wagner s ő utána Budai Ferenc, Nagy Iván stb. nyilván írják, hogy volt az első Török Bálintnak, János fija után egy Bálint nevű unokája, aki már 1555 körül pl. amidőn a debreceni jegyzőkönyvben Bálint pap neve előfordul, élte javában lehetett. Nem lehetetlen tehát, hogy amit a reformátzió ügyében, az országosan s történelmileg kevésbé nevezetes második Török Bálint tett, azt a hagyomány s a hagyomány után az irodalom, tévedésből, a nagyhirű első Török Bálintnak tulajdonította. — Ezt azonban pusztán egyéni sejtelemnek vegye a tisztelt olvasó, oly hozzávetésnek, amely a többi, ez ügyben előadott nézeteimmel együtt tüstént össze fog omlani, mi helyest valaki egykoru, hiteles és kétségtelen történelmi bizonyítékot fog felmutatni arra nézve, hogy Debrecen, Török Bálint, Bálint pap által már 1536-ban reformáltatta.

Öszintén megvallom, tisztelt olvasó, hogy Debrecen reformátziójának s a debreceni főiskola alapításának történelmi kérdését egykissé tüzetesen azért is szellőztettem, hogy minél többen s minél nagyobb mértékben láthassuk azt, hogy mily sok a hézag, a homály és kétség a magyarországi reformátzió történetének meze-

jén s mily sujjos akadályokkal és nehézségekkel kell megharcolni a mezőn. Egyébiránt bőven látható ez, már Erdősiről és Dévayról írott műveimből is.

A dicső emlékezetű magyar reformátorok, akik Gelei Katona István szép és helyes felfogása s kifejezése szerint „divinitus excitati, heroico plane zelo atlanteaque virtute,“ hazánkban a reformátziót keresztül vitték, elégnék tartották azt, hogy az evangyéliom ügyében munkálkodjanak, harcoljanak és győzzenek, de hogy küzdelmeiknek, szenvedéseinek és diadalaiknak s általában a magyarság reformátziójának emléke az utolsó korra is átmaradjon, vagyis hogy koruk történelme megirattassék, vagy legalább a szükséges források és emlékek kellően összegyűjtve megőriztessenek s az utókornak átadassanak : azzal ők vagy igenkeveset, vagy épen semmit sem gondoltak. A XVI-dik század folyamán sőt majdnem a XVII-dik közepéig. alig van annak valami nyoma, hogy a magyar reformált egyház kebelében, komolyan foglalkozott volna valaki a magyar protestáns egyháztörténelem eszméjével, úgyhogy, még a XVII-dik század közepe után is méltán mondható a derék sárospataki tanár Pósa házi János: „valóban káros és szánakozásra méltó dolog, hogy más egyéb nemzeteknek példájok szerint, a mi országunk első egyházi reformátorairól teljes historia nem irattatott, hogy lett volna örökkévaló emlékezetül a maradékoknál.“

De ne csudáljuk, hogy eféléről különösen a reformátorok nem gondoskodtak, mert hiszen ők, amellet hogy rettenetes harcok s politikai párttusák folytonos pusztításai között működtek; épen a reformátzió harcában is oly fejedelmi és főpapi ellenségekkel állottak szemben, miszerint nekik az önfeláldozásra, a vértanuságra, már a reformátzió ellen hozott országos törvényeknél fogva is folyvást készen kellett lenniök. Ily helyzetben a történelmi működés érdeke csaknem teljesen elenyészettnek mondható. A hitvallók és vértanuk azzal keveset gondolnak, hogy mit mondanak felőlök az emberek, hanem inkább azzal, hogy mit mond az Isten, aki igazán megítél mindeneket.

Szilágyi Benjámin István, Párizzpapai, Ember Pál, Bod Péter, Sinay Miklós, Tóth Ferenc; — im voltaképen csak ezek azon ki-

tünő tiszteletünkre méltó férfiak, akik a magyar reformált egyház kebelében a hazai egyháztörténelemmel tüzetesebben foglalkoztak, s hogy ők is céljokat minden tekintetben el nem érhették, az bizonyosan nem ő rajtok, hanem az idők és viszonyok mostohaágán mult. Egyet azonban mégis lehetetlen némi fájdalommal fel nem rónunk nekik, t. i. a nagy hiszékenységet, mely szerint ha valamit az öreg emberektől hallottak, vagy tekintélyes elődeik által megírva találtak, azt már minden bírálat nélkül igazság gyanánt fogadták. A forráskutatás és historiai bírálat mezején Bod, Sinay és Tóth F. forgolódnak ritkán, kisebb nagyobb szerencsével.

Most már a sajtó szabad s a magyar protestáns írónak nem kell római katolikus papi censorral vesződni, vagy művével külföldre vándorolni; a könyvtárak és levéltárak titkos zárai is tágulni kezdenek; a sajtó működése gyorsabb, s általában a magyar reformált egyházi történetírás ügyére nézve is, mely az evangélikus testvérekétől nagyon messze maradt, sokszorta kedvezőbbek a viszonyok mint hajdan valának.

A magyar reformált egyháztörténelmi irodalmat azonban, elkülönözten működő egyes emberek a lehető legnagyobb elszánt-sággal és erőfeszítéssel sem fogják évtizedeken keresztül sem oda emelni, ahová az társulati uton, vagy országos egyházi erővel emelhető lenne.

A „magyar protestáns irodalmi társulat,” melynek egyik éspedig főfőcélja lett volna hazai egyháztörténelmünk ügyének erélyes és tüzetes előmozdítása, annak idejében még tervben megfojtotta a protestantizmus elleni gyűlölet érdemeiben megőszült osztrák kormány; — most, a mindent elborító és elnyelő politikai párttusák, a vallás és egyház érdekei iránti hidegség, vagy azok elleni lázas ingerültség s másféleké teszik lehetetlenné legalább az én csekély felfogásom szerint, a tervnek siker reményével biztató felélesztését és valószínűsítését.

Ezen elég terjedelmes de nem épen felesleges és szükségtelen kitérés után, vegyük fel munkánk elejtett fonalát.

Az eddig előadottakból azt hiszem nyilván van, hogy a debreceni főiskola, miként alapíttatását, úgy fentartatását is a XVII. század elejéig, egészen Debrecen városának köszönheti.

A reformált vallásu erdélyi fejedelmek sorozatának kezdete s a bécsi békekötés, melyet a magyar nemzet ama sorozat megnyitójának, Bocskay Istvánnak vezérlete alatt vivott ki, mindenesetre korszakot alkotók, miként általában az egész magyar protestáns s különösen reformált egyházra, úgy épen magára a debreceni főiskolára nézve is.

A bécsi békekötés által a legünnepélyesebben s a legszilárdabbul biztosítva lenni látszott a magyar protestáns egyház léte, szabadsága és nyugalma. Igenis, voltaképen csak látszott, mert a jezsuitai gonoszság, mely megverettetett és megaláztatott a csaták nyílt mezején, anyival nagyobb erővel látott a protestantizmus titokban való pusztításához. Az egyéni és családi élet szentélyeibe való ravasz betolakodás, a mérgezések, gyujtogatások, főurak és urnők térítése, hivatalok szerzése s többrendbeli megszámlálhatatlan cselszövények mellett, mindenesetre felvették és forgatták azonban a protestantizmus ellenségei hazánkban is a tudomány és irodalom fegyverét. Tehát már az önvédelem és a verseny, másrésről a mindenesetre megszaporodott lelkeszi és tanítói állomások száma, s efelett még a polgári társadalom számára is kellő számú művelt egyének, különféle tisztviselők stb. képzése, — mert őseink nem csupán az egyház, hanem a reszpublika semináriumainak tekintették és tartották iskoláikat, — s több más érdekek azt hozták magukkal, hogy a protestáns iskolák is nagyobb mérvűekké, virágzóbbakká tétessenek s anyagi tekintetben is a körülmények kívánataihoz képest gyámolittassanak. E tekintetben az erdélyi fejedelmek közül különösen Bethlen Gábor, I. Rákóczy György és I. Apafi Mihály nagyszerű áldozatokat tettek.

A debreceni főiskolára nézve is, nem azért, mintha azt Debrecen városa csak egy percre is mostohán elhagyta volna, hanem az említett érdekekből kezdődött meg a fejedelmi segélyezések sora; folytattatott pedig már amiatt is, mert Debrecen városa, nagy szenvedései, temérdek pusztítások és sarcoltatások alatti kimerültsége miatt egyedül maga, már valóban nem lett volna képes teljes mérvben fenntartani a főiskolát, különösen azon szomorú korszakban, amidőn az üldözések miatt, a magyarországi református felekezetnek már csak egyedül Debrecenben volt főiskolája.

A XVII-dik század kezdetétől tehát, ugyanazon századnak majdnem végeig, már nem csupán magának Debrecen városának, hanem az erdélyi fejedelmeknek is köszönheti a debreceni főiskola a maga fenmaradását, virágzását stb.

Lássuk röviden az említett század folyamáról a fejedelmi és más főuri segélyezések sorát.

Bocskay István fejedelem, 1606. december 17-kén Gyulafehérvárott kelt végrendeletében, a debreceni harmincadról 200 forintot rendel a debreceni deákok számára.

Báthori Gábor fejedelemnek 1609. szeptember 13-dikán a váradi várban kelt oklevelét, amelyben a szepesi mindenféle termékek tizedét a debreceni deákok számára rendeli, előbbi közleményem folyamán már említettem.

Bethlen Gábor fejedelem 1614. február 16-dikán Szebenben kelt oklevelében, Báthori Gábor említett donátzióját a maga részéről is ünnepélyesen megerősíti.

Bethlen Gábor fejedelem 1615. október 5. Kolosvárott kelt oklevelében, értesülvén afelől, hogy különösen a Török András boldogfalvai jobbágysai nem akarják pontosan megadni a debreceni alumnusoknak Szepes határáról a tizedet: keményen int mindenféle akár nemes, akár nem nemes embert, hogy ha egyszer az említett határon termel: a tizedet multhatatlanul megadja pontosan. — Ezen oklevélből is nyilván van az, ami különben másunnak is bizonyos, hogy t. i. Boldogfalva ekkor még s jóval később is Debrecen városától független, külön község volt, külön templommal, saját lelkészszel és iskolával.

Rhédey Ferenc bihari főispán s váradi kapitány 1625. szept. 8. a váradi várban kelt rendeletében, a debreceni tanulók kérelme folytán keményen inti a boldogfalviakat, hogy a szepesi tizedet a nevezett tanulóknak pontosan megadják.

Zólyomi Dávid 1630. Diószegen kelt alapítványát előbbi közleményemben már említettem.

I. Rákóczy György fejedelem, aki 1630. őszén kezdett uralkodni, csakhamar fejedelemségének kezdete után, de hogy éppen melyik évben, az előttem bizonytalan, azon rendszeres intézkedést tette, miszerint a debreceni főiskolában egy tanárt folyvást az er-

déli fejedelem fizessen. A debreceni egyházmegye esperestje és lelkészei egy 1687-ben, július 8-kán kelt iratukban nyilvánmondják ugyanis, hogy több mint 50 esztendővel ezelőtt, — tehát 1637 előtt — öregbik Rákóczy György fejedelem egyik debreceni professzornak fizetést rendelt stb., és ez, minden controversia nélkül folyvást fenvolt. A derék Megyesi Pál is mondja 1640-ben, Szent atyák öröme című műve előszavában, hogy „a debreceni egyik scholamestert is immár egynehány esztendőktől fogva“ I. Rákóczy György fizeti, s hogy épen ő is volt ezen fizetésen. — Megyesit egyébiránt Debrecen városa küldötte külföldi akadémiákra, adván neki 200 aranyat, száz tallért és száz forintot.

Barcsay Ákos fejedelem 1660. október 26. Segesvárról azt rendeli, hogy „mivel ennekelőtte is a fejedelmek, Debreczen városában levő scholában egy mesternek külön fizettek“ : ezen jó rendtartást ő is fen akarván tartani, a dézsi aknáról rendel évenként kiadandó anyi sőt amenyiből 200 forint kitelik.

Apafi Mihály fejedelem, 1664 jul. 14. a gerendi mezőn lévő táborából rendeli, hogy a debreceni iskola szükségeire kétezser kő só adassék. Ez azonban még nem alapítvány, hanem egyszerű mindenkorra való adomány.

Lónyai Anna, Kemény János fejedelem özvegye, 1666 november 5. kászoni udvarából azt rendeli, hogy az ő jószágaiból Debrecenbe vitetni szokott sónak jövedelméből a debreceni kollégiumnak évenként 50 forint adassék; ezenkívül pedig hegyközszent-imrei birtokáról minden kilencedet örökösen és visszavonhatlanul a nevezett főiskolának ad. Indoka pedig a derék urónőnek ez : „hogy a pogányságnak igája alá vettetvén a debreceni ekklezsia ; azon kollégiumnak pusztulása valamiképen ne következék.“

Gróf Rhédey Ferenc, 1666. november 8. Huszt, — „megtekintvén a híres debreceni scholának ügyefogyott gyámoltalan állapotját, és olyan helyben állattatását, mely az idegen nemzetnek sújjos igája alatt, majd elviselhetetlenül szorongattatni és nyomorgattatni láttatik és tapasztaltatik“ : hegyközszentimrei birtokáról mindenféle tizedet örökösen a debreceni főiskolának ad.

Zólyomi Miklós, Hunyad- és Zarándmegyék örökös főis-

pánja, 1666. nov. 19. Vajda-Hunyadról, évenként 50 magyar forintokat rendel a debreceni főiskola javára, micskei birtokából, élete fogytáig.

A p a f i Mihály fejedelem 1667. január 21. Marosvásárhe-lyen kelt oklevelében az elhagyott debreceni kollégium szükségére é v e n k é n t kétezer jó kőst rendelt adatni s a vám és harmincad alól is felmenti azt.

Ugyancsak A p a f i Mihály s épen a nevezett napon, h e g y k ö z - s z e n t i m r e i egész birtokának mindenféle tizedét a debreceni kollégiumnak adományozza, s e tekintetben az ünnepélyes be-igntatási parancsot is kiadja.

H e g y k ö z - S z e n t - I m r e földes urai immár minden ottani tizedet örök időkre a debreceni főiskolának ajándékozván, ennek birtokába a főiskola 1667. március 15—16. napjain törvényesen és nagy ünnepélyességgel beállíttatott, képviselvén a tanuló ifjuságot Körösi Gergely szénior és Szellei Pál tanuló. A beigntatást fejedelmi megbízásból Diószegi Ferenc és Barta Boldizsár debreceni előljárók végezték. Meghivattak a szomszéd helységek birtokosai is stb., és senki ellent nem mondott.

A p a f i Mihály fejedelem 1675. máj. 31. Gyulafehérváron s 1676. jul. 11. Radnóthon kelt okleveleiben már 5000 kősről emlékezik, melyek közül 3000 Mártonfalvi György tanár fizetése volt, 2000 pedig a tanulóké s az egészről azt rendeli, hogy az épen, hiány nélkül adassék ki s ne gátoltassanak az illetők annak eladásában. Ilyen tartalmu rendeletet ad ki 1681. jun. 22-dikén Gyulafehérvárról is. Ekkor már a tanári 3000 kőst Szilágyi Márton kapta, mint Mártonfalvi utóda.

A p a f i Mihály fejedelem 1675. máj. 31. Gyulafehérváron kelt oklevelében a Zólyomi Miklósféle évenkénti 50 forintot, örök időkre a debreceni tanulóknak hagyja; mert amint látszik, ő öröklötte azon Zólyomiféle birtokot, amelyből eddig Micskéről a nevezett javadalom folyt.

A p a f i Mihály fejedelem 1683. márc. 12. Fogaras várából azt rendeli, hogy a folyvást fogyatkozásban levő debreceni scholának az eddigi sókon felyül még, évenként száz forint érő só adassék.

Az erdélyi fejedelmektől különböző időkből eredő rendszeres és folytonos évi javadalom tehát, 1683-tól fogva 5000 mázsas kő és száz forint értékű só; vagyis 6000 mázsas kő lett volna.

A fentebb már többször említett Lónyai Anna 1689. október 25. Aranyos-Megyesen kelt oklevelében szilágysági allódialis szántóföldeiből gabona, szőlőiből pedig bortizedet rendel a debreceni főiskola javára és pedig örök időkre.

Míg az erdélyi fejedelmek és más főurak ekként gyámolták a debreceni főiskolát, egyáltalában nem maradt tétlenül Debrecen városa sem. Az iskola tartatásának terhére, nem kis részben és a legmostohább időkben is folyvást a város viselte. Az egyik tanárt egészen, sőt részben a másikat is, folyvást a város fizette, ő gondoskodott az épületek fentartásáról, az ő kebeléből folytak céhektől és egyesektől különféle alapítványok és javadalmak is, s adatok mutatják, hogy magokat a fejedelmi alapítványokat is kitűnő mértékben Debrecen városa eszközölte. Magát Mártonfalvi Györgyöt is a város marasztotta meg 1664. szept. 18. állandó tanárnak s darabideig a város fizette őt. — Nem maradt részvétlen a debreceni egyházmegye sem. Az 1664. január 9—10 napjain Dececskén tartott egyházmegyei zsinat a debreceni schola coetusának kérelmére elrendeli, hogy az iskola javára, adjon minden pap valamit a magáéból, a nevezetesebb szenátusok és ekkleziások pedig, mint pl. Bajom, Ujfalu, Szoboszló, Bűszörmény külön is kerestessenek meg s ezután évenként, Lőrincz nap tájban, a debreceni főiskola, adakozás végett kihirdettség.

A XVII-dik század végén, mint közönségesen tudva van, megszűnt az erdélyi nemzeti fejedelemség, és Erdély, akarta vagy nem akarta: a jezsuitákkal szövetséget kötött bécsi német kormány hatalma alá került. Mind Debrecen városa és ref. egyháza, amelyet egyik kitűnő prédikátora Kölcseri Sámuel, már 1673-ban méltán nevezett a kegyetlen sas körmei elől kőszikla hasadékba rejtett galambnak, mind magok az erdélyi rendek jól tudták azt, hogy a protestáns egyházra és iskolákra válságos idők következnek: ugyan azért mindent elkövettek, hogy az egyházak és iskolák s ezek közt éppen a debreceni főiskola nyugalma, szabadsága és javadalmai, maga az Erdélyt átvevő uralkodó Felsőház által a lehető legünnepe-

lyesebben biztossittassanak. Ki is eszközlötték tehát hogy I. Leopold császár és király mind az 1690. októb. 16. Bécsben kelt első, mind az 1691. dec. 4. ugyanott kelt második vagyis nagyobb és ünnepélyes formában kiadott ugynevezett Diploma Leopoldinum-ban a legvilágosabban felfogadja azt illetőleg kötelezi magát arra, hogy mindazon donációkat, adományokat, kiváltságokat, tizedeket s bármi névvel nevezendő jótéteményeket és javadalmakat, melyeket az azelőtti erdélyi fejedelmek, akár Erdélyben, akár Magyarország részeiben s a székelyföldön és Debrecen-ben, gyülekezetek, parókiák és iskolák számára alapítottak vagy tettek; mind maga fentartja, mind azoknak mások általi megtámadtatását meggátolja, — még azon esetben is, ha azok a javadalmak stb. valaha valamely róm. kath. püspökség vagy szerzet birtokai valának. stb. stb.

A tekintélyes sóalapítvány évi jövedelme, némi nehezségekkel bár, de mégis rendesen kiadatott 1697-ig, sőt egyszer vagy kétszer, hiányosan és mintegy kegyelemből még azután is, 1697-ben azonban már mutatkozván az igazságtalan megtagadás komoly veszedelme, a debreceni főiskola, képviselői által, a kolosmonostori konvénthez formaszerinti protestátziót adott be az ellen.

Ez mind nem ért semmit. A protestantizmus kiirtásának elve és szándéka azt hozta magával, hogy a protestáns egyházak és iskolák s ezek között a debreceni is, ellenére a legünnepélyesebb királyi szónak és kötésnek, mindazon javadalmaktól, melyeket az erdélyi fejedelmektől nyertek, hacsak lehet, megfosztassanak. Érdekes ez ügyben, a többek között azon okmány, mely a kitünő tiszteletünkre méltó Fabó által mult évben közrebocsátott s Pesten megjelent prot. egyházi „Okmánytár“-ban a 289-dik lapon áll. Ez okmányban 1700 táján, valószínűen valami jézsuita arról ád tervet, hogy miképen kell az eretnekeket kiirtani Erdélyből. Ez üdvös célra ajánlott több eszközök közül egy az is, hogy az eretnek egyházaktól és iskoláktól meg kell vonni a sóbéli jótéteményt, miként ugymond már a debreceniektől megvonatott, noha ő Felsége megerősítette idevonatkozólag az eretnek erdélyi fejedelmek adományait.

A szóban forgó tekintélyes alapítványnak a XVII-dik század-

tól kezdve igenterjedelmes, érdekes és igen szövevényes története van. Ezt rajzolni azonban, jelenleg nem tartozik célunkhoz. Legyen elég csak annyit megjegyezni, hogy a főiskola folytonos kérelmezései és sürgetései folytán, mind több egyes tekintélyes férfiak, mind az erdélyi főkonzisztórium, sőt a gubernium többsége is folytonosan fentartandónak és kiadandónak nyilváníták a sóbéli alapítványt; de Bécsben megtagadtak mindent. Az 1791. XXVI. t. c. 12. §-ába sikerült beigtatni az alapítvány iránti jogfentartást, amely alapítvány vagy javadalom miként másutt ugy e törvényt-pontban is, Apafi nevére neveztetik, mert ösmeretlenek lévén az illetők előtt az általam fentebb kiderített történeti tények: az egész javadalmat mindenestől és egyedül Apafitól eredettnak gondolták, ami aztán anyiban is megnehezíté az ügy szerencsés fejlődését, mert az Apafiféle alapítványok jogi szempontból igengyakran megszoktak támadtatni.

Az 1791. XXVI. t. c. alapján több ízben fellépett a tiszántuli egyházkerület a sóalapítvány kieszközlése végett. Így pl. 1809-ben és 1834-ben. Mindkét esetben tagadó válasz adatott Bécsből, holott az utóbbi kérelmezés folyamán, midőn az ügy 1834-től 1847-ig folyt, maga az erdélyi országgyűlés még 1838-ban jogosnak és törvényesnek nyilvánította a kérelmet s pártfogólag terjesztette azt fel, mégpedig azon javallat kíséretében, hogy az alapítvány ne csak a jövőre hanem a mult elmaradt éveiről is adassék ki. Az újabb időkben ismét megmozdult az egyházkerület ez ügyben. Hogy mi lesz az eredmény: azt a jövő fogja megmutatni.

A hegyközszent imrei tizednek, háborítatlan birtokában volt a debreceni főiskola körülbelől 1712 tájáig, amidőn a leopoldi diploma fentebb említett pontja ellenére, a nagyváradai püspök foglalta azt el, minthogy Szent-Imre, amint állítatik, a reformátzió előtt, a váradai püspökség birtoka volt. Ha így volt is a dolog, és hogy ha az a tized, nyomban a váradai püspökség javainak szekularizáltatása után adatott volna is a debreceni főiskolának: az említett diploma szerint még sem lett volna azt szabad elfoglalni; s anyival kevésbbé akkor, midőn Rhédey, Apafi s a többi adományozók már bizonyosan nem a szekularizáltatás, hanem más jogcím alapján birták ama tizedet.

A szepesi tizedet Debrecen városa vette által szerződésileg, s a javadalomnak, mely e tizedért biztosított, mai napig elvezetében van a főiskola.

A XVIII-dik század elején tehát már, szép javadalmainak tetemes részéből ki vala fosztva az üldözők által a debreceni főiskola, és az egész század, utolsó évtizedét is aligvéve ki, e főiskolára nézve is nem egyéb volt mint folytonos háborgatás és üldözés szomorú korszaka. Ezt rajzolni, most nem feladatunk; de tekintve az események velejére, ismét igennagy mértékben Debrecen városának köszönhető a főiskola a maga fenmaradását. Lett volna bár ez a főiskola a lehető legtekintélyesebb főúri család birtokán; mint volt pl. a pataki; — amint a földesurat sikerült volna a jezsuitáknak a r. katholika egyház kebelébe vonni: nem lett volna emberi erő, mely a dühös üldözések korszakában, az elpusztulástól a debreceni főiskolát megmentette volna. Ámde egy népes, tekintélyes és vallását buzgón szerető várost, már sokkal nehezebb lett volna, sőt lehetetlen volt eltántorítani.

A XVII-dik és XVIII-dik századi üldözések folyamán Debrecen városa rendkívüli nagy szolgálatokat tett a magyarországi reformált egyház s a magyar műveltség, tudomány és irodalom ügyének. Ha a magyarországi ref. egyház kebeléből egy bizonyos időszakban, pl. 1670-től 1780-ig kigondoljuk mintegy Debrecennek szabad városát, népes és vallásos reformált gyülekezetét, főiskoláját, nyomdáját stb. akkor a magyarországi — Erdélyt ide nem értve — ref. egyház tetemes része, oly formán áll előttünk, mint egy nem sokkal ezelőtt még erőteljesen virult, de most már törzsökéig levert élőfa, amelyen a valahai kivirulásnak lehetősége is alig látszik.

Debrecen mind a mostoha időkben, mind általában, szinte a legújabb időkig megtartotta a vallás, az egyház és a főiskola iránt azon szellemet, amely a többek közt a városnak egy 1704. Február 3-dikán kelt végzéséből ekként szól: „Istennek sokféle látogatásai, forogván szegény nemzetünkön, mind az ellenség fegyvere által mind az apró gyermekeken az irtóztató megemésztő himlő, mind más rendeken egyéb nyavalyák által: fogy mindennap nemzetünk, pusztulnak az ekklézsiák, sokak buj-

dosásra, számkivetésre jutottanak; — minket pedig még békességben az Ur Isten meghagyott: méltónak ítéltetik tehát, hogy Isten ily nagy haragjának engesztelésére s velünk való jótéteményeinek meghálálásának emlékezetére, minden hónapnak első szombatján közönséges böjt celebráltassék és azokon a napokon, háromszor legyen kultus a templomokban; az étel ital is megtilalmaztassék. “

„Most lévén alkalmatosságunk, hogy enyi számu népek lelki javára vigyázzunk: azért ötödik prédikátornak, Tiszteletes Debreceni Ember Pál uramnak hivatalt adtunk. “

„A scholában is szükséges [lévén a tanítás és vigyázás, feles a deákság; — a kollégiumok a hazában mind elpusztultanak; ide gyűlnek mindenfelől: azért professzorságra, akadémiákból mostan lejött becsületes ifjak: Debreceni Herczeg János és Kecskeméti György uraimék hivattatnak. “

A XVIII-dik és XIX-dik századok dolgait tüzetesen most nem rajzolhatom. Anyit azonban én is teljes határozottsággal állithatok, hogy az egész XVIII-dik század folyamán, a főiskola fenmaradását, kitűnő mértékben ismét csak Debrecen városának illetőleg a debreceni gyülekezetnek lehet köszönni. Jöttek Angliából, Hollandiából, Helvétziából s a tiszántuli egyházkerület s más kerületek gyülekezeteiből is gyámolító segélyezések, az üldözők miatt miatt nagy szorongatásban lévő főiskola javára. De ezen segélyezések csak kevés részét fedezhették a fenforgó nagy szükségeknek. A teher nagy részét, folyvást Debrecen emelte. Ünnepelesen elismeri ezt maga az egyházkerület is, midőn 1796-ban, a fentebb már idézett törvényt pontban azt mondja, hogy a debreceni főiskola „mégmost is, nagy részben a debreceni eklezsia jótéteménye által tartatik fen”; — „et adhuc magnam partem ejus beneficio sustentatur.

A tiszántuli egyházkerület rendszeres segélyezése csak a jelen században kezdődik.

Mindezeket elmondottam épen nem valami Debrecen iránti hizelgésből, ami természetem nem vólt és nem is lesz soha, nem is valami sajátlagos debreceni érdekből és elfogultságból; hanem elmondottam egyedül a törtöneti igazság iránti hűségből; elmon-

dottam, minden lehető ponton a lehető leghitelesebb forrásokra támaszkodva; elmondottam, mert sajnálva láttam, hogy a közelebbi évtizedek alatt s épen a legujabb időkben is, a debreceni főiskola multjáról, igazolhatlan nézetek merültek fel. Amin, hogy ismételve megjegyezzem, épen nem csudálkozom s nem is megrovásképen emlitem azt fel; mert hiszen azon homályos pontok, hézagok, hiányok, félszedségek s különböző eredetű ferdítések stb. között, melyek a mi egyháztörténelmünk egynémelyik pontján összehalmozva vannak, a legerősebb elme s a legjobb akarat is tévedésbe eshetik; amely tévedés alól felszabadultnak, természetes, hogy magamat sem tarthatom.

Köszönheti továbbá a debreceni főiskola a maga fenmaradását annak, mert a vallással és egyházzal folyvást a legőszintébb és legszorosabb egybeköttetésben állott. — A főiskolának mint ilyennek, már szülője kétségenkívül a reformáció volt. Magoknál az erdélyi fejedelmeknél vagy azok tanácsosainál, a főuraknál, és magának Debrecen városának népénél, azon legfőbb indok és erő, amely őket a főiskola fentartására, segélyezésére, védelmezésére készekké és képesekké tette, egyenesen a vallás iránti hűség és szeretet volt. A főiskolák fentartásánál és védelménél azonban nem csak arról volt szó, vagyis nemcsak azon érdek forgott fen, hogy az egyes gyülekezetek számára lelkészek és tanítók képeztesse; hanem magasabb és egyetemesebb valami volt az ami itt fenforgott. Fenforgott nevezetesen általában a vallás, a tudomány, a nemzeti műveltség, sőt épen maga a nemzet élete és a haza önállósága fentartásának érdeke is, mert mindezek a legszorosabban egybeforrva valának őseink lelkében; sőt, egybeforrva vannak ezek miként több más országoknak ugy hazánknak mult századok alatti történeteiben is. — Ha képzeljük, hogy a debreceni főiskola a ref. egyháztól egészen elkülönzött és független, s merőben polgári intézet lett volna: akkor a XVII-dik század végen pl. I. Leopold királynak, majd Mária Therezianak, vagyis a bécsi kormánynak, későbbben a Helytartótanácsnak, s 1848 után Haynaunak, B. Gehringernek, Gróf Thunnak stb., csak egy rendeletébe került volna teljesen megsemmisíteni a debreceni főiskolát; és Debrecen városának pusztán és egyedül, polgári fegy-

verekkel sohasem sikerülhetett volna megmenteni a főiskolát, mint egyedül polgári intézményt. De Debrecen városa, majd később az egyházkerület, védte az iskolát az egyház paizsaival és fegyvereivel, azon egyházzal, amelynek létét és szabadságát a bécsi és linci békekötések biztosították, azon békekötések, melyekről még 1844-ben is nyilván azt állítá hazánk országgyűlése, hogy azok, annak idejében a haza önállóságának megmentői valának; azon békekötések, amelyekre a magyar protestáns egyház és a hazai törvényhozás, mind a vallás és egyház, mint az iskolák szabadsága ügyében oly gyakran hivatkozott mint alapokra.

Miként azonban bármely protestáns főiskolának, úgy a debreceninek is, avégre, hogy a vallás és nemzeti művelődés ügyére jótékony befolyást gyakorolt legyen, nem volt elég csak fentartatnia, megvédelmeztetnie; mert hiszen az intézetek is élélhetnek, eltengődhetnek, akár századokon keresztül is, anélkül, hogy bármi irányban valami jótékony és életerős hatást gyakorolnának.

Azt, hogy a debreceni főiskola a vallás és nemzeti művelődés ügyére jótékony befolyást gyakorolhatott, felfogásom szerint még a következő okoknak lehet köszönni:

E főiskola is igyekezett megfelelni a haladó műveltség kívánatainak;

híve volt a magyar haza törvényes szabadságának, a magyar nemzetiségnek;

voltak kitűnő műveltségű, vallást és tudományt buzgón és munkásan szerető tanárai;

volt kebelében kellő szigorúságu atyai fegyelem.

Ezek némi megvilágítása végett, már csak néhány szót!

A debreceni főiskola, noha tanárai szinte a jelen század elejéig mindnyájan a ref. lelkészi karhoz tartoztak; még sem állott soha pusztán lelkészi törvényhozás és kormányzás alatt. A város és az erdélyi fejedelmek, majd később lelkészekből és világi urakból vegyesen alakult egyházkerületi hatóság voltak e főiskolának törvényhozói és kormányzói, s hitem szerint kiválólag ez által lön mulhatlanul megóva azon pangástól, elmaradástól, és felszegségtől a melynek a pusztán lelkészi vezérlet alatt álló tanintézetek rendszerént ki vannak tévetve. A hellen és latin irodalmon, törté-

nelmen, bölcsészeti és theologiai tudományokon kívül, a haladó idők kívánatához képest, jöttek egymás után a többi tudományok tanszékei is, s jött a német, francia és angol nyelvek tanítása is. Magoknak a tudományoknak felfogásában és kezelésében is, miként a haladás elleni reakció, úgy a zabolátlan szabadság sem uralkodhatott sokáig, mert a már említett felügyelet és kormányzat idejében meggátolhatta mindkettőt. Végre maga a nyilvánosság, mely előtt e főiskola sem zárkozhatott el, saját habjain vitte mintegy ezt a folytonos haladás medrében.

Hogy a magyar haza önállóságának s alkotmányos szabadságának sorsával a magyar protestáns egyház és iskolák sorsa szorosán össze volt sőt mai napig is össze van forrva : ez oly kétségtelen igazság, amelyet számtalanszor elmondottak már. Amely protestáns iskola tehát, a haza törvényes szabadságának és önállóságának érdeke ellen működnek : az saját élete és szabadsága ellen követne el bünt. A debreceni főiskola királyi városban, és így olyan helyen volt és van bár, amelyre a kormány gyakorta nyommasztó és vészterhes sujjal nehezedett : én részemről még sem tudnék egyetlen oly tanárt vagy előljárót sem nevezni e főiskolának általam most felfogott történeti mezejéről, akiről csak gyanítani is lehetne azt, hogy a szabadságellenes osztrák kormány érdekeinek szolgálatában állott s ezen érdek szolgálatára akarta volna leigázni a főiskolát is. A nemzetiségnek, mint közönségesen tudva van, egyik és pedig főőalapja, tényezője és nyilatkozata a nemzeti nyelv. — Miként a külföld és a haza minden főiskolájában, úgy a debreceniben is, szinte a mult század végéig a latin volt a tanítási s általában uralkodó nyelv. A debreceni főiskolára nézve már 1797. tavaszán elhatározta az egyházkerület, hogy a latin nyelvet szorgalmasan kell ugyan ápolni ezentul is, de minden tudományok magyar nyelven taníttassanak; mert ezt kívánja a művelődés érdeke, az ország törvénye és a tanítás sikere. Később, nev. 1806. áprilisban, a magyar fogalmazás tüzetes gyakorlását is szigoruan megparancsolja az egyházkerület. Rendeli nevezetesen, hogy a hittanár az egyházi beszédek és értekezések „igaz magyarsággal” való írásában, a jogtanár a törvénykezésben megkívántató mindenféle írásk feltevésében, az ékes szó-

lás tanára a magyar ékesen szóllásban szorgalmasan gyakorolja tanítványait; — az alsóbb, vagyis gymnasiumi osztályokban is írni kell magyar dolgozatokat, azokat könyv nélkül felmondani, hogy a szabad előadáshoz már itt kezdjenek hozzászokni a gyermekek. — Amellett azonban, hogy a múlt század végéig latin volt főiskolánkban a tannyelv, kár volna azt hinni, hogy iskoláink és azok tanárai a nemzeti nyelvnek semmi szolgálatot nem tettek. Azon debreceni tanárok közül pl, akik mint írók is ismeretesek, alig ha van csak egyis, aki csak latin nyelvű művet írt volna; s általában magyar nyelven bizonynyal sokkal több művet bocsátottak a debreceni tanárok világ eleibe, mint latin vagy más idegen nyelven. — Ha az éneklés, a szertartások, az igehirdetés, egyszóval az isteni tisztelet s néha néha még a zsinatok és zsinati tudós vitatkozások nyelve is már a XVI-dik században magyar volt: egyáltalában gondolhatjuk azt, hogy főiskoláink a körülményekhez képest, a magyar nyelv és irodalom érdekeinek őszintén szolgálni már a múlt századokban is ne igyekeztek volna.

A debreceni főiskolának is voltak, miként emlitem időről időre kitűnő derék tanárai s ezek voltak virágzásának legfőbb eszközlői; mert igen helyesen mondja azt Cousin Viktor, amit különben a dolog természete s minden idők tapasztalása kétségen kívül igazol, hogy t. i. „a milyen a tanár, olyan az iskola.“ Legyen bár az iskola a lehető legdusabb javadalmakkal ellátva, legyen bár annak szabadsága és nyugalma a lehető legerősebben megalapítva és biztosítva: mit ér mindez, ha kellő tulajdonokkal bíró tanárok nincsenek. Nem tartozom azok közé, akik a tudós és jeles író már mint ilyet egyszersmind kitűnő tanárnak is tartják. Lehet valaki igen híres, jeles és tudós író, de amellett nagyon rossz tanár; és viszont megfordítva, lehet valaki igen jeles szorgalmas és valóban sikeres tanár anélkül, hogy a nyilvános irodalmi működéshez legkisebb kedve is volna. Mindenesetre nagy szerencse, ha a valóban jó tanár egyszersmind jeles író is; de azt ne véljük, hogy ennek multhatatlanul és szükségesképen így kellene lenni az iskola érdekében. A nélkül, hogy akár a régibb, akár az újabb idők mezejéről neveket elsorolnunk szükséges volna, bizvást állíthatjuk, hogy a debreceni főiskolának is voltak mind oly jeles

tanárai, akik egyszersmind kitűnő írók voltak, mind olyanok, a kik írói működés nélkül is, teljes mértékben megfeleltek tanári kötelességüknek. Előttém úgy látszik, hogy a tanári kellékekre vonatkozólag is „a szeretet a törvény summája,” — „a szeretet mindent pótol és azt nem pótolja semmi.” Szeretet, élő erős szeretet a tudomány és annak igazságai iránt, szeretet résztvevő tiszta, atyai vagy testvéri szeretet a tanítványok s azok tudományos haladása s erkölcsi tisztasága iránt; — körülbelől ide lehet redukálni a kitűnő tanári jellem végalapját. Így van ez bizonyos módosítással reánk lelkészekre vonatkozólag is. Ha nem szeretjük az Urat, akinek szolgálunk; ha nem szeretjük az evangéliomot, amelyet hirdetünk, vagy legalább hirdetniünk kellene; ha nem szeretjük a népet s nincs részvétünk annak vallási és erkölcsi tökélyesbülése iránt: akkor legyünk bár Isten tudja hány tudóstársaságnak tagjai s szavalljunk bár úgy mint Kean vagy Egressy szavalt: valódi predikátorok, valódi lelkészek bizony egy óráig sem vagyunk.

Oly népes főiskolában, mint a debreceni rendszerint volt s oly főiskolában, amelyben a tanulók nagy része zárdailag egy épületben lakott, és együttesen étkezett, isteni tiszteleti szolgálatokat végzett s emellett az alsóbb tanulók köz és magán tanításával is rendszeresen foglalkozott stb. ily főiskolában mondom, a rendet és közerkölcsiséget fentartani, emellett a tanítás sikerét biztosítani, határozott és kellő szigorúságu fegyelem nélkül, lehetetlen volt. Sőt általában és bármikor is, a körülményekhez képest bölcsen megállapított és okosan intézett fegyelem nélkül, sikeres iskolai oktatást és nevelést még csak képzelni sem lehet. „Miként az akaratnak, úgy a gondolatnak is — azaz mind az erkölcsi, mind a tudományos haladásnak — engedelmisségen kell kezdődnie: az engedelmisség a kezdete minden bölcseségnek,” — mondja Hegel.

„Minden bölcseségnek kezdete az Urnak félelme,” — mondták a debreceni iskola törvényhozói is a mult időkben. Ezen elvből-hozták le s ezen elv szerint intéztették őket kisebb nagyobb szerencsével az iskolai fegyelmet. „Minden igaz bölcseségnek mind kezdete, mind summája az Urnak félelme lévén, s erre kelletvén intéztetnie főkép a nevelésnek: valamint ál-

taljában a keresztyéni, úgy a tanulói kötelességek között is legelső helyen áll a vallásosság“, — mond az iskolai törvény még 1836-ban. Még határozottabban kifejezik az eszmét a gymnaziumi és alsóbb iskolák tanítói számára 1812-ben kiadott utasítások: „A gyermekek és ifjak tanítása olyan dolog, melynél nagyobbat alig lehet valakire bízni. Mindenek felett kötelessége a tanítónak hogy tanítványai szívébe az Isten iránt való félelmet és tiszteletet csepegtesse bé, benne ezeket naponként nevelje; igyekeztvén velek gondolóra vétetni az isteni Felségnek mindenütt jelenvalóságát, mindentudóságát, jóságát, szentségét és igazságát“ stb. Meg lehetünk győződve afelől, hogy ezek s több efélék nem pusztá frázisok valának a magyar protestáns iskolák s épen a debreceni főiskola törvényhozóinak szájában.

Tisztelet és engedelmesség a törvény, az előjárók s különösen a tanárok iránt, — valóban egyik kitűnő jelleme volt a debreceni főiskolai tanuló ifjuságnak a mult időkben. Tagadhatatlan, hogy miként némely tanároknál a tekintély nem atyai hanem zsarnoki, úgy némely tanulóknál a tisztelet és engedelmesség nem fiui hanem rabszolgai és rettegő volt. De ez inkább kivételes mint rendszeres és folytonos valami volt, és odáig, tudtommal legalább sohasem ment, hogy elfojtotta volna a tanuló ifjuság egyetemében vagy többségében a közszellemet, az erkölcsi önértetet, s annak fölemelő, magasztos tudatát és érzetét, hogy ők egy oly intézetben készülnek az anyaszentegyház és haza szolgálatára, amelyet egy magára hagyatott és sokszor üldözött felekezet és egyes jóltevők önkéntes áldozatai tartanak fen.

A debreceni főiskola előjáróinak, illetőleg az egyházkerület férfainak különös gondjuk volt arra, hogy a tanulók itt, az időt heveréssel ne töltsék; ugyanazért a legszigorubb gond fordítottat a vizsgákra, határozott és világos ítélet mondatott az eredményről, s a tanári eljárásokra vonatkozólag is szabályzó utasítások adtak. Szabad legyen e tekintetben a következő adatokat felemlíteni az egyházkerület végzéseiből:

1801. Ítélet mondatik mind a tanítók tanítása módjáról, mind a tanulók előmeneteléről. — A diktálás és rápialás megtiltatik; hanem nyomott kézi könyveket vegyenek fel a tanárok és

azokat magyarázzák. A kézi könyvek megneveztetnek. A tanulóknak a tudomány egész szervezetéről fogalma legyen s magán tanulmányozásaiban a tanárok által segítették. Az egész görög új testamentum exegisét el kell végezni két év alatt, a Jelenéseket kivéve; — az ó testamentumból egy szent író egészén. Arab nyelvet az önként vállalkozóknak kell tanítani.

1802. A vizsgákon a tanulók magán dolgozatai is felolvastattak. Kedvező ítélet mondatik. Az exegesisre vonatkozólag a múlt évi végzés ismételtetik.

1805. „Az examenek után azoknak megítélésére konzistorium tartódjék.“

1806. A vizsgákról ítélet mondatik. A polémikát bővebben kell tanítani. Nem elég az ugynevezett fontes solutionum-mal előállani. A korhel tanulók nevét be kell adni az egyházkerületi tanácshoz.

1807. A korhelek törvényszerűleg megbüntettetnek. Két vagy három theologus deák nem azon kérdést olvasta fel, ami volt írva az általa kihuzott cédulára: vagy el kell küldeni őket, vagy legalább egy legátziótól megfosztani.

1809. A diktálás újból megtiltatik. A bienis deákok már a 4 evangéliomot s az apostoli cselekedetéről írott könyvet görögből fordítják, és nyelvtanilag fejtegetik.

1815. A korhely tanulókat a főgondnok az examenben publice pirongassa meg, hogy tudatlanságuk a publikum előtt világosságra jöjjön. Ha következő évben sem tanulnak: hasonló publicitással küldődjenek el. stb. stb.

Mindezeket felemlitém egyáltalában nem azért, hogy az eféle intézkedéseknek szóról-szóra való megújítását a mai időkben is szükségeseknek és célszerűeknek tartanám, hanem csupán annak történelmi igazolására, hogy a debreceni főiskolában szigorú gond volt arra, hogy a tanulók tanulnak-e, és mi eredménnyel?

Ha a tisztelt olvasó az általam eddig előadottakat szíves volt figyelemmel kísérni: aligha kérdésbe nem tette azt, hogy ugyan miként lehetett már Debrecenben a theológiát is magába ölelő főiskola, holott abban a tanárok száma 2—3, s még a múlt század vége felé is csak 4 volt?

Erre a felelet röviden csak az, hogy miként a külföldi úgy a hazai főiskolákban is más volt hajdan a tanítás és tanulás módja, mint ma.

Ha röviden meg akarnók határozni, hogy mi volt a debreceni főiskola a XVI-dik és XVII-dik századok folyamán: akkor annak körülbelől ilyen fogalmát adhatnók: „oly érett ifjoknak önálló társulata, — coetusa, universitása — kik a végre egyesültek, hogy egy vagy két mester — magister — vezérlete alatt s költsönös és élő egymásra hatással folytassák tanulmányaikat.“ Ennél fogva nem a tanári előadás és annak néma, legfelebb rápialással kísért lehallgatása s betanulása; hanem az önmunkásság, a magán tanulmány, az előszóval való vitatkozás, fogalmazás stb. volt a fődolog. Az ugynevezett köz leckeórák száma bizonyosan kevesebb volt mint ma, és azokon is, a tanulók nem némán hallgattak, hanem kérdéseket és ellenvetéseket tettek. Az idősebb és jelesebb tanulók a tanároknak mindmegannyi segédei s ifjabb társaiknak tanács és példaadói valának. A tanuló őszinte komolysággal lépett akkor a főiskolába és munkálkodott annak kebelében, olyformán, mint ma egy becsületes ifju iparos vagy gyáros a műhelyben vagy gyárban, tisztelettel figyelve a művezető szavára, a próbáltabbak és tanultabbak példájára s önmaga is tényleg munkálkodván.

Hogy a főiskolai tanulók közt léhák, heverők, korhelek stb. hajdan is voltak: az tagadhatatlan; de az is igaz, hogy aki egyszer bejutott a főiskolai élet folyamának sodrába: az aztán valóban tanuló volt. Szívvel, lélekkel tanult az, mind a hazai mind a külföldi főiskolákban.

Annak némi világosítása és igazolása végett, hogy a debreceni főiskola előljárói még a jelen század elején is mily nagy sujjt fektettek a tanulók önmunkásságára: legyen szabad az egyházkerületi végzések mezejéről a következő adatokat ajánlani a tisztelt olvasó figyelmébe:

1801. A tanuló a nyomtatott kézikönyvet előre figyelmesen olvassa meg; a közleckén csak egy két szóval jegyezze fel azt, amit a tanár a kézikönyv világosítására előad; hanem aztán ott-
PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ. 29

hon, maga dolgozza ki írásban terjedelmesen. Ha valamit nem ért: kérdezze meg a tanárokat.

1803. Tapasztaltatván, hogy a tanulóifjak nem tesznek kellő előmenetelt, melynek oka aligha nem az, hogy jó könyveket nem olvasnak vagy nem is ösmernek: tehát szerezzenek jeles könyveket, azokat szorgalmasan olvassák s a tanárok adjanak utasítást a tanulóknak az okos kivonatok készítésére s kivonatait a közvizsgákon, minden tanuló előmutatni tartozik.

1804. Az egész tanulóifjuság, tanulmányozási körökre osztatik, ugynevezett korrepetitorok vezérlete alatt. A publikusok mellé is rendeltetnek alkalmas togátusok, akik azokat privát olvasmányaikban, dolgozataikban segítsék, utasítsák stb. Egy 1806-diki végzés szerint mindenekről naplót kellett vinni és azt bemutatni. 1810. Igen szép intézkedések tétettek a leendő lelkészek tanulmányaira vonatkozólag. A végzett rektorok is tartoztak bejönni s itt a tudományokat alaposabban tanulmányozni, könyveket olvasni, azokból kivonatokat készíteni, minden héten egy predikációt írni, a német és francia nyelveket alaposan megtanulni, szükséges könyveket szerezni s egy debreceni lelkész vezérlete alatt lelkészi gyakorlatokat tenni stb. Ugyanekkor elrendeltetett az is, hogy a főiskolai könyvtárt gyarapítani kell, hogy már a tanulóifjak láthassák a theologiai irodalom fejlődését.

1815. Egyéb intézkedések közt kimondatik, hogy a jelesebb tanulóknak már itt a főiskolában a német és francia nyelvet meg kell tanulni. A latin, az magától értetik.

1828. A főkurátor ur indítványára elhatároztatott, hogy senki nagyobb rektóriára ne bocsáttassék, aki a német és francia nyelvekben elegendő jártassággal nem bír stb.

Nem vagyok vagy legalább nem akarok lenni sem a multak elfogult dicsőítője, sem a jelenkor feltétlen ócsárlója; azt azonban eddigi ösmereteim alapján bizvást ki merem mondani, hogy a magyar református papság tudományos műveltsége, az időkhöz képest sokkal jobb lábon állott hajdan, mint a miénk a mai korhoz képest. És én ennek okát leginkább abban találom, mert ma kevesebb az őszinte tudmányszeretet és a valódi önmunkásság, mint hajdan vólt.

Teljes igazság az mit De Wette, berlini majd bázeli egyetemi kitűnő tanár s az újabb kor legjelesebb protestáns theologiai íróinak egyike mond: „Minden tanítás a lelkek kölcsönös egymásra hatásán alapul; a lélek beszélgetése az a lélekkel. A meggyőződés csak a meggyőződőnek önmunkássága által jöhet létre; az igazság csak arra nézve létezik, aki azt megösmerte; ámde a megösmérés önmunkásság, élő felfogás, benső feldolgozás és elsajátítás. Amit a lélek magáévá tesz, azt csak önmunkássággal teheti magáévá, mert önálló lény a lélek.“ stb. stb.

Jól tudom azonban én is, hogy az önmunkásság elvét a legbölcsebb vigyázással kell alkalmazni és hogy van annak bizonyos határa. Az okos vezérlet nélküli önmunkásság legtöbb esetben ohajtott eredmény nélkül párolog el. A lélek, a mely szünteleni ellenvetésekkel, kétkedésekkel, megjegyzésekkel, okoskodásokkal, sophismákkal, vitákkal zaklattatik vagy zaklatja és csüri csavarja önmagát, utoljára is elveszti azon nyugalmat, egységet és harmóniát, amely legfőbb alapja volna mind a tiszta ösmeretnek, mind a jellemnek. Tehát mint mindenütt, úgy a tanuló önmunkásságának mezején is „sunt certi denique fines“ etc.

De vessük végét immár a multak szellőztetésének s a töredekiesen előadottakból is csak a következőket jegyezzük meg ez uttal:

A debreczeni főiskola tanárai és más előljárói nem egyszer kifejezték azon ohajtásukat illetőleg jogos követelésöket, hogy azon javadalmaért, amelyektől a főiskola minden igazság és törvény ellenére megfosztatott, adjon az állam kellő kárpótlást. Reméljük is, hogy ha egy kissé csendesebb idők lesznek, meg fogja adni a haza, gazdagon ezen kárpótlást, mégpedig nem csupán magára a követelés alapjára, hanem egyszersmind azon szolgálatokra is tekintve, melyeket a debreceni főiskola a hazai és nemzeti művelődés ügyének tett. Évenként 6000 mázsa kősótermészetben, úgy mint alapítva volt, s a hegyközszent-imrei termékekből tized, s mindkettő nemcsak a jövőre folytonosan, hanem a multa tekintve, immár több mint másfél száz esztendőről kiadva, vagy kárpótolva, — igen szép javadalom fog lenni! És ha elődeink folyvást

fentartották a jogot, nem tudom, hogy a maradék miért ne venné azt figyelembe, s miért ne kívánná alkalmas időben az igazságszolgáltatást, midőn mind a történeti mind a törvényes igazság a főiskola mellett áll.

Másik tanulság amit a multakból vehetünk, abban áll, hogy ha egészségesek azok az alapok, a melyeken a debreceni főiskola szellemi tekintetben a mult idők folyamán állott és emelkedett és hogy ha ezeken az alapokon való tovább fejlődés nem lehetetlen: akkor nem kell ezeket bizonytalan értékű „fényes árnyék”-okért elhagyni. „Ne bontsd el a régi határt, melyet csináltak a te eleid.”

Volt egy idő a jelen század elején, midőn maga a kormány határozottan ajánlotta a magyarországi protestansoknak, hogy közös erővel s némi államsegélyre is számithatva tartsanak egy egy főiskolát, és pedig a reformátusok Debrecenben. Ez felkelté egyik testvér kerület féltékenységét, hogy t. i. már a debreceni kollégium akadémiává akar lenni stb, s végzésileg is kifejezte hogy „némelyek szeme eleibe, Debrecennek a felsőbb rendelkezésekben említése kedves árnyékot vetett”, az effélék által majd „törvényes jussaink” fognak megszoríttatni. stb. Erre a tiszántuli egyházkerület némi indignázióval oly értelmű megjegyzést tett, miszerént a debreceni „kollégium” hiu nagyravágásától ne féljen senki sem, mert bár emelkedni igyekszik, fényes árnyékon nem fog kapkodni soha.

Adja isten, hogy a mi korunkat már eféle versengés és féltékenység ne háborgassa többé, hanem valódi testvéri őszinteség és igaz nyíltszivűség kösse össze a különböző főiskolákat és azok előjáróit mind végiglen!

Te is főiskola, mely itt a szép magyar alföld egyik kies pontján, a sik mezők és puszták felett, századok nagy szélvészei és viharai között, csendes méltósággal megállottál, — állj fen még sokáig, késő századokig! Tápláld és takargasd a mi fiainkat is, miként tápláltál és takargattál minket és a mi atyáinkat, hiven mint a puszták pellikánja táplálja és takargatja az ő fiait. Legyen művelődésed látköre és pályája oly széles és szabad, jelmeded oly nyílt és egyenes mint a sik föld a mely körülötted, és az ég, a mely feletted kiterjeszkedik!

Utószó.

Némi pótlékul és felvilágosításul a fentebbi cikkhez s biznyságára annak, hogy mily nagy homály és kétség uralkodik Debrecen reformátziójának története felett, s egyszersmind buzditásul azok számára, kiket az eféle dolgok érdekelnek, szabad legyen még a következőket megjegyezni :

Hunyady Ferenc debreceni lelkész, egyházkerületi főjegyző, majd püspök s több művei után ismeretes egyházi író, a debreceni ref. egyház anyakönyveinek egyikébe, saját kezüleg beírta a debreceni lelkészek névsorát 1783-ig. E névsort következő tétellel kezdi meg : N. N. Bálint, akit Török Bálint — Debrecen városának birtokosa, — possessor — Párpáról ide híván, ennek a városnak reformátzióját eszközölte, lelkész volt Debrecenben, az 1531-dik és következő években.“ Ezen tétellel egyezően nyilatkozik a nagy híró Weszprémi István is, Biographia medicorum etc. című munkájának 1787-ben megjelent IV-dik kötetében, 362 s következő lapokon, ahol a debreceni lelkészek névsorát közli.

Hunyadi és Weszprémi véleménye, amelyet egyébiránt ők — úgy látszik egyenesen Párizspapai Rudus redivivum-ából vettek, és amelynek semmi legkisebb forrását vagy alapját nem emlitenek, már csak annál fogva is merőben megbukik, mert Török B. Debrecennek földesura 1535 előtt egyáltalában és teljességgel nem volt. Ezt már Sinay jól tudta s annál fogva mind ő, mind utána a Budayak és mások, csakis 1535-re vagy 1536-ra teszik Bálint papot és Debrecen reformátzióját, de amint láttuk, szinte kellő alap nélkül.

Érdekes az is, hogy Hunyady s általában mind azok, akik a debreceni papok sorozatáról szólnak, Bálint pap után Kálmáncsehi Sánta Mártonig, vagyis 1531- illetőleg 1536-tól kezdve 1552-ig, nem képesek debreceni papul senkit felmutatni; igenis, mert amint előttem nyilván van, ahol nincs, ott bajos keresni, találni pedig lehetetlen; hanem képzelní : az már lehetséges.

A Budai Ferenc neve alatt álló jeles polgári Lexikon III-dik kötetének 445-dik lapján, épen az első Török Bálint életrajza folyamán, azon tétel áll, hogy Mélius Péter debreceni híres pap, ezzel az első Török Bálinttal egynéhány esztendeig együtt élt; holott Mélius 1556. okt. 25. iratott be a vittenbergi egyetem anyakönyvébe s 1572-ben, 36 éves korában halván meg : 1541-ben, amindön Török B. Konstantinápolyba foglyul vitetett s amelyen túl a magyar hazát többé nem is látta, — még ő, t. i. Mélius, csak mintegy öt éves gyermek lehetett. Maga ezen pont is mutatja, hogy Buday Ferenc a forrásokhoz közel sem járt, legalább a reformátzió történetének mezején. E fáradtság és érdem, Debrecen férfiai között, ezideig még csak Sinay Miklós tulajdona. Ő sem használhatta azonban mindazon forrásokat, amelyeket mi már használhattunk és használni köteleztetve is vagyunk.

Révész Imre.

T Á R C A.

A magyar biblia kiadá-

Sorszám	Év	Hely	Teljes biblia	Uj szövet-ség	Fordító
T i z e n h a t o d i k					
1	1541	Uj-Sziget	—	U.	Erdősi János
2	1562	Kolosvár	—	U.	Heltai Gáspár
3	1567	Szeged	—	U.	Mélius Péter
4	1574	Bécs	—	U.	Erdősi J.
5	1586	Debrecen	—	U.	Félegyházi Tamás
6	1590	Visoly	T.	—	Károli Gáspár
T i z e n h e t e d i k					
7	1608	Hanau	T.	—	K. G.
8	1612	Oppenheim	T.	—	K. G.
9	1625	Bécs	T.	—	Káldi György
10	1644	Lőcse	—	U.	Károli G. ?
11	1645	Amsterdam	T.	—	Károli G.
12	1646	Amsterdam	—	U.	K. G.
13	1661	Várad	T.	—	K. G.
14	1685	Amsterdam	T.	—	K. G.
15	1687	Amsterdam	—	U.	K. G.
T i z e n n y o l c a d i k					
16	1700	Amsterdam	T.	—	K. G.
17	1704	Cassel	T.	—	K. G.
18	1714	Lőcse	T.	—	K. G.
19	1717	Lipcse	—	U.	K. G.
20	?	?	—	U.	K. G.
21	1719	Leyda	T.	—	Kom. Csipkés György
22	1725	Boroszló ?	T.	—	K. G.
23	1730	Utrecht	T.	—	K. G.
24	1732	N.-Szombat	T.	—	Káldi György
25	1736	Wittenberg	—	U.	Torkos András
26	1737	Utrecht	T.	—	K. G.
27	1747	Utrecht	T.	—	K. G.
28	1749	Debrecen	—	U.	K. G.
29	1781	Basel	T.	—	K. G.
30	1754	Lauban	—	U.	Bárány György

sai korrend szerint.

Javitó vagy kiadó	Nyomdász	Alak, terjedelem
s z á z a d.		
—	Abádi Bencze	4 r. I R. 208 lap
—	Heltai G.	4 r. 528 levél
—	?	?
—	Stainhofer Gáspár	4 r. 320 levél
Gönczi György j.	Hofhalter Rudolf	4 r. 416 levél
—	Mantskovit Bálint	Iv r. 1196 levél
s z á z a d.		
Sz. Molnár Albert	Halbėjus János	4 r. 1136 lap
Sz. Molnár A.	Galler Jeromos	8 r. 1667 lap
—	Formica Máté	
—	?	?
—	Jánson János	?
—	Jánson J.	12 r.
—	Szenci K. Ábrahám	Ivr.
Tóthfalusi Kis Mikl.	T. K. M.	?
Tóthfalusi K. M.	T. K. M.	?
s z á z a d.		
?	Megnevezetlen	8 r.
—	Ingebrand János	4 r. 1514 l.
—	Brewer Samu	4 r.
Bél Mátyás kiad.	?	8 r.
Köleséri Sámuel	?	?
—	?	8 r. 1386 l.
?	nevezetlen ?	?
?	?	?
—	Berger Lipót	Ivr. 1198 l.
—	Scheffer D. János	8 r. 689 l.
?	?	?
?	?	?
—	Margitai János	12 r. 717 l.
(Pap J. és Török F.)	Imhoft Rudolf J.	8 r.
—	?	8 r.

Sorszám	Év	H e l y	Teljes biblia	Uj szövet- ség	F o r d i t ó
31	1764	Basel	T.	—	K. G.
32	?	Utrecht	T.	—	K. G.
33	1765	Utrecht	T.	—	K. G.
34	1767	Debrecen	—	U.	K. G.
35	1770	Basel	T.	—	K. G.
36	1776	Lipcse	T.	—	K. G.
37	1782	Buda	T.	—	Káldi Gy.
38	1789	Debrecen	—	U.	K. G.
39	1793	Pozsony	T.	—	K. G.
40	1794	Utrecht	T.	—	K. G.

T i z e n k i l e n c e d i k

41	1803	Pozsony-Pest	T.	—	K. G.
42	1805	Pest	T.	—	K. G.
43	1817	Pest	—	U.	K. G.
44	1821	Debrecen	—	U.	K. G.
45	1835	Pozsony	T.	—	Káldy-Szepessy
46	1835	S.-Patak	T.	—	K. G.
47	1837	Pest	T.	—	K. G.
48	1838	Kőszeg	—	U.	K. G.
49	1840	Kőszeg	?	?	K. G.
50	1842	Kőszeg	T.	—	K. G.
51	1843	Kőszeg	T.	—	K. G.
52	1843	Kőszeg	—	U.	K. G.
53	1846	Kőszeg	—	U.	K. G.
54	1850	Kőszeg	T.	—	K. G.
55	1851	Pest	T.	—	Káldi-Szabó Józ.
56	1857	Pest	T.	—	K. G.
57	1857	Pest	—	U.	K. G.
58	1859	Pest	T.	—	K. G.
59	1860	Berlin	—	U.	K. G.
60	1865	Pest (Bécs)	T.	—	K. G.
61	1865	Pest	—	U.	K. G.
62	1865	Eger	T.	—	Káldi-Tárkányi
63	1867	Pest (Bécs)	T.	—	K. G.
64	1867	Pest	—	U.	K. G.
65	1868	Pest	T.	—	K. G.
66	1868	Pest	T.	—	K. G.
67	1870	Pest	T.	—	Kátori Sámuel

Javitó vagy kiadó	Nyomdász	Alak, terjedelem
—	?	8 r.
—	?	?
—	Reers W. János	8 r. 1299 l.
—	Margitai István	12 r.
—	Imhof R. és fia	8 r. 1242 l.
Lőwe Antal	?	8 r.
—	?	?
—	Husztai R. Sámuel	8 r. 720 l.
Paczkó Ferenc	?	?
Pethe Ferenc	Alther János	8 r. 1068 l.
s z á z a d.		
—	Landerer Mihály	8 r. 1667 l.
—	Trattner Mátyás	Ivr. 1017 l.
Pethe Ferenc	Trattner János	8 r. 483 l.
—	Tóth Ferenc	8 r. 672 l.
?	?	8 r.
—	Nádaskai András	8 r. 1852 l.
—	Trattner és Károlyi	—
Ang. B. T. Társulat	Reichard Károly	—
A. B. T. T.	R. K.	? ?
A. B. T. T.	R. K.	8 r. ?
A. B. T. T.	R. K.	? ?
" " " "	R. K.	8 r. 636 l.
" " " "	Reichard és fia	12 r. 357 l.
" " " "	Reichard és társa	8 r. 1366 l.
" " —	Bucsánszki Alajos	?
A. B. T. T.	Heckenast Gusztáv	8 r. 1366 l.
" " " "	" "	8 r.
" " " "	" "	8 r. 1355 l.
" " " "	Trowitzsch és fiai	? ?
" " " "	Holzhausen Adolf	? ?
" " " "	?	8 r. 653 l.
—	—	—
A. B. T. T.	Holzhausen Adolf	8 r. 1188 l.
" " " "	—	12 r. 639 l.
" " " "	Hornyánszki és Träger	8 r. 1076 l.
" " " "	" " "	8 r. 1241 l.
K. S.	—	N. 8 r.

A vallásos érzés egyik szellemi hőmérője a biblia használata. Annak bírása, fordítása, terjesztése, olvasása és szeretése a protestáns nemzetek egyik kiváló jelénje és érdeme. Megvolt e tulajdonság a magyar népben is 300 éven át, a XVI-dik században öt biblia fordítóval dicsekedhetünk, Erdősi, Heltai, Mélius, Félegyházi és Károlival; a XVIII-ik században a mostoha idők dacára legalább 22-szer jelent meg a magyar biblia részint egészen, részint ujszövetségi része; csakis jelen században lankadt meg buzgalmunk, míg ugyanis az angol vezérlet hatása alatt párányi prot. egyházak is siettek bibliaterjesztő társulatokat alakítani: mi egymagunk nem tettünk e végre kellő lépést, hanem egészen az angol biblia terjesztő társulat nemes bőkezűsége és üdvös gyámkodása alá helyezők magunkat; míg r. katolikus honfiaink e században Káldi nyomán három új fordítást kísérlettek meg, mi e tekintetben (szégyen szemre!) elmaradtunk, s csakis, úgy szólva, Kámori Sámuel menté meg legujabban (1870) a protestáns név és elv hírnevét.

Másfélévben kedvtelve áldozám kevés üres időm néhány óráját arra, hogy magyar bibliánk történetéhez adatokat gyűjtsek, s már sikerült is azt vázlatilag összeállítani. Hogy azonban korrendileg lehető teljes sorozatát adhassam a lefolyt három század alatt megjelent magyar biblia kiadványoknak, miután kivált oly könyvtár, melyben a legujabb korig minden kiadás megvolna, tudomásomra nincs, a kiegészítéshez több könyvbarát közreműködése szükséges. Ép ezért vagyok bátor tisztelettel felkérni, e lapok útján, könyvészettel foglalkozó hitsorsosaimat, sziveskednének az itt közlött sorozat megtekintése után annak hiányait pótolni, s azon évi kiadásokról, melyekre ma g a m rá nem akadhattam, vagy alulírtat tudósítani, vagy a nagyérdemű Szerkesztő ur engedelmével bármily rövid leíró tudósítását e lapba beküldeni.

D. Ember Pál, Torkos József, Bod Péter, Mossótzai Institoris Mihály. Szombathi János és Pethe Ferenc közlék ugyan s fentarták 1795-ig a magyar biblia kiadásai emlékét, de a részletes folytatás jelenkorunkig tudomásom szerint, hiányzik. Céлом e kezdeményezésben kimutatni: hány kiadást ért nemzeti bibliánk a legujabb korig. Menyire haladtam eddig, fentebb közlém. E közlemény szerint a magyar biblia 67 kiadást ért (mindegyik a teljes szentírást vagy az ujszövetséget véve csak figyelembe); ebből r. kath. kiadás 6, protestáns 61. — Károli biblijája kijött 52-szer, nevezetesen a teljes biblia 34-szer, az ujszövetség külön 18-szor, más fordítóké 9-szer. — De e sorozat, kivált az angol biblia terjesztő társulat kiadványait illetőleg, éppen nem teljes, s szétszórva használatban forgó példányok után kiegészítésre vár.

Főleg következő tételek világosítandók fel:

a) A sorozat 6-dik és 7-dik száma között foglalhatna helyet a

bártfai biblia, melyet Bod Péter szerint félbehagytak, kijöttéről Szombathinak tudomása nincs, S.-Patakon levő töredékeit említi Toldy.

b) A csepregi bibliát Torkos József említi (1736) Mossótzai egy példányát sem látta (1776), Szombathi nem tudja (1794) megjelenési évét.

c) A 16-dik pont alatti amsterdami bibliát Ember Pál nem érinti, a kecskeméti anyakönyvi feljegyzések szerint „1725, Boroszló“ van némelyikre jegyezve. Vajjon a boroszlói s 5-dik amsterdami kiadás nem egy-e?

d) A 18-dik szám alatti löcsei bibliát egyik gyűjtő 1714-re, másik 1716-ra teszi.

e) Eltérés van a 19-dik szám alatti lipcsei kiadásra nézve is, az év és hely jelöletlen levén, némelyek 1717, mások 1727-re teszik.

f) A 20-dik szám alatti Köleséri féle új szövetségről még homályosabb a látkör, — Horányi szerint „hihetőleg 1717-ben“ jelent meg. De hol?

g) Az utrechti bibliának Balog Sós Mihály és Öri Felső Gábor akadémikus tanulók által 1765. irt előszavában ez állván: „Utrechtben ez előtt 4 kiadás történt,“ — ebből azt hozom ki, kell lenni még egy utrechti kiadásnak, melyet a 32-dik pont alá jegyzék, de évét példány nem látása miatt, meg nem határozhatám.

h) A kőszegi bibliák kiadása is csak egyes példányok szemlélete után számlálható meg, e nevezetes mozzanatot az 1848 előtti prot. lap nem kíséri elegendő figyelemmel, s e tekintetben hiában fordultam felvilágosításért a kiadó Reichard Károly fiához, ő azt felelte, „az üzleti könyvek nem tartattak meg.“

Az eddigi gyűjtőknél is eltérésekre találunk. Ember Pál a casseli kiadást (17-dik szám) 7-dikül számítja, s így egyet mellőz; továbbá az 1765-ben kijött utrechti biblia (33. szám) 15-dik kiadásnak jeleztetik cím lapján, s így 3 kiadás kihagyottnak látszik stb. — Miveltségi és irodalmi szempontból egyaránt érdekes tudni: hány kiadással gazdagítja a prot. egyház bibliájával nemzeti irodalmunkat s hanyadik biblia kiadás forog most közkézen. Mindezt a hiányok fedezése után lehetséges biztosan megmondani.

Most már, hála istennek! a bibliának sem fordítását, sem terjesztését tilalmazó önkény nem béklyózza, mint 1719, 1818 és 1851-ben, hanem szabad folyása lehet köztünk isten ígéjének, csak mi legyünk buzgók. — Ide s tova 300 éve lesz (1890-ben), mióta Károli, az első tiszteletes biblia magyarító nyelve uralg szószerkeinkben a szöveget illetőleg; a r. katolikusok birnak jelen századi műveltebb izlésű fordítással, az egri bibliával: mi protestáns utódok is új, szebb, az eredeti szöveghez hübb fordításért méltán esengtünk. A vas szorgalmu Kámori

legujabb fordítása már megjelent s új korszakot jelez. Kámori az eredeti héber szöveg szépségét néhol nemcsak hogy hiven tükrözi és érzékelteti, de tul is szárnyalja p. o. Ézsai. 24, 8. melyet így ad vissza: Szünik a dobok pörgése, nyugszik a vigak zöngése, pihen a hárfa zöngése.“ — Itt ugyanis a héber *sábat* (szünik) szó háromszori ismétlése által előidézett egyhanguságot Kámori azzal enyészteni el, hogy nem a szót, de értelmét ismétli.

Azt hiszem, egyik legszebb emléket azáltal emelünk Károlinak, kit méltán illethetünk mint a clugny szerzetesek Poátjokat Pétert, az angorok Bédát, a „venerabilis“ jelzővel, — ha kimutatjuk és hirdetjük, hogy az ő fordítása 300 év alatt hányszor táplálta — mint új kiadás — a magyar prot. Sion sokszor elhagyott fiait és leányait.

Balogh Ferencz.

Szikszó. 1800-ig.

— Kivonatok a reform. egyház jegyzőkönyvéből. —

A Jegyzőkönyv czimlapja: „Az Szikszai reformata Szent Ekklesiának Prothocolluma, melyben Ezen Szent Ekklesianak a Reformatiotól fogva lett külső, belső állapottyának rövid, és sommás leirása található.

Melyet

Ezen Ekklesiának tsak valamennyire való tsendességében, Ekklesiánknak elsőbb Tagjai, a régi megavult írásokból, monumentumokból hiteles testimoniumokból rendben szedtenek, és a következő maradéknak tanuságára emlékezetben és Írásban hagy tanak (nagyobb részént ily rendben szedték) Tiszteletes Szent Péteri György ab Anno 1729 és Tiszteletes

Lukács István, Szikszai Predikator uraimék.“

Micsoda alkalmatossággal, ki által és nevezetesen hányadik esztendő tájban reformáltatott Szikszó városa, azt bizonyosan tudni nem lehet, hihető, hogy Perényi Péter ur, minekutánna még az Mohácsi veszedelem előtt az Apostoli tiszta tudományt megézelítette és megkedvellette volna, osztán az veszedelem után, mely esett 1526 esztendőben, azt nem sok idővel Kopácsi István, Siklósi Mihály és Sztárai Mihály, kegyes és szorgalmatos forgolódások által, be is vette, és nyilván vallotta, a ki ő maga kijöven az evangeliumi világosságra, azt el nem rejtette, hanem egyebekkel is kívánván közleni, a mint egyéb jószágaiban, ugy ebben is, mint ennek a Városnak örökös földes ura, és N. Abauj vármegyének Fő Ispánnya az reformatiót kegyes assistentiája által promovealta; ennek mint jó emlékezetű kegyes attyoknak nyomdokát követték annakutánna Ferencz, György és Gábor nevű fiai. Járul ide az is, hogy Szikszó városa

eleitől fogva jó elméjű embereket termő hely volt, és mind a reformatiónak idején, mind pedig annak utánna sokakat szült, oly nagy embereket, a kik a Vallás dolgát, mind írásokkal, mind egyéb munkájokkal nem kevésbé világosították, s erősítették.

Ilyenek voltak a sokak közül Lonchaeus Szikszai Pál, Zrini Miklós Praedikátora, a ki 1557 esztendő tájban a Mura vize környékén levő helyeket reformálta. Szikszai Fabricius, vagy Kovács Balázs a Sáros Pataki Collegiumnak fundáltatása után annak harmadik Professora 1577. Hellopoeus Szikszai Bálint, a ki ugyan azon időben élt, Siderius Szikszai János az Sideriana Cathechesisnek authora, Tarczali Praedikátor és az Abaujvári Tractusnak Seniora 1597. esztendő tájban. Siderius Szikszai István, ezis a Pataki Collegiumnak Professora 1612. esztendő tájban, és egyebek. Ezek ha Szikszai fiak voltak, itt lakó rokonaiknak atyokfiainak ismerőiknek etc. kétség nélkül instilálták az igaz keresztyéni tudományt és abban őket erősítették; hogy pedig innen származtak, mutatja nevezettek; mert különben mi okon neveztek volna magokat Szikszaiaknak?

Anno 1546-dik esztendő tájban, hogy Hellopoeus Szikszikszai Bálint lett volna ezen Szikszai Ecclesiának Praedikátora, ugy olvastatik, egy ugyanide való érdemes tudós Praedikátornak írásai között, melyet honnan tanult ki, azt fel nem jegyzette; — hihető, hogy innen secedalt osztán az Egri, és következés képpen a Debreczeni Ekklesiákban.

Anno 1566-ban A Reformatio ebben az környékben igen nagy erőben megvolt, mint bizonyítja az Gönczi gyűlés, mely ez esztendőben tartatott Károli Gáspár ugyan Gönczi predikátor Seniorsága alatt; melyben huszonkét Articulusokat irtanak; és már ezelőtt való gyűlésekben bevett Genevai Confessiót ratificáltak, mely időben hogy Türi Pál lett volna Szikszai Praedikátor, a felyebb említett tudós férfiú írja.

Anno 1568. Die 6-a Január. Szikszón Generalis gyűlés tartatik, az hova tizenhatsz vármegyéből, tizenhárom Seniorok és sok tudós Praedicatorok, kik között volt Melius Péter is, az Tiszántul levő Ekklesiáknak Püspöke, öszvegyülekeznek. Ezen gyűlésben solenniter abrogáltatott az Urvacsorájának ostyával való kiszolgáltatása, és e helyett a közönséges kenyérrel való élés rendeltetett, és articulusban is irattatott, irattattak ezen kívül huszonhárom articulusok a Szent háromságrúl, az Istennek emberben való képérül, az embernek esetérül, a szabad akaratrul s a keresztyéni hitnek több fundamentomos ágazatairúl.

Anno 1588. Ebben az időkbén ez a Föld, a Török birodalma alá levén vettette, Szikszó városa is adófizetője volt a Budai Szinan Bassának, a ki a Szikszai adóbúl bizonyos számú Jancsárokat szokott volt tartani, de midőn a hazában uralkodó éhség és drágaság miatt egy néhány esztendőkre a város népe a maga adóját meg nem fizethette volna, jölle-

het darab ideig gyakorta való instantiájival a várcs a Bassát tartóztatta, s engesztelte, de végre osztán megharagudott, és a város tartván annak haragjától, erősítette valamennyire magát árkolással, kerítéssel (hihető, hogy a templom körüli köfal is ekkor rakattatott) hogy, ha a Török sokszori fenyegetése szerint reája ütne, az ellen magát megoltalmazhatná; a mint is osztán a Bassa, egy néhány Begeket és Agákat, kiküldött Budáról tizenegyezer törökökkel, kiknek Commendások volt a Fehérvári Kara Ali Bég, kik valamerre jöttek, prédáltak, és pusztítottak, és Szikszóra érkezvén a várost felprédálták, s égették, De Kassáról, Szendrőből, Putnokról és több véghelyekről Második Rudolphus császár német és magyar hadai ezer és hétszáz számmal kijöttek Homonnai István, és Rákóczy Zsigmond Egri kapitány commendások alatt; és mikor a törökök a prédálás után megszállottak volna, mindjárt az Városon felyül Vadász felől való részen, és nagy bátorságban, s minden félelem nélkül lettenek volna a Császár katonái véletlenül megütötték őket, és meg is verték; az harcz tartott szintén éjszakáig; úgy hogy aratáskor levén ez dolog, az Búza asztagoknak meggyújtott világánál is egész setétségig viaskodtak. Szélyelverettetvén annakokáért a törökök, a kik el nem estenek, szaladásra vették a dolgot, de ugyis sokan meg nem menthették életüket, mert sokakat közülök a lakos emberek szaladás közben megöltének; sokak az Sajóban vesztenek; megesett az is, hogy némelyek, mind az két militia közül éjczakának idején a Szöllőhegynek estenek, és a félelem miatt gyümölcsfákra másztanak, úgy hogy egy fán német, magyar, török katonák együtt voltak, de egymást ott lenni nem tudták, hanem reggel a midőn megviradt, ismertének egymásra. Találtattanak az harcz helyén ezer és háromszáz elesett törökök, a császár katonái közül pedig estenek el háromszáz hetvenen; mindezeknek testek halomba rakattattak, melyet ma is megláthatni Alsó Vadászra járó országút mellett, mindjárt az Városon felyül az folyó Patak mellett; mely mind ez mai napig Török halmának nevezetik. Ki nem mondhatni, mely nagy romlása lett Szikszó városának ez czudar törökök miatt; sokan az lakosok közül levágattattak, javaik elprédáltattak, a mi pedig a prédátul elmaradott, az is a Templommal, abban szorult néppel, és szép harangokkal együtt megégett.

Orális traditiót írok. A császár hada állott magyar, német és francia katonákból, kik ekképpen commendéroztattak: A magyar katonák állítottak a Város felett való hegyre, a Francziák a külső hegynek a Vadászi határ felől való részére, azon alól, mintegy két ágyu lövésnyire Neumal katonái, ezen alól hasonló distantiára Hellenk katonái, ezen ismét alól Groznik katonái, hogy az midőn az Török az városhoz közeli-téne, a magyar ereszkednék eleibe az Aszalai völgyre a Francia a Vadászi völgyre, Groznik hátul az Bársonyos mellé, a Szigeti határba Hellenek az Miskolcz, és Ongai utakra Neumal pedig oldalt Vámos felől,

hogy ha a Török szaladásra venné a dolgot, mint egy kertbe be levén kerítve, egy felé sem szaladhatna; az honnan ez hegyek, mind ez mai napig az ott álló Generalisok nevéül neveztetnek. (A mai Magyar, Frank, Nyulmáj, Hering, és Gróznik hegyek.)

Anno 1596. Péntek György Szikszai predikátor. A ki ezen esztendőben die 11-a Februar visitáltatván az Templomhoz, és paróchiához stb. való jövedelmeket akképen diktálta be, a mint ma is olvastatik az Venerabilis Borsodi Tractus Matriculájában. Peragaltatott ez az Visitatio Tolnai Vincze Esperes, és Szent Péteri Ungvári András Miskolczy; Szikszai György, Aszalai; Kövesdi János bódvai; és Szántai Balázs újfalui predikátor által.

Reditus Pastoris: A Predikátorsághoz szőlők vagynak, egyik Komlós, másik Nyúlmal, harmadik Tölgyfás, negyedik Kis Erdő, ötödik Boldog Anya, a szőlőket a város miveli mind nemes ember, mind jobbagy egyenlőképpen.

Két Rét vagyon; egyik a Tekerület Dobsza előtt másik szent Miklós réte. Halastó, Sássas, Paptava.

Szántó földek minden nyomásra, egyik a Vadászi határban, másik a Szigeti határban, harmadik is a szigeti határban, negyedik az kis réten, ötödik az Aszalai határban, hatodik a felső Kútnál, hetedik a sz. Miklós földé két fél körel, nyolczadik a Szigeti szőlő szögbe, az alsó tő felett, kilenczedik az ország útá mellett fecske farku föld, alias szegelet föld.

Decimabul, octava. A szigeti malombul Sabbathale Hetfű nap. Két mézárszék; A predikátor a kinek akarja, árendálja fél mázsa fagyuba egész esztendőre; egész mázsa jár a kettőtől. Az egyiket elfoglalták.

Az esküvő személyek Szeredán a predikation vagy könyörgésen jelen legyenek; a templombani esketéstől jár denár 12. Ha háznál esküszik a nemes ember egy Tallérral tartozik. Halott predikálástól a ki mint alkuszik.

Az úr vacsorájához nem a predikátor ad bort, hanem a ki korcsmát árul egy-egy meszely borral tartozik.

Az offertorium szabados legyen, a ki akar adni adjon, a ki nem, nem adós vele.

Reditus Sacellani. Három szőlő vagyon, edgyik alsó Kis Erdő, másik Frank, harmadik Peer, ezeket is a város miveli; minden ágytól két-két pénz; a quartabul két bor, két Lőre, Tizenkét küből búza, a predikátortól 12 forint, egy mézárszék, kinek árendája esztendeig, félmázsa fadjú.

Reditus Rectoris. Vagyon egy szőlő a magyarhegyen, ezt is a város miveli; minden ember egy-egy köből bort ad, mind nemes, mind nemtelen, a kinek pedig szőlője lévén, semmit nem szűrt belőle tartozik.

zik adni 25 dénárt. A kinek szőlője nincsen 12 dénárt. Két-két pénz minden házas embertől. A predikátornál vagyon asztala. Gyermekektől való fizetés: Abeces, s colligalóktól denár 13 ha olvas denar 25. Declinista denar 50. A ki felyebb proficial flor. 1. Az extraneusoktól, a kivel mint alkhatik. Vagyon egy szántóföld csapfúrós úta mellett negyedrészt föld; a ki bevetette ötödött adott belőle, másik vagyon a város földje mellett a miskólci, és ongai utak között.

Reditus Studiosorum, et Cantoris. Halottpénz 8 pénz Minden egész mérésben a Szigeti malomból két köből búzát adnak, fél mérésben egy köblöt. Minden tehénből három darab húst adnak. Karácsonról fogva tavaszi szőlő miveltetésig coquia. Vagyon a Scholához két szőlő edgyik a Bontában Gáspár Deák ur boldogemlékezetű Feleségével Török Ilonával együtt adta a Deákoknak, Szabad szőlő. Másik a Kenderszeren, kit Sánta István Deák hagyott volt Testamentomban a Deákoknak. Czobor Imre ur eő nagyságba elfoglalta volt, de a város eő nghtól vissza váltotta fl. 40 a Deákoknak, a Deákok magok miveltetik a hasznából pro cultura excindalván a menyit elégnek ítélnék.

Kántort a mester tart, ahoz egy szőlő vagyon kinek neve Kárász szőlő. A bőjti napokban míg kitölt minden háztól egy tál éték, a mi lehetett; elkerülvén a Deákok.

Reditus Templi. Mióta már a Templomot megépítettük sok intésünkre ususban költ, hogy a kik Testamentomot téznek, a Templom szükségére legálnak; melyre igen szorgalmatos gondot kell fordítani, és esztendőnkint számot adni róla, a ki kezében áll. A Predikátor hire nélkül senki, semmit abban el ne merészellen költeni, semminemű épületre és akármi szükséges dologra is.

Reditus Pulsatoris Harangozónak fél köből bor, mikor nincsen bor öt-öt pénz, a kinek szőlője nincsen öt pénz. Halottnak való harangozástul 8 pénz, de mint hogy mostan nagy az Harang és nehezen vonó, 16 pénz, minekutána három a harang 36 pénz, két része templomhoz való, denár 12 a harangozóé. Keresztelő, komapénz a harangozóé a bábával egyetemben.

A n n o 1606. Gelei Gáspár vólt Szikszó város bírāja; a kinek még ma is leányágról vagynak itten maradékai, és birnak egy ház helyet, mely van a Nagyobbik Parochiának nagy kapuja előtt, és lenyúlik a parochiának szomszédjában lévő utca mellett, a kútig, melyet Gelei ház helynek hívnek. Azután Literati István volt város bírāja.

A n n o 1612. Az ur asztalához készítettett egy arannyal, s selyemmel elegyesen varrott keszkenő, melyre világos betűkkel ez vagyon írva: Az én Testem bizony étel, az én vérem bizony ital.

A n n o 1616. Kecskeméti János Szikszai predikátor. Ekkor készítettett az úrasztalához való sűrűen lyukacsosan bevert, és arannyal vi-

rágosan megfuttatott ezüst czapa pohár, melyel élünk ma is az úrvacsorája vétele alkalmatosságával, melynek alsó részén való kerületire, mind az predikator, mind a Biró neve darabonként kivagyon metszve ily formán: Isa: Kecsk. Pas. Greg. Lit. Jud. 1616.

Anno 1622. Debreczeni Böldizsár Szikszai predikator. Ez csináltatott az úr asztalához egy aranyos, virágosan kimetszett ezüst tányért, melyre mind maga, mind felesége, mind leánya neve felvagyon metszve ilyformán: Báltha. Debre. Past. Szikszai. Uxor ejusdem Susanna Szántai. earumque filia Sophia Debreczeni, Templo, usibusque sacris me consecrarunt Ao 1622.

Anno 1625. Ez esztendő táján az égből lejöő tüzes nyíl miatt templomunk, és tornyunk megég.

Anno 1631. Gelei Gáspár Szikszai predikator. (a kinek atyáról láss fentebb.) ennek idejében az úr Istennek bölcs ítéletiből az égből lejöő tüzes nyíl által megégett Templomunk és Tornyunk, Jakab, és Máté, Josvai ácsmester testvératyafiak által szépen megépíttetik.

Anno 1635. Vámosi Nagy Lőrincz özvegye Tóth Borbála és Gesztelyi Nagy János özvegye — Király Anna ajándékoztak az Eklézsia számára egy kacsa forma orrú nagy-ezüst pohárt melyet megaranyoztatott Muszka János és felesége Kappan Mária. Körül ez az irás vagyon: Egregii Laurentii Nagy de Vámos Relicta Barbara Tóth et Egregii Joannis Nagy de Gesztely Relicta, Anna Király, earumque haeredes, usibus Sacris in Eccles. Szikszai. me consecrarunt pastore Ecclesiae Casp. Gelei Ao 1635. Auro ornavit Joa. Muszka et consors Mária Kappan 1639.

Anno 1636. Gyűlés tartatik Szikszón melyben deliberáltatik, hogy a mikor a Szigetiek praedikátort nem tarthatnak, más eklésiához ne filiáltathassanak, hanem az Szikszaihoz legyenek kötelesek, és a mesternek is megadják a köből bort. Item, minthogy ab antiquo, a malombeli Sabbathale a Szikszai predikatornak járt a mester asztaláért, azért ahoz a Szigeti predikator semmi közit ne tartsa és se maga se mások által ne sollicitalylya, sőt ha ultro offeralnak is neki ne acceptálja sub poena perpetuae depositionis.

Anno 1646. Die 23 Februar. Jánosi Bálint jüramat a szent Ekléziának akkori Esperestjét mikoron Fő praedikatorságra hoztuk volna; eő kegyelme difficultalván, hogy a régi usus szerint a komapénz a bábának járna; közönséges gyűlésünkben így deliberálunk; hogy ennek utána az Harangozó tartozik mindenkor keresztelő vizet vinni, és neki szolgálatjáért a komapénzből járjon ki minden gyermektől egy-egy poltura. A Bába a komapénzt diligenter exigálja és az asztalra a predicator eleibe tegye, a predikator aequaliter dividálja, felét adja a bábának, felét vegye fel, vagy sok, vagy kevés.

Anno 1656 Somosi Petko János Szikszai predikator a ki Angliai PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

nyelvből fordított magyar nyelvre egy könyvet, melyben a bibliának minden könyveiben, s részeiben befoglaltatott dolgok, elejétől fogva utóljáig rövid kérdésekben, és feleletekben befoglaltatnak, és nevezte Igaz, és tökéletes boldogságra vezérlő útnak.

Anno 1662 Alistali Farkas Jakab; és Szombati Márton Szikszai predikátorok; a kik Kazinczon 29 Martii celebralt partialisban úgy egyeztenek meg; hogy a primarius minister soha többé semmivel ne tartozzék a Secundariusnak.

(J e g y z e t. Itt kezdődik Szikszón a tulajdonképpeni kettős pap-ság. Az 1862 évet megelőzőtt időkben két papról mint rendes predikátorról emlékezés nincs; miniszterekről igen; de itt is az egyik, mint főpap, a másik mint sacellanus, vagy legfelyebb mint secundarius miniszter emlittetik. Biró.)

Anno 1668. Böldizsár Dániel, város notáriussa; annak utána pedig város birája; kit annak az időnek szokásához képest Dániel Deáknak hívtak, ez idő tájban az hazában háboruságok támadván, a Császár Spork nevű generalist küldötte be az országra annak lecsendesítésére; de mikor erre a földre érkezett, ez az Dániel deák, gratiat kérni küldetett a várostúl hozzája, ki is eleiben menvén a Generalisnak, térden állva instalt a gratiáért kirül is ily válasszal bocsáttatott, hogy a kik megmaradtak a városban, azoknak békesség! a kik elszaladtanak azoknak halál! Ez is oralis traditio.

Anno 1674. Isten kegyelmességéből nem hatott ki a Szikszai, és az egész környékbeli ekklésiákra az a nagy turbo, mely ez esztendőben támasztatott az érsekek püspökök, és jezsuiták által, a melyben sok helyeken az evangelikusoknak templomaik, nem csak elfoglaltattak; azoknak predikatoriaik nem csak kihajtatának, sokan tömlöczökre hányattak, sokan megölettettek, és a község a pápista ceremoniaknak követésére erőszakosan kényszerítettetett hanem annak felette Tribunal törvényszék erigaltatott Pozsonyban, melyre elsőben a Főrendek, annakutána, közönségesen minden predicatorok evocaltattanak meg is jelen tek kétszáz ötvennél többen, kik közzül ötven heten reformátusok a többi pedig Lutheranusok voltak stb. (Leiratik a gályarabság)

Ez ideig ez az Ecclesia a Sárospataki Collegiumból szokott volt hordani iskola mestert, de mostan a persecutio miatt széledésben levén az a Collegium, mint ez környékben lévő több eklesiákba, és a Hegyaljára ugy ebben az Eklesiában is, a Debreczeni Collegiumból kezdettek azokat hordani, és ez rendet, s szokást, tartja minden megszakadás nélkül ma is.

(J e g y z e t. Ez időtől fogva, a jegyzőkönyv minden lapjain harcot láthatunk az egyházban, a mely később megalakítója lett a ma is létező, debreczeni, és pataki pártnak; a legújabb időkig heves érvbeli összeütközé-

sek voltak, valahányszor felszínre került a szükségesség a rektor-hozatalra nézve, s a kérdés, hogy az üressedésben lévő állomás melyik Főiskola ifjai közül töltsék be? 1779-ben már a Superintendentia előtt állott az ügy s nem tagadhatni, azóta némi zavargásokra ad ez alkalmat. Ide vonatkozólag közlök egy okmányt.

Az 1779-dik esztendőben üdösbb Lukácsi István, Ekkliiziánknak negyven esztendőig volt hűséges és különös kedvességű predikatora életének nyolczvanadik esztendejében ritka példájú csendes halállal megholt. Kinek halála után mindjárt, eklesiánknak némely, s kevés számból álló tagjai azon mesterkedtenek, és fondorkodtanak, hogy a ns S. Pataki Collegiumból hozattatnék ennekutánna oskola mester. Kiknek indulatjokat, Ekklesiánknak a régi bevett szokásnak inhaerealo, és tovább is Debreczenből mestert hozatni kívánó több tagjai, midőn magoktól le nem csendesithettek, kénytelenítették a dolgot Innén a Tiszán lévő Superintendentiának bejelenteni. A Venerabilis Superintendentia Deputatusait elküldötte hozzánk, hogy ezen dolgot igazítsák el. A Deputatusok az urak részéről voltak Ragályi József, Superintend. V. Curator, Losonczy Károly, Szathmári József; a papi rendből pedig Baksai István Miskólczi, Katona János S. Keresztúri, Kövér József A. Vadászi predikátorok.

Bátor ezen Deputatus urak azon voltak, telyes erővel hogy a népet inducálnák arra, hogy már ennek utána a S. pataki Collegiumból hoznának rektort, mind azon által szám os fontos okoktól ösztönöztetvén a nép, semmiképen arra nem vehették.)“

Debreczenből hozattatott legelső Mester 1674-ben Kopis Kállai János ki után következett mesterek, 1692-ig ezek voltak.: Matólcsei István, ki annakutánna Kupai predikátorrá lett, Matólcsei Mihály, Szeremlei Gáspár ki hivatalát végezvén ugyanitt megis holt. Tatai István azután kiskeszi Predikator, Őri Balázs, azután Feledi predikator, Csengeri Pál, azután putnoki predicator, Szombati István, Váczi István, azután Ungvári predicator.

Anno 1679 Baczoni András szikszai predikator, (az eklesiának szőlőt, kertet, és pénzt hagyományozott.)

Anno 1685. Szikszai Kertész András szikszai predicator; a ki annakutána elméjében megháborodván, alkalmatlanná tétetett a szolgálatra, és végre osztán nyomorultúl holt meg az maga házában.

Ez idő tájban Szemere Zsigmond feleségével Török Katalinnal Isten dicsőségéhez való buzgóságból csináltattanak az úrasztalához egy arannyal egészen megfuttatott ezüst tányért melynek kerületire, mind maga, mind felesége neve fel vagon metszve ily formán: „G. D. Sigismundus Szemere, et consors Catharina Török hoc opus fieri curarunt.“

(Jegyzés. Hogy általában mily nagy volt a hivek között Szikszón,

az egyház iránti kegyelet, és buzgóság, mutatja egy 1695-ről kelt az egyház clenodiumait elsoroló írás, melyeket az egyház pusztán csak a hívek ajándékából birt; intra parenthesim közlöm azt is: *Utensilia Sacra* vagyon egy aranyos pohár, kinek a közepin betűs hat bogláros forgó karika vagyon.

Vagyon egy budai ittzés aranyos czápa pohár

Vagyon egy egészen aranyos, egyben járó pohárok közül való egyes, fenekén keskeny felül széles sima párkányú meszelyes czápa pohár.

Vagyon egy aranyos borsózatos, és ökörhú . . s gyertyatartó talpú forma ittzés czápa pohár.

Vagyon egy ittzés az talpa felé aranyos abroncsú ezüst pohár

Vagyon egy meszelyes lógó talpú ezüst pohár

Vagyon egy kacsorru álla alatt emberfő széles lábú aranyos ibrik forma sotós keresztelő ezüst pohár.

Vagyon egy urvacsorájához tartozó Debreczeni Bóldizsár conferálta aranyos ezüst tányér

Vagyon ugyan más, egy Török Kata conferálta szent Asztalhoz tartozó felül egészen aranyos ezüst tányér

Vagyon egy becsületes csizmadia czéh conferálta három gombon álló öreg ónkanna; ugyan más Szikszai becsületes czéh kiváltotta, három szárnyas fennálló ónkanna.

Vagyon ugyan egy Liptai Miklósné conferálta keresztelő karcsú ónkanna.

Vagyon ugyanegy Szarka János úr kiváltotta széles talpú ónkanna.

Vagyon ismét egy ittzés kerek talpú széles ónkanna.

Vagyon egy Szaniszló Páltól conferált ónkanna. Sas czímer az oldalán, ugyan egy síma óntányér.

Vagyon egy Craceai rojtos végű urasztalához való abrosz. Vagyon egy csipkés környékü közepén, és a négy szögin tarkás reczjú abrosz.

Vagyon egy Publicanos sz. asztalhoz való gyölcs aranyos kendő.

Vagyon egy aranyos és fejréselymes patyolatkendő.

Vagyon egy karmazsinszin'selyemmel, és aranynyal varrott csalán patyolatkendő.

Vagyon egy négyszögü kendő körül Török-varrással varrott.

Vagyon egy külömb külömbféle selyemmel varrott aranyos kendő.

Vagyon egy közepin betűkkel varrott aranyos patyolatkendő.

Vagyon egy barackvirágszin selyemmel borsózott fátyolkendő.

Vagyon egy fehér selyemmel karátosan varrott gyölcskendő.

Vagyon egy török aranynyal varrott bujaváson keskeny kendőcske.

Vagyon egy két végin török varrással almásan megvarrott keskenykendő.

Vagyon egy veres skarlat-szőnyeg; ismét más skarlat tarka szőnyeg, ugyan egy sűrű tarkáju szőnyeg; ismét egy tarka szőr szőnyeg.

Vagyon egy nagy kék velenczei, és ugyan más tarka velenczei szőnyeg.

Vagyon egy fekete márvány kőből való 8 szögű asztal.)

A n n o 1687. Szántai Mátyás Szikszai predikátor, és a venerabilis borsodi tractusnak esperestje annakutána lett Selyebi predikátor, hol megis holt.

A n n o 1688. Harmadszor égett meg a Szikszai templom; ugyanis a szüntelen való háborúság miatt nagy félelemben lévén a város népe, a gazdák a templom kerítésén belől tartottak magoknak kunyhócskákat vagy komorácskákat, melyekben rejtegették éléseket, és féltőbb jószágokat; a többi között egy kunyhó, miképpen, nem tudatik, meggyuladván, a Templom is a toronynyal, abban levő harangokkal, és a templomba való sok ládákkal megégett; a lakosok, a templomban lévő javacskáikon esdekvén, berohantak a templomba, hogy az tűz alól egyet-másokat ki hozzák, vagy kapdossák; de midőn az tűz nyakokba szakadt voltna, kifelé akarván jönni megtólódtanak az Templom ajtajában, és a két ajtófél között összeszorultanak, úgy hogy sem az ott megszorúlt emberek, sem azok miatt, a kik belől vóltanak, ki nem jöhetnének, és így oda égtenek tizennégy emberek. Lett ez az égés ultima aprilis.

Tökölly Imre háborúja ez esztendőben vólt a ki Szikszónál az németekkel csatázván az németekben sokakat elejtett, kiket halomban raktanak, mely ma is megvan a Miskólczra járó országút mellett a hegynek tetején az Ujfalussi szőlők végénél.

A n n o 1696—97. Tokai Ferencz háborúja támadott, ki is egy néhány száz magyarokkal Sárospatakot, és Tokajt megvérszi, a benne levő kevés praesidiumot levágja, annakutána az Harangodon, Luczi, és Böcsi határon megütközik vele a Felséges császár Badensis Herczeg commandója alatt lévő tábora, és megverte Tokait hadával együtt; ma is meg van az magyarok halma a Luczi határban. Ez harc előtt Szikszó városát rebellióval vádolták vólt az Herczegnél hogy a megirt pártosokhoz adta vólna magát. A város azért nagy sietséggel Kassai és Szendrei commendansoktól Testimonialist extrahal a felől, hogy a Felséges császár hűségében mindenkor megmaradott; ezekkel a Testimonialisokkal, és borbéli ajándékokkal, culinarékkal, Körtvélyesi István, és Törös János expedíáltattak Boldizsár Imre is adjungáltatván, az Herczeghez; és a midőn köszöntötték, és az ajándékot szóval representálták vólna az Herczeg azt felelte: Vos estis rebelles! mely szavaira a Testimonialisokat megmutatván ezt mondotta „Bono tempore venistis, ecce jam sunt aliquot companiae pro depredatione oppidi vestri commendirisatae;” és

igy megcsendesedvén szépen beszélgetett, és a város békességben maradt; más napra kelve lett az harc.

A n n o 1698, Torjai István Szikszai predicator, 13 esztendőig, és a venerabilis borsodi Tractusnak notariusus. A templom szépen megépítették.

A n n o 1702. Második Rákóczy Ferencz háboruja támad és tart kilencz esztendeig; végre a császár hada által magyarországból kiverették Beresényivel több grófokkal és nemesekkel, kik is recipiálták magokat Lengyelországban, onnan Francia, és Török országokban holott is számkivetésekben meghóltak.

A n n o 1706. Ezen Rákóczy Ferencz háborujában Felséges Császár hadi Generalisa gróf Rabutin, Erdélyből maga hadával Debrecenbe kijött, onnan Szolnoknál által a Tiszán Kassa alá takarodott, és általmeneteliben Miskólczot, Devecsert, és Szikszót is Templomával, és harangjaival együtt porrá, hamuvá tette, mivel a várost lakosátul üresen találta, kik tőle való féltekben elszaladtanak volt Szendrő felé. Lett ez a romlás Augusztusnak közepe táján.

Ez égésben a deákok komorái megmaradtak, melyekben laktanak osztán a predikátorok, és a mester.

Minekutána drága épületü templomunk megégett volna a község devotiora szokott járni a templomon kívül az kerítésbe, holott deszkákból való színek építtettek, és egy asztal tétetett le, mely mellett vitettek véghez, a könyörgések és a predikálások.

A n n o 1709. Nagy Pestis támadott az országban, melyben Szikszó városában meg hóltanak Pterpropter 800 emberek, és mivel sürűen hóltanak, meg esett az is, hogy nyolczan is azok közül öszve hordattanak az első Parochia kapuja eleiben, és onnan seregestül vitettek ki a temetőben, az holott a kik predikaciosok voltak, az ott való predikáló szék körül lerakattak, és mindeniktül az egy-egy forintot megkellett adni.

A n n o 1712. Hodosi Sámuel szikszai predikátor; a ki Arányról hozatott ide.

A n n o 1714. A Deszkákból készített színek a kerítésből bevitettek a Templomba belül, és ujonnan ott építtettek fel, rakattatott egy kő kathedra is. Istennek szomoru ítéleti láttatott a városban, a midőn Gracian Borbély Istvánt, akkori város biráját az isten nyila meg ütötte az utcán Kisasszony havában.

A n n o 1715. Posonyban országgyűlése tartatik, melyben s Synodalis Conventusok megtilalmaztatván, többé a predikátorok gyűlést tartani nem mertek, hanem az esperest observálván, a Miskolczi, Szikszai és Szentpéteri vásárokat és azokon compareálván, a vásárra bejött predikátorok közül hármat, vagy négyet, maga szállására behivatott, és ha mi eligazításra való dolog volt, ekképpen igazították el; sőt az Dislocatiót is többnyire így vitték véghez; elkezdették azt Szikszai Dorottya-vásárkor,

és végezték Sztpéteren Gergelynap i vásárkor, ha pedig oly szorgos volt a dolog, hogy vásárt eligazítására nem lehetett várni, az Esperest két, három predicator t öszve szölitott, és sub nomine Deputationis akképpen igazitották el.

Ezen országgyűlésben végeztetett el az is, hogy Commissio tartatnék a vallás dolgában, és ha mi difficultások lehetnének, mind a pápista, mind a protestans eklézsiák részerül azok megexamináltatnának, és a királynak referáltatnának, mely végre kirendeltettenek a Commissariusok, mind a pápista, mind az Lutherana, mind az reformata Ekklesia részéről, bizonyos számból álló uri emberek.

A n n o 1721. Pesten elkezdett az 1715-ben determináltatott Religiobeli commissio, és köv. esztendőben elis végeztetett Pozsonyban.

A n n o 1722. Egy huszonegy mázsás és egy 6 mázsás harang öntetik az egyház által adott anyagból.

A n n o 1723. Lorántházi Ferencz, az Eklezsiának 24 esztendőig való hűséges és tanításban igen hatalmas predikátora meghal, a ki utolsóbb egynehány esztendeiben a Debreczeni Collegiumnak bizonyos részt szokott vala adni a maga esztendőnként való jövedelmiből, melyért a Collegium is ebben mutatta meg a maga háládatosságát, hogy minden sátoros innepekre egy pár deákot szokott volt ide az Eklezsiába kiküldeni, kik az Eklezsiát istenes tanításokkal megtisztelték; mely szokás halála után mindjárt megszűnt. Ennek helyébe hozattatott be az Bölcsi Eklezsiából a predikátorságra Szentpéteri György, nemkülönb en szentírásban jártas és hatalmas tanító ember.

A n n o 1731. Pesten 1721-dik esztendőben celebrált religiób eli commissio szűlte, hogy Felséges császár és Magyarországb eli király Carolus VI tus bizonyos punctumokból álló parancsolatot adna ki az Országra, melynek sok szomor u effectumit kéntelenített a következ endő esztendőkben tapasztalni mind a Lutherana, mind a Reformata Ekklesia.

A n n o 1734. Ezen esztendő táján, mivel az 1731-dik esztendőb eli parancsolatnak edjik punctuma azt tartya, hogy az Augustzana és Helvetica Confessiön levőknek, szabad legyen Superintendenseket választani magok közül, azért ez négy unita Diocesisnek is, u. m. Borsodi, Abaujvári, Zempléni és Ungvári, melyek eddig Superintendenst nem esmértenek, hanem csak Esperestjeik által igazgattattak, erigálták a Superintendentiát, és Superintendensnek választották Szentgyörgyi Sámuel t a Rimaszombati Eklézsiának első predikátorát.

A n n o 1735. Ez esztendő tájban vitetett Aszalóra Almadi nevű legelső Plebános, kegyetlen ember; a ki Filiájának fogván Szikszót, és a környékbeli helyeket, által szokott ide járni Devotióra, melyet véghez szokott vinni, az itt lakó igen kevés számbul álló pápistákkal, a Kassai Jezsuiták házában, nem lévén itt templomuk. Ez ház előtt a kapun belől

egy csengettyűcskét is emeltenek fel egy ágason, mellyel szoktak devotióra harangozni.

Ez időtájban érkezett a Felséges udvartól, a Parancsolat; hogy a Pápista papok a fogságban lévő rabokhoz szabadon bebocsáttassanak.

Annó 1738. Rabbatin égésétől fogva pusztán álló Templomunk s Tornyunck szépen megépíttetik.

Annó 1739. Nagy Pestis támadott. Ezen Pestisben a Magyarországi reform. Eklézsiának előjárói az Isten haragjának engesztelésére, minden Particularis Eklésiákban Bőjtöt parancsoltanak tartani, elsőben minden előlforduló Vasárnapokon, annak utánna pedig csak új-hóld vasárnapjain, hozzá adván eztis, hogy a két predicátiók között, ahhoz alkalmaztatott könyörgések tétessenek a Templomokban, melyről való Parancsolatnak mássa, így vagyon extrahálva az akkori Superintendens Szentgyörgyi Sámuel leveléből.

Has omnes Ecclesias Praetitulati Domini visitatores ad normam Canonum Ecclesiasticorum Literarumque Spli. Dni Curatoris visitare, et ubique Zelosam se verae Dei plagae pestilentialis deprecationem jejunió vero conjunctam, diebus Dominicis ita peragi debitam, ut deprecationes sint omnibus diebus Dominicis, Jejunió vero (ut promptiori animo suscipiatur, et fidelius peragatur) donec de hoc secus Determinatum fuerit, tantum Nonintialibus (nisi pro quolibet die Dominico sponte alicubi susciperetur, vel jam susceptum esset) efficaciter inculcare, et ubi necesse fuerit Authoritate Vndi Ecclesiastico mixti curatoratus serio urgere, et injungere sub condigna animadversione teneantur.

Annó 1740. Hodosi Sámuel minekutána ez Eklesiában 28 esztendőig hűségesen szolgált volna, a nagy vénség miatt megerőtlenedvén, és szemeinek világában is megfogyatkozván Predikatori tisztét letette; — ennek helyébe hozattatott be az Alsó Zsolczai Eklezsiának, és abban Ttes, régi törzsökű úr Vay Abrahámnak a Tiszán inneni Superintendenciának Secularis Fő Curatorának kilencz esztendőktől fogva való predicatora Lukáts István hazafia.

Annó 1743. Méltóságos Bárá Perényi Gábor, Ugocsából az ottan akkor támadott Pestis elől szaladván, egész háza népével hozzánk jött, és mint e városnak örökös Földes ura, csaknem esztendeig figalta lakását városunkba a ki is csakhamar bejövetele után munkába vette, hogy Plébános hozattatnék be e városba; de a báró igyekezete itt laktában effectusba nem ment; hanem Ugocsába való vizsamente után ennek effectuatióját bizta Tisztartójjára Vári Józsefre.

Fenekedett itt laktában Templomunkra is, mely miatt kéntelenítettünk azt néhány napokon strasáztatni, első strasára állottak ki Körtvelesi István, akkori Biró, és Kos János város notariususa, melléjek rendelt egy-néhány emberekkel, másodikra két Tanácsbeli személyek, et sic per conseq.

Anno 1744. Méltóságos Báró Perényi Gábor Plebanus be hozat-
tatása eránt való szándéka ekkor véghez ment mert béhozattatott, egy
Jászai István nevű plébanos. Ettől fogva nagy lelünk keserűségével kel-
letik szemlélnünk, az utcánként való sok bucsújárásokat, és más Pá-
pista Ceremoniákat.

Ujabb parancsolatunk érkezett az innepeknek megtartásokról, és
Anna napjának megszenteléséről.

Anno 1746. Felsőleges királyné asszonyunknak Mária Thereziának
a fentebb való esztendőben sokféle hadakozási lévén, hogy ellenségeinek
annál könnyebben ellenek állhatna, kívánta a Magyarországi nemesség-
nek segítségét, és annak az insurrectiót parancsolta, melyért az egész
Nemességet ő Felsőge a contributio alól kivette. Felsőleges asszonyunknak
ez rendelése előtt ebben a városban, a Nemesség a polgári renddel egyen-
lőképpen viselte a terhet, s egyformán fizette a portiót; ehez képest bi-
rók, és Tanácsválasztásban a város népe semmi discretiót nem tett, ha-
nem a ki ez tisztségre alkalmasnak ítéltetett akár nemes, akár paraszt
lett légyen, egyaránt választatott, és az egész város népe egy corpusban
vált, de minekutána a nemesség a Contributio alól kivétellett, a polgári
rend kezdett diffidálni a nemességnek mintha a nemes Biró, s Tanács
nem fájlalná, s nem is igen curalna a polgári rendnek sérelmét, és terhét.
Azért két corpusra szakadván külön választottak hadnagyot, s birót.
Mig a város népe meg nem hasonlott Privilegium Oppidumnak tartatott
ez, és hatalma vált arra, hogy a főbenjáró bűnben esett embereket meg-
ítélje, sententiazza és a sententiát exequalhassa, mintezt egy néhány
rendbeli példák bizonyítják; mint 1550-ben Gyurko István Nagy György
szolgája, maga gazdája pinczéjének feltörésén találtatván az helybeli
Magistratus által halálra ítéltetett. Anno 1669 Lakatos István templom
feltörésén találtatván, fővételre ítéltetett, és exequaltatott, jóllehet az
akkori biró Fekete István paraszt biró volt. Nem különben egy három
feleségű rab, úgy Szántó László, Kasza János stb. Vált is a városnak e
végre rendeltetett egy nagy kardja, mely a segrestyében szokott tartatni;
Rabbatin járáskor vezett el. Hihető, hogy akkor nyerte e város a pri-
vilegiumot magának midőn hajdan ez város volt a Szepesi kamarának
helye.

Anno 1748. A Vármegyebeli tisztek mindnyájan Pápisták lévén,
minden kigondolható vexakkal sanyargatták a szegény Lutheranus, és
Református Atyafiakat, a többek között ekkor vették elő az 1731-ik
esztendőben emanalt parancsolatnak, azt a punctumát, mely azt paran-
csolja, hogy az Apostaták megbüntettessenek, melynek erejét applical-
tak a tisztek nemcsak azokra, a kik Pápista vagy orosz vallásról térte-
nek a Luther, vagy ref. hitre, hanem azokra is, a kik Pápista vagy orosz
valláson lévő szüléktől származtak ugyan, de magok reformata vallásban

neveltettenek, és soha pápista, vagy orosz valláson nem voltak; az ilyenek minden respectus nélkül vármegye törvényszékére adattak akár parasztok; akár nemesek, akár Főrenden valók lettek légyenek. Találtattak ez mi Eklésiánkban is ilyenek egynéhányan azok között Bárdos Gergely nevű, lábaira igen nyomorult sánta ember, leányoskoláknak praeceptora, a kire jóllehet ki nem bizonyosodott az, hogy valaha Pápista, vagy orosz hitet vallott volna, sőt világos, hogy a mi vallásunkban nevedett, sőt nagyobb részén e mi oskolánkban mendikansi állapotban lévén, taníttatott a tisztességes tudományokra, s hitnek ágazatira, de mégis minthogy pápista atyától, s orosz anyától származott, megfogattatván Dobai János viceispánsága alatt Kassára vitettetett, és tömlőczre vettetett, melyben esztendeig, és nyolcz hónapig, nyomorult kezeire, és lábaira vettetett kemény vasak között, külömbkülömbféle módon sanyargattatott de ugyancsak mégis hitében meg nem tántoríthatott; hanem abban állhatatosan megmaradt, és végre osztán speciale királyi parancsolatra bocsáttatott el, úgyszint 500 forint kezességen, melyet pro tempore Jernyei Ferencz, és ifjú Kertvelesi István vállaltak magokra, mely onuszt osztán a Szikszai Eklesia assumalt magára.

Minthogy az 1731-ik esztendőben emanalt Parancsolatnak egyik punctuma azt tartja, hogy az Augusztana, és helvetica Confession lévő predicatorok a Pápista esperestek által megvizsgáltassanak egyedül arról ha jól keresztelnek-é, és ha elegendőképpen megvagynak-e taníttatva a kereszttség kiszolgáltatásának módjára; ezen az okon maga Egri Püspök Gróf Barkóczy Ferencz ennek megvizsgálására nagy pompával, egy néhány káptalanbeli személyel, és számos udvari cseléddel 32 sátorokkal deszkából igen mesterségesen összezsínált, s négy ösvéreken vonatni szokott egy igen cifra házácskával, kiindult a maga Dioecesisében és ezesztendőben eljárta annak Tiszántúl való részét u. m. Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, és Mármaros vármegyékben való Eklézsiákat.

Meghólt Hodosi Sámuel Szikszón életének 95-ik esztendejében. Minekutána a Veszprémi eklésiában 26 onnan persequaltatván a Rimaszombatiban 1, a pápaiban 3, az Arányiban $1\frac{1}{2}$, a Szikszóiban 28, emeritusságában 9 esztendőket a predikatori hivatalban hűségesen töltött volna. Volt ez, az Úr Jézus eleven martyra, és Confessora; ki midőn a Dunántúl a Veszprémi Dioecesisben Seniori, és Superintendensi hivatalokat viselne, a pápistáktól megkapattatván, tömlőczöztetett, és nagy vaslánczok, vasbékók, és bilincsek között, sok éhséggel szomszúsággal, mezitelenséggel, a Székesfehérvári tömlőczben 5 hónapokig, az Esztergomiban 7 hónapig, a Szegediben 3 hónapig sanyargattatott, és mint valami halálra való akképen tartatott, de mindezekből kegyelmes isteni gondviselés által csudálatosan kiszabadíttatott; a vasak viseléséből származott fekete színt mutató nagy kékség, halála után is meghidegedett

tetemein, nevezetesen mindkét lábainak szárain tapasztalhatóképen megtetszett, mely jelekkel fog állani, az utolsó ítéletnek nagy napján, az ítélő Bíró eleiben kegyetlen üldözőiknek örökké való megszégyenülésekre.

Anno 1749. Egri Püspök Gróf Barkóczy Ferencz ez esztendőben eljárta hasonló pompával dioecesisének második részét, u. m. Zemplén, Ung, Sáros, és Szepes vármegyéket. Ennek járása, hogy annál pompásabb, és az Evangelicusok részéről rettentőbb lenne, Püspök akaratjából a vármegyék Tiszteinek mindenütt megvölt parancsolva, hogy a harangok mindenütt, valahol általmenne, megvonattatnának, és nagy illuminációk tétetnének, minthogy nemcsak a hegyes, s erdős helyeken, hanem még a térföldön is, sőt a fátlan helyeken is temérdeki számtalan sok szekér száraz fát hordattanak rakásra, és meggyújtván, akképpen tisztelték a Püspököt. Királyi pompa volt ez, úgy hogy, ha a király maga kiindult volna országának visitatiójára, annak kedvéért is az ország ezeknél többre nem érkezhett volna.

Anno 1750. Nagyon offendálta a királyi udvart az Egri Püspöknek Barkóczy Ferencznek maga méltósága felett való nagy pompázása melyért úgy hallatott hogy derekas capitolumot vett azon udvartúl, s ez az oka, hogy ez esztendőben ki nem jött Dioecesisének hátramaradott részének visitálására, jöllehet azt, az elmúlt esztendőben, a midőn ezen általmenne, a város eleje, Predikátorival együtt kimenvén köszöntésre, megigérte, vala.

Anno 1755. Die 2-a Auguszt. Érkeztenek a városba két Missionarius barátok, Jezsuita szerzetből valók, egyiknek neve Pentek, másiknak Josa, és a plébania előtt az utcán Theatrum építtetvén azon predikállottak mindennap kétszer, és osztán die 6-a mely úrszíne változása napja volt keresztet állítottak fel a Gelei házhelyen.

Anno 1769. (Lukácsi István predicator saját kézírata). Méltóságos Gróf Egri püspök Eszterházy Károly ő Excellentiája Felséges királyné asszonyunk parancsolatjából a mint már ezelőtt való esztendőkben más vármegyékben: úgy ezen Tttes nes. Abaújvármegyében is visitálván beérkezett hozzánk 24-a Julii Hétfű nap, délután 4 óra tájba, a kit az előre tett rendelés szerint, a T. Ns. Vármegye köszöntött az Újfalusi vendégfogadónál; mi pg. reformatusok mentünk eleiben a vetések közé és én Lukácsi István ott köszöntöttem ily formán:

Méltóságos kegyelmes Uram! Nagy dicsőségnek tartjuk mi mégcsak látni is az olyan személyeket, kiket Isten felső Méltóságban helyeztetett és az ország népének eleiben tett, úgy szemléljük azokat mint mondatott Isteneket, a kik felől maga az Isten a zsoltáros könyvben ezt mondotta; „Én mondtam: Istenek vagytok; és a magosságnak fiai!“ — menyivel inkább, midőn tapasztaljuk azoknak hozzánk való szives leereszkedéseket, velünk való nyájas beszélgetéseket, hogyne tartanánk nagy dicső-

ségnek. Ez mondatott Istenek közül valónak esmerjük mi Excellentiádat is, mind régi törzsökü méltóságos Familiájára, mind ez országban viselt fő Tisztségeire nézve. Hát ne becsülnénk-e nagyra Excellentiádnak hozzánk való érkezését, ne tisztelnénk-e méltóságos személyét, nem cselekednénk-e Excellentiádnak tartozó kötelességinket?! Távol légyen az mitőlünk! hiszen megvagyon parancsolva hogy megadjuk illendő tiszteségeket, minden emberi rendelkezésnek az Urért, akár királynak, mint Felsőméltóságban helyheztetettnek, akár vezéreknak, mint a kik a királytól bocsátatnak a gonosztévőknek büntetésekre, és a jóknak dicséretekre. Ez Excellentiához való kötelességünknek, egy kiváltképpen való részének tartjuk azt, hogy hozzánk való jövetelében minden lelkitesti jóknak kívánásával fogadjuk Excellentiádat; kíványnyuk annakokaért, hogy az Úr Isten Excellentiádat éltesse; Maga nevének Dicsőségére Felséges királyné asszonyunknak szolgálatytyára, országunknak javára; igazgatására, és hozzánk való jövetelét igazgassa mindnyájunknak vigasztalásainkra; — Ez a mi Excelltiád iránt való jókívánságunknak egy csomóban kötöttett summája. Melyet elfogadott, s fogadását ilyformán kezdette:

Örül a pásztor, mikor a maga nyáját látja, örül az Atya mikor a maga fiai látja; én is, kit a szent lélek az Anyaszentegyháznak pásztorává, s atyává tett, örülök stb., és jóknak kívánásával, szolgálatyának ajánlásával végezte. A Plebánusok pedig több papistákkal edjűtt várták szinte az város végén, a holott köszöntötte a Kassai plébánus Berecz Mihály uram; így osztán beszállott a Plébániára, melynek udvarán, és a Pápista templom mellett lévő utszán, már azelőtt 3 vagy 4 nappal egy-néhány sátorokat vonatott vólt fel Méltóságos Gróf Csáky Antalné Eő Excellentiája, ki is mig itt vólt tractalta Eő Excellentiáját.

Másnap, ugymint Kedden délig bérált, e béd után pedig hozzánk izent; hogy kíván bemenni a Templomba, mi pedig seregbe levén a Parochian elküldtük Jernei Ferencz uramat a plébániára, hogy tudja meg, hogy hány órakor parancsolja, hogy megnyissuk a Templomot. A Plébánia udvarán vont Sátor alatt lévén pedig vármegyénkbeli Magistratualis Tisztek, és a szomszéd helységekből összegyűlt Plébánusok; mondotta némely azok közül Eő Excellentiájának, hogy eő kegyelme legyen az eklesia kuratora, ezt megértvén eő Excellentiája, így szólott Jerney uramhoz: „Tseréllyen kentek Templomot! — melyre eő kegyelme ezt felelte: „én rajtam nem áll, hogy azt cselekedjem!“ A Püspök mondotta: Adja kend okát, miért nem lehetne cserélni!? Erre eő kelme felelt: „Nékünk articularis securitásunk vagyon, Templomunknak imperturbate lehető birodalma eránt az 1681-ik esztendőbeli articulus szerént, de ha elcserélnénk más fundusért, abban nem remélhetnénk oly állandó birodalmunkat.“ A Püspök mondotta: Én az Evictiot magamra válaom

kentek nem jól érti az 1681-iki Articulust, mert az kenteket csak in usu Exercitii Religionis, nem pedig in possessorio Templorum firmalta, és ha én kentek ellen a Templom eránt actiot tétetek fel, elkell veszteni kenteknek a Templomot, most ideje van kenteknek magokkal jól tenni, ha cserélnének; — és én kenteknek azt a jó Tanácsot adom. Ezek után mindgyárt Eő Excellentiája a Templomba készült, s minthogy pedig nagy sár volt, maga Vice Ispány urammal, egy hintóra ült, másakra pedig Gróf Batytyáni másokkal edjűtt, kik között volt Fay Ferencz Uram is, és e volt délután 4 óra tájban. Került pedig a Templomnak nagyobbik, vagy dél felől való oldalára, ott leszállván a Hintóbúl a Templom hidjának végén, Jerney Uram bévezette a Templomba, mely már akkor teli volt emberekkel; — Mi azt gondoltuk vala, hogy majdan Templomunknak minden részeit megjárja, de egyenesen csak az Asztalhoz ment; a holott megállván, a közöttünk tett rendelés szerint tiszteletes Mokri uram, Tisztársam, köszöntötte, el is fogadta a köszöntést; a köszöntés ilyenformán volt: „Méltóságos, születet, és nemzetünkbeli valóságos Nagy Gróf, Egri Püspök, Kegyelmes Uram! Vóltaképpen bóldognak esmérem és vallo, e mái nap Excellentiad előtt azért magamat, hogy én Excellentiád Méltóságos személyét tisztelhetem és köszönhetem. Tisztelem, és köszöntöm azért Excellentiadat örömmel, és kívánom tökéletes tiszta szívvvel, hogy az az Isten, a ki Excellentiadat ebben a Méltóságos Dicsőségben felöltöztette, Excellentiad Méltóságos személyét Dicsőségesen országló, Felséges király asszonyunknak, az egész Felséges Császári Királyi Háznak hivséges szolgálattýára, édes Hazánknek, ebben a maga Házának, bóldogságának tapasztalható haszonnal való kimunkálódására sokáig szerencsésen éltesse Excellentiad Dicsőségének székit erősítse, annak fényessen tündöklő sugárait szélessen messze kiterjessze; és minnekutána Excellentiád is ezen mulandó dicsőséget, a halál által levetkezni fogja a porban, örökké tartó Dicsösségbe öltöztesse.

Eő Excellentiája repositioja erre volt ilyenformán: „Kedvessen veszem kegyelmed szép Köszöntését. Nincsen is kétségem abban, hogy a mit Kegyelmed kíván, Tiszta Szívből kívánnya.“ Etc.

Azonközbe Gróf Battyáni, felhajtotta a keszkenőt mely az Asztalon lévő keresztelő edényen szokott állani; a keresztelő Pohárt felvette, mely szép ezüst, s e végre rendeltetett megaranyozott Pohár, és mondotta: „Bizony szép!... bizony szép edény!“ a rajta való Inscriptiót is magában olvasta. A Püspök reá tekintvén, ezt mondotta: „Bizony szép!“ és reám fordulván így szólott: „Ebből szokott Kentek keresztelni?“ és feleltem: „Igenis! keresztelő Pohár!“ Ezután mondotta: „Mit ért Kend a keresztségről? micsoda a keresztség?“ melyet midőn definialtam volna, és azt Jegynek, és Pecsétnek mondomtam volna, így formán szólott: „Hamarébb pecsétel hát Kentek mint írna, tsak olyan

az, mint mikor valaki valamely tiszta papirosra, a melyen semmi írás nincs, pecsétet ütne, mit pecsételne az ? Semmit sem ! mert nincsen írás rajta !“ Én feleltem : „Nem olyan ! mert a keresztség praesupponálja a a kegyelmet, a Hitet.“ Erre mondotta : „Honnan probálja azt meg Kend ?“ Én feleltem : „Filep meg nem keresztelte az Eunuchust, míg ilyen vallást nem tett : Hiszem a Jézust Isten Fiának lenni.“ Erre mondotta : ugy in adultis, de a csecsemőknek nincsen hitek nem hihetnek azok.“ Én feleltem : „A mely csecsemők az Anyaszentegyháznak kebelében, keresztyén szüléktől születtenek, azok a kegyelemben lenni cseleltetnek, és a Szent lélek rendkívül munkálkodhatik, s munkálkodik is benne hitet.“ Erre mondotta : „Honnan próbálja meg ezt Kend ?“ Én feleltem : „Ha a gyökér szent, az ágak is szentek, ha a szülék keresztyének, azoknak csecsemőik is keresztyéneknek tartatnak.“ Ismét : „Tinéktek lettek az Igéreteket, és a ti Fiaitoknak, ezt is utánna mondtam : Nem illik a hitelent megkeresztelni !“ Erre azt mondotta : „Nem keresztelné hát meg Kend a pogány gyermekét ?“ Bizony nem én ! míg meg nem tanítanám a Hitnek Ágazatira, de mint Pogányt meg nem keresztelném !“ melynek ezt is utánna kelle vala mondanom : „Ha a Pogány csecsemő gyermek keresztyén embernek Tutorsága alá esne, és az a Tutor azt fogadná, hogy azt keresztyéni vallásban neveli, úgy megkeresztelném !“ de ezt nem mondhattam ki, mert a discursus a sok szóbeszéd által interumpáltatott. Ezt pedig e fundamentomon mondtam : Ne adjátok azt a mi szent, az ebeknek ; és a ti drága gyöngyeiteket ne hányjátok a disznóknak eleiben. Ismét : Nem jó a fiaknak kenyereket elvenni, és az ebeknek adni.“ Ezután mondotta : „A keresztség vize eltörli-e a bűnt ?“ Én feleltem : „A keresztség kétféle, külső és belső ; a külső, vízzel vitetik véghez, a belső Krisztus vérével és Szent Lelkével ; azt mondja Keresztelő János : Én keresztellek titeket vízzel, de a ki én utánnam jó, az keresztel titeket Szent Lélekkel. Azhol már mind a kettő edjött vagyon, ott eltöröltetik a bűn, de nem a keresztségnek vize által magában ; mert megtart minket nem a keresztség, a melyel a Testnek szennyei elmosztatnak ; hanem a jó Lelkiisméretnek Istennek való kérdeződése azaz a Krisztusnak vére tisztít meg minket minden mi bűneinkből, és az ő Szent Lelke szül ujonnan az élő reménységre.“ Erre azt mondotta : „Miképen töröltetik el a bűn a keresztség által ?“ Én feleltem : „Distingvendum est, inter reatum culpae, et reatum poenae.“ Erre azt mondotta : „Nem Deákul beszéllyen kend ! nem ! hanem magyarul ! hogy mindenek értsék.“ Én pedig így szóllottam : „Hogy mondgyam ki magyarul ? ihol így mondom ki : Mikor Isten megbocsátja a bűnt, nem töröltetik ki az emberből a bűn, hanem akkor is megmarad a reatus culpae, mert azután is csak bűn, az nem jó cselekedet, de elválasztatik attól a büntetés azaz reatus poenae, úgy, hogy azért a bűnért, melyet Isten megbocsát, nem bünteti

meg az embert érdeme szerint. Mikor az ember megigazittatik, nem tétetik akkor büntelenné, hanem a meg Igazulás által, csak a bűnnek károztató ereje alól szabadul fel az ember, valamint mikor megszenteltetik is, nem töröltetnek el tellyességgel az emberből hanem megmaradnak azután is a bűnnek maradványi, épen, hogy a bűnnek uralkodása alól oldoztatik fel az ember a megszenteltetés által, mint Szent Pál apostol példája bizonyítja, a ki újjá született, megigazittatott, megszenteltetett ember volt mikor a Római levelet írta, még is keservesen panaszkodik hogy nem cselekedheti mindenkor a jót, melyet akarna, hanem sokszor a gonoszt kelletik cselekedni, melyet nem akarna, de ha testével szolgál is a bűnnek, mindaz által a belső ember szerint gyönyörködik az Isten törvényében! Ezután mondotta: „Mi haszna hát a keresztségnek?” Én feleltem: „Ez, hogy bizonyossá téssen a felől bennünket, hogy valamiképpen elmossa a víz a testnek szennyét, úgy a Krisztusnak vére tisztít meg minket minden bűneinkből, és az ő Sz. Lelke újjá szül bennünket!”

Itt kezdett beszélni az embernek születése, élete, és halála felett és azokat láttatott distingválni, de én nem penetrálhattam, hova czélozott, hanem tudom, hogy ezt feleltem rá, hogy a keresztségben kifestetik az embernek, mind az ő véle való halála, mind az ő véle való meg-elevenedése, mert azt mondja az Apl.: eltemettetünk az Krisztussal a keresztség által, a halálban, hogy miképen a Krisztus feltámadott, a halálból az Atyának dicsőségére, azonképen mi is új életben járjunk azaz míg a megkereszteltetett a víz alatt vagy, addig a Krisztussal meghólnak, midőn pedig a vizek közül felüti magát, a Krisztussal feltámadottnak censeáltatik. Végre osztán ezt kérdezte: „Mi követte a bűnt?” Én feleltem: „a büntetés.” Erre mondotta: „Nem, nem! közelebb mi követte a bűnt?” Ekkor is csak azt feleltem: „A bűnnek consequense a büntetés!” Erre azt mondotta: „Nem! hanem a bűnt követte közelébb az Isten jó kedvéből való kiesés, és ezt követte osztán a büntetés!” Én mondtam: „Igaz, igaz!” Osztán kérdezte: „Mi által vétetik be az ember az Isten jó kedvében?” Én feleltem: „A Krisztus által, meg erősítetik pedig abban a keresztség által!” Itt vége lett az én censurámnak. Mindezeket pedig morose vitte véghez, minden feleleteimet megnevette, hasonló képen a sok véle való Plebánusok is, és a Templomban való sok Pápasták. Ezek így végbe menvén, készült kijönni a Templomból, akkor offeraltuk neki az Éneklést, acceptálta is, és éneklették neki a Chorusban a Szűz Mária énekét, „Magasztallya az én szívem stb.” s mellettem állván az Eő Excellentiája káplánya mondom néki: „A Bóldogságos Szűz Mária Éneke ez!” Melyet meghallván a Püspök, a Magnifica, a Káplán pedig így szólott: „Hát hiszen, nem tartya Kgylmetek a Szűz Máriát Bóldogságosnak!” És én mondtam: „Mi bizony tartyuk! igenis tartyuk,” Erre mondotta: „Tudom, hogy a Lutheranusok tartyák,

de kegyelmetek nem tartya; tudok olyan Papot a Nyirbe, a ki nem tartya; ha tartya kigyelmetek, hát miért nem mondgyák az Idvez légy Máriát?“ Én feleltem : „Mi bizony mondgyuk, praedicationkban is, praedicállyuk, Énekben is van nállunk foglalva, az Ének pedig ususban vagyon, : Küldé az az Ur Isten stb. Fekete Zsigmond Uram is ott állván mondotta : „Tartjuk, de mi bizony nem imádgyuk.“ Ekkor a Püspök Eő Kegyelmére fordulván mondotta : „Az angyal elmondhatta, hát kend nem mondhatja el, kevésbé kend az Angyalnál?“ Ezzel ki jött a Templombúl, és Hintójára ülén, ment a kisebbik Parochiának udvarára, Követte pedig a sokaság, úgy, hogy mind a ház, mind az udvar megtölt vala emberekkel. Bémenvén a Házba, leült a lóczára, és minekutána egynéhány extra-serialis kérdéseket tett volna T. Mokri uram eleiben, mint : régen lakik-e itt kend? honnan jött kend ide?“ erre osztán mondotta a Kassai Plebanusnak : censeállyá már kendtek ő kemét is, lássuk ha egy értelemben vagynak-e? mert a mint észrevettem, a Miskólcziak (predikátorok) nem egy értelemben vadnak. A Kassai Plebanus kezdette ugyan a censurát, de maga a Püspök, kivette szájából, és ugyan maga is vitte véghez. — Ezt is elvégezvén mondotta : mennyünk már az oskolában. Én pedig mondtam : „Méltóztassék már Excád az én lakó Házamat is megtekinteni,“ de csak az oskolába ment, követvén oda is a sokaság. Mester uram pedig már ekkor kiállította seregbe az udvarra a maga tanítványit, maga pedig előttök állott, a Püspök pedig a Tornác alatt állott. Mester uram köszöntötte egy kis Deák Oratócskával, és arra az alkalmatosságra íratott egy kis deák éneknek két gyermekek által lett elénekeltetésével; ekkor osztán kiszóllított egy kis gyermeket a seregből maga eleiben, s kérdezte : „Ki teremtett téged?“ Ama felelt : „Az Isten!“ Mire teremtett téged az Isten? „Az ő képre!“ Miben áll az Istennek képe? „Az ő bölcsességében, szentségében, és igasságában!“ Erre mondotta : Talám hát az ember egyenlővé lett az Istennel? Erre nem tudván a gyermek felelni, Mester uramat szólította meg, hogy igazítsa a gyermeket; de nem várta, hogy Mester uram szóljon, hanem maga így világosította : „Láddé! az emberben vagyon értelem, akarat, és emlékezet; az Istenben is vagyon értelem, akarat, és emlékezet; de az ember, nem mindeneket ért, hanem csak némelyeket; az Isten pedig minden dolgokat ért. Az ember nem cselekedhetik meg mindent a mit akar, az Isten pedig, mindeneket megcselekedhetik valamelyeket akar, az ember nem minden dolgokról emlékezik meg, hanem csak némelyekről. de az Isten a maga képre teremtette ugyan az embert, de azzal az ember nem lett az Istennel egyenlővé, hanem csak hasonlatossá!“

Ezek is így végben menvén, és már estve is lévén, elment az szálására, a hová kevés idő mulva behivatott a Lutheranusok közül hármat és csak csendesen arra kérte őket, hogy már ezután a plebánussal tart-

sanak, s annak fizessenek. Melyre ezek feleltek; „Mi királyi parancsolatot arról nem láttunk; ha ő Felsége parancsolja, kéntelenek leszünk térdet fejet hajtani!“ Erre azt mondotta: De vagyon arról parancsolat, vagyon, hanem ahoz tartsa kentek magokat. Ezek pedig mondták: „hát a mi Papjaink hogy élnek?“ Melyre azt felelte: De bizony, bár a Plebanusoknak volna anyi, mint azoknak.

Mig még a Lutheranusok ben voltak nála, addig a Pápista lakosok is bégyűjtettek hozzá a visitatióra, a mi embereink közül is némelyek beszorúltanak, és ezeknek hallattára így szóllott a Pápistáknak. „Ihol a Templomotok dülő félen vagyon, azért Templom építésről gondolkodjatok!“ Azok feleltek: vagyon nekünk Templomunk a m a n a g y a m i Templomunk! Erre mondotta: „De biz ahoz ne bizzatok, hanem csak építsétek! egy is adjon egy aranyat másik is mást; kéregetni is ki kell küldeni, ezek a kalvinisták is meg segítenek.“ Midőn tovább készítenék a Templomnak elvételére, ezt mondotta, „Én a Királynénak fél keze, fél szeme vagyok; de hogy Templomot foglallyak, nincs hatalmamban; nem bocsájtott ki a végre, hanem a miben bocsátott abban kell eljárnom!“ Ezután mondták: Nincs hol építenünk, mert a Földes úr nem mutatott helyet! Erre mondotta: „Ha helyet nem mutatnak építsetek kívül a városon a temető mellett!“

Mivel a múlt esztendőben restauratio alkalmatosságával, nagy zendülés esett volt a város népe között ezen, hogy a Tisztartók, ha bírót nem is, avagy csak Nótáriust Pápistát akartak bévenni, de azt akkor véghez nem vihették, ezen az ökon arra is kérték a Püspököt, Cselekedje meg azt, hogy ők Pápista bírót, s Nótáriust tehessenek. De erre is azt felelte: Nincs a néki hatalmába nem is lehet azt cselekedni, mig a város ily állapotban lészen, hanem a Földes Urak könnyebben megcselekedhetnék, ha a Calvinista lakosokat kihajtanák, és Pápistákkal ültetnék meg a várost; vagy ha az Egri Püspök árendára venné. A melyre ily példát mondott: Az én Apámnak volt egy várossa, a mely Lutheranusokbul, és Calvinistákbul állott, de már anyira kipusztítottanak, hogy három, vagy négy alig találhatik benne.

Szerdán is délig Bérnált, és Falukról behozatott egy néhány harangokat keresztelt, ebéd után pedig kiment Aszalóra, hálásra visszajöven. Tsötörtökön jó idején elment, hálásra sem jött vissza, nem különben Pénteken is odavolt, hanem osztán Szombaton reggel jött elő, ugyanakkor estve, végképpen elment Selyebre. Valamikor pedig vagy kiment, vagy visszajött, mindenkor a harangokat megvonták nékie, mint szintén akkor is harangoztak, mikor a mi Templomunkból kiment a kisebb Parochiára, onnan az Oskolába, onnan ismét szállására.

Anno 1770. Laki Halászi Sámuel Testamentaliter legalt a NE-
PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

mes Debreczeni Collegiumnak 100 aranyakat, melyeknek interessén Szikszai Iskolából odakerült Iffiakat kettőt kell tartani.

Anno 1776. Felséges Koronás Apostoli Királyasszonyunknak kegyelmes, Parancsolattya jött a felől, hogy az egész országban a négy Districtusok szerint, négy Fő Directorok választassanak. Ezen Districtusban Felséges Asszonyunktól Fő Directornak rendeltetett Consiliarius Pécsi Gábor úr, a ki is ily rendelést tett, hogy minden oskolákhoz a holott a Classisok usque ad syntaxim taníttatnak, inclusive localis directorok is légyenek, kik minden két három hétben az oskolákat visitálják, és Profectusokról Fő Director Urat informálják.

Anno 1781. Iskola mester hozás felett ez időben is a nép meghasonolván, egyik rész Debreczenből, mint eddig, másik Patakról akarván Mestert hozni, s magától a dolog el nem igazodhatván, annyival inkább, minthogy ezen dologban Mts Báró Perényi Ferencz eö mga is, mint Földesúr beleereszkedett, ki is külső hatalom által is akarta a Mesterséget a Pataki Coll. applicálni, azért mind innen, mind túl a Tiszán lévő N. Superintendentiáktól opiniot vevén az Eklesia, ebben állapotott meg, hogy ezúttal Patakról hozattassék iskola mester, és idővel lecsendesedvén a Báró indulattya, ismét a Debreczeni Coll. applicaltassék.

Anno 1786. Predikatorok J. Vécsey Zsigmond és J. Bátor Mihály.

Anno 1787. Ezen esztendőben Junius havának 14 napján híhető, hogy oda fellyebb eshetett Felhő szakadásból városunkon keresztül menő Patak esteli 6 óra tájon nagyhirtelenséggel annyira meg áradott, hogy a Patak partján levő Házakat félen szaggatta el és a víz érte azon Házaknak szintén helyazattyokat, melyhez hasonló áradásra ember nem emlékezik.

Anno 1788-ik esztendőről Jajj! jajj! mit kell írni! „Vaticinium Joannis Regio-Montani Eremitae de Anno 1788.“

Post mille expletos a partu Virginis Annos

Septingentos rursus ab inde datos

Octuagesimus octavus mirabilis Annus

Ingruet, et secum tristia fata feret

Si non hoc Anno, totus, malis occidet Orbis

Si non in nihilum terra, fretaque ruent;

Cuncta tamen Mundi Sursum ibunt atque deorsum

Imperia; et luctus undique grandis erit.

A fellyebb irt Deák jövendőlő versek találtattak Lengyelországban Liszko nevű helységben a Földből Szerencséből ásatott fel, — „Ez a király Hegyi János, (kiis Deákul Regio-montaninak írja magát, a mint a régi Tudós embereknek életekről irt, Chronologica-Historicus könyvekből világos, igen Hires Astrologus volt a maga élete idejében, kiis született 1436-ik esztendőben 3-a Junii, Königsbergbe, Francziaországban,

meghált pedig 1476-ik esztendőben 6-a Julii, Rómában méreg vagy Pestis által.

20-a Febr. Eklesianknak második predicatora T. Bátori Mihály uram, erőtlenségével mentvén magát tőlünk elbúcsúzott, ki is vitetett a kis Győri Eklesiában, helyében pedig hozattatott a Borsodi N. Tractus Esperestyének T. Szathmari Abrahámnak mostanában a külső országok-ról megjött fia T. Szathmáry Paxi József. (Jegyzet. Meghalt mint Tiszán-inneni Superintendens Miskólczon 1848-ban). Az 1788-ik esztendőre szólló Király-Hegyi János jövendölése TOHU VABOHU, azaz sem mi maradván, Istennek kegyelmességéből elértük az 1789-ik esztendőt.

(Jegyzet. Az említett jövendölést curiosumképpen irtam ide. Még ekkor mily nagy sulyt fektettek, az efféle haszontalanságokra még értelmesebb predikatoraink is! Jónak látták azt, mint ez a példa is mutatja, beszúrni még az egyház jegyzőkönyvébe is. Biró.)

Anno 1799. Az Innen a Tiszán lévő Fő Tiszteletű Superintendia, a belekebelezett Tractusokat, vagy Esperességeket a Vármegyék szerint osztotta fel, következésképpen ezen mi Eklésiánk a mely eddig a Borsodi Tractushoz volt kapcsolva, a Abaújvármegyei Tractushoz ragasztatott. A Borsodi Tractusban pedig két Esperestség állittatott.

Közli : **Biró Antal** ref. lelkész.

Sinai Miklós levele 1763-ból.

Sinai iránti méltánylatunkat véljük akkor kifejezni, midőn megradjuk az alkalmat, hogy közöljük egy a költő Ráday Gedeonhoz intézett s még eddig kiadatlan levelét, mely kezdő tanársága korában kelt ugyan, de a melyből már kilátszik kutató szelleme, a nemzet s különösen a hazai protestáns egyház multjának szenvedélyes szeretete, irodalmunk megösmerésének hő vágya s mindaz, a mi Sinait Sinaivá teszi.

Épen ezért fölösleges is minden ajánlás vagy bevezetés; hadd beszéljen maga az okmány, mely azonkori irodalmi viszonyainkra is nem csekély világot derít, de mult századi levélirodalmunkat is teljesebbé teszi.

„Tekintetes Nagy Jó Uram

Ennékem Bizodalmos Fautor Uram.

Drága emlékezete Tekéntetes Nagy Jó Uramnak elméből az oltatul fogva ki nem eshetett, a miolta ezelőtt egy esztendővel Erdély felé utazván, Városunkban egykevéssé megállapodni, és ugyanakkor együgyű*) Collegiumunkat is meglátogatni méltóztatott vala. A több beszélgetések

*) Egyszerű helyett. — E. L.

között a Magyar Országai Literaria Historia hozódván elő, jut eszemben, hogy Tek. Ur ezt méltóztatott emliteni, hogy Magyar Országban a mely könyvek nyomtattattak ki a felsőbb két s mostan folyó seculom alatt, azokat ahoz értő emberek által, mind Erdélyben, mind ideki a Bibliothekákból kijegyeztette, és Catalogusban szedettette, és hogy ilyen Listával minékünk is kész succurralni. Ezen kegyes ígérétét, és a publikum eránt való jó-akarattját a Tekintetes Urnak akkor is köszöntük, és azoltátul is mindenkor nagyra becsüllöttük. De a modját mindeddig az ideig fel nem találhattuk, a mellyszerént engedelmből a Tek. Urnak ezt leirattathattuk volna, és kezünkhöz vehettük volna. Most G. Váradi István nevű jóremenségű Tanitványunk menván szülei látogatására a hazájában Gödöllőre, azt itéltük, és maga is ajánlotta magát, hogy a szomszédban által menván igen commode megtsielekedheti, hogy az említett Catalogust a Tek. Ur engedelmből leirja, és hozzánk elhozza. Részemről ugyan azt reménlem, hogy speculatioimban, mellyeket a Magyar Országai Ekklesiák Historiája körül hivatalom szerént tartozom gyakran tenni, ez által az irás által fogok dirigáltatni, és a kutfejeket, honnan mit lehetne venni, jobban is kitanulni.

Bornemisza Péterről, a Szeredi Predikátorral és Superintendensről, a ki élt 1576-dik Esztendő tájban, jutt eszemben, hogy ugyanazon fellyebb említett alkalmatossággal volt valami szó, és úgy láttattam észrevenni, mintha vagy volna a Tek. Urnak az a könyve ő nekie, vagy pedig azt bizonyossan olvasta volna, a mellyben az Uri szent Vacsoráról való értelmét adja elő, és magát az eránt menti, hogy nem Crypto-Calvinista. Erről a Historiáról megvallom szeretnék valamit tudni fundamentosan, és ha valamely documentum vagy rolla a Tek. ur keze között, az említett Deákunk által, ha lehet, jegyzésben tétetni, és hozzánk elküldeni a Tek. Ur ne terheltségék. Én az Asszonyt Tekintetes Nagy Jo Asszonyomat*), az Ifju Urral**) edjütt szívesen tisztelem, és közönségessen állandó jó egészséget kívánván Istentől, maradok az Urnak Tekéntetes Nagy Jó Uramnak

alázatos szegény szolg.

Sinai Miklós

Prof. m. k.

Irtam Debretzenb. d. 19. Julii Anno 1763.

Külcim : „A Monsieur Monsieur Gedeon Raday de Rada son tres grand Fauteur a P e t z e l.“***)

A levélre kevés megjegyzésünk van. Az emlegetett könyvlajstrom Bod Péter s mások segélyével elkészült, de hogy Váradi uram lemasolta

*) Ráday nejét Szentpéteri Katalint. — E. L.

**) Ifju Ráday Gedeont. — E. L.

***) Eredetije a pesti ref. főtanoda levéltárában. — E. L.

s elvitte-e Debrecenbe? azt nem tudom s hihetőleg már Debrecenben sincs ennek nyoma.

Hogy Bornemisza Péternek melyik munkáját értette Sinai: arról sem szólhatunk, mert az ő művei ma már ritkaságok s teljesen még pesti könyvtárainkban sem lelhetők fel.

Közli: **Eötvös Lajos.**

Egyházi krónika.

Németföld. A poroszok és a porosz király vallásszága a háború kezdetén. Tábori papok és diakónok. A berlini „Neue evangel. Kirchenzeitung,” július 23-diki számának vezércikkében, a többek közt ezeket írja: „A háború meg van izenve; a vihar kitört. Mint egy tiszta égből alácsapó villám, úgy tűnik fel előttünk két nemzetnek óriási harca, de a viharban jelenti ki magát Jehova Zebaoth és a győzelem az Urtól jó! Minden német keblében a szabadságharcok csudaszelleme él, s az Istenbe vetett, minden ingadozás nélküli szilárd bizodalom s a páratlan áldozatkészség, e harcot, még mielőtt elkezdődne, a német lelkesedés népharcává teszi. Monarchiank mind régi mind új tartományait ugyanazon tűz ragadta meg. . . . Egész Németország egy perc alatt egygyé lett Franciaország elbizakodottsága ellenében. . . . A harc dörgései között is hangzik ugyan az Urnak szava: „Boldogok a békesszerszeretők mert ők Isten fainak hivattnak”: de azon gondolat, hogy mi, egyáltalában nem vagyunk okai ezen háborúnak, megnyugtatta keblünket s buzdítja lelkünket. Azon honfiaink, kiknek azon dicsőség jut, hogy e harcban életüket feláldozzák, az Istenneli békesség tiszta érzetében halhatnak meg, királyunkért és hazánkért. . . . A háború meg van izenve; igenis meg van izenve minden jog és minden becsületesség ellen. Keresztényeknek iszonyodniuk kellene a háborútól, s csak a végső szükség esetében nyulni fegyverhez; de Franciaország borzasztó könyelműséggel viszi fiait mézsárszékre. „A háború miatti felelősség Napoleonra nehező; a világ haragja őt fogja sujtani, és a történelem zavarba jő, hogy miként rajzolja ily óriási bünt.” Így ítélt Anglia. A francia császár háborút akar, nem mint Isten kegyelméből fejedelem, hanem mint professzionátus viador. Meg fogja kapni a háborút amelyet kíván; de az nem valami katonai parádé fog lenni, hanem rettenetes büntető harcz. Ő költötte fel a bosszu szellemét, és ez a szellem, hiszünk az Istenbe, őtet fogja megemészteni. Mi harcolni fogunk Franciaország nemzeti büne ellen, s harcolunk az ő császári elcsábítójának személyes büne ellen. . . . A harc amely bennünket fenyeget, bizonynyal ezerek és ezerek életébe fog kerülni, de emiatt, Franciaország császára épen nem busul. A vérontás feletti pokoli gyönyör vőlt az, mely az eskütörő elnököt thronra emelte, ugyanezen gyönyör hozza most a pusztulásnak indult császárt a Rajnához. Népe nem engedékeny többé, és hadi csapatai sem engedelmesek már. Ezen engedetlenséget akarná tehát a németek vérébe fojtani, s ama pokoli gép a mitrailleuse, amely eddig csak lovakat zuzott szét próbára, most már embereket fogna szétszakgatni“. . . . „Nem a mi kihívásunk kényszerítette a háborút a franciákra, hanem az ő nagyravágyásuk toltá azt mi reánk, költött ürgy

alatt. Maga Thiers a poroszok régi ellensége, harsányan kiáltja parlamentje füleibe: „Igazságtalanságot cselekesztek s el fog jönni a nap, amidőn ezt meg fogjátok bánni.“ Az egész ellenzék meghazudtolta a minis-teriumot a hadüzenés percében, s valódi keresztény szellemben írja egy francia lap a következő, csudálatraméltó szavakat: „Óh vajha, midőn majd a harc kitör, elkerülhetnék az igaz kereszténynek a hamis pátrio-tizmus elvakultságát s csupán az igaz ügy győzelméért esedeznének! Nem hódítások azok, melyek Franciaországot nagyobbá tennék; s bi-zony, erkölcsi és politikai helyzetünk is sokkal kevésbé irigylésre méltó, mintsem hogy arra kellene erőlködnünk, hogy a Rajna bal-partjának népeit is, ugyan ezen helyzetbe vonjuk“ . . . — „Minden háboru csapásnak tartható, s az Istennek törvénye s az emberi jogok szerint csak azon esetben engedhető meg, ha a hazának becsületét és szabadsá-gát kell védelmezni. E harcban a jog mi mellettünk áll; mi tiszta, nemes és nagy ügyért harcolunk. Tul van minden kétségen, hogy nekünk is vannak hibáink melyeket meg kell vallanunk, bűneink, melyeket meg kell bánnunk. A hitetlenség varázs szavára és az arany pengésére a mi népünk is nagyon hallgatott“ „Bűnbánattal és hittel menjünk tehát a harcra! . . . Sok szenvedéseken vihet bennünket keresztül az Isten; de utóljára mégis győzni fogunk. . . Ha Isten velünk; ki lehet ellen-ünk! Maga a porosz király pedig így nyilatkozott a háboruról: „E háboru eredetét tekintve, az én lelkemismérete tiszta s bizonyos va-gyok benne, hogy ügyünk, igaz ügy az Isten előtt. Komoly harccal ál-lunk szemben, de a mindeneket tudó Istenre feltekintve s az ő minden-ható segítségét kérve, megindulok e harcra. Ifjúságomtól fogva megta-nultam hinni, hogy Istennek kegyelmes segítségétől függ minden. Ő ben-ne bízom én s felhivom népemet is az ő benne való bizodalomra. Lebo-rulok az Isten előtt, előismerve az ő irgalmát s bizonyos vagyok benne, hogy alattvalóim és honfitársaim ugyanezt fogják tenni.“ Ily szavakkal ily érzésekkel hívta fel a porosz király az egész porosz népet arra, hogy Julius 27-dik napján, mindenütt bűnbánó és esedező könyörgések intéztesse az Istenhez, hogy a félelmes ellenség ellen segítse győze-lemre a német nemzetet. Ezen isteni tisztelet, a nevezett napon, miként egyebütt ugy Berlinben is buzgón és ünnepélyesen megtartatott. — Az evangélikus tábori főpap, a vallásügyi miniszterium beleegyezése mellett, felhívta a hannoveri, schleswig-holsteini, hesseni és nassauai egy-házi tanácsokat is, hogy hatóságuk körében fogadják el az önkéntes tá-bori lelkeszségre ajánlkozókat, akik aztán a hadcsapatoknál vagy a kór-házakban szolgálnának. A nevezett tartományokbeli lelkeseknek sza-badságukban áll, a tábori szolgálatban is saját egyházi szertartásaikat követni; arra azonban köteleztetvék, hogy mindkét hitvallásu evangélikus katonának szolgáljanak, ha azok azt, kívánják. — Egyszersmind szer-veztetett a tábori diakónok szolgálata is és pedig nagyobb mérv-ben mint a mult háboruk alkalmával. A tábori diakónok kötelessége a sebesült és beteg katonák körüli szolgálattétel. E szolgálatra katonai kötelezettség alá nem eső, egészséges és becsületes jellemű egyének fo-gadtatnak el. Mindjárt az első felhívásra nagy számmal jelentkeztek kü-lönbféle szakbeli tudósok, tanulók, tanárok, lelkeszek, építészek, gyógy-szerészek, kézművesek stb.

Anglia. Hogy nyilatkozott az angol királynő káplánja a legtekintélyesebb angol egyházi lap a francia hadizenet felől? Az anglikán államegyház uralmanem töröltetik el Walesben. — Stopford Brooks az angol királynő káplánja, a St. James kápolnában tartott egy szónoklatot a francia hadizenet felől, mely nyomtatásban is megjelent és a „Südd. Pr.”-nek megküldetett. E beszédnek a „Südd. Pr.” elvitázhatlan politikai jelentőséget tulajdonít; az a többek közt így hangzik:

Nagy bünt követtek el az emberiség, és így az Istenség ellen; — így kezdé a szónok — az ember megint embertársa ellen lép fel mint ellenség; s mi célból? hogy egyetlen egy ember állását biztosítsa, és egy ember hiúságát kielégítse. Roppant nagy azoknak vétke, kik most arra vállalkoznak, hogy a civilisáztíó sok évek során felállított épületét porba döntsék az által, hogy gyalázatos célokért háborúhoz kezdenek.

A világ nem ismer egy második oly vétkest, mint egy uralkodót, ki a béke lassu és fáradságos vívmányait más nemzeteknél saját nemzete által rombolja szét egy nap alatt, semmi más célra, mint hogy nyomorult trónját fentartsa és hogy alattvalóinak gondolatait a nemzeti szabadság követelésétől más térre vezesse.

Kegyetlen dolog, hogy Európa közepén kényszerítve vagyunk oly nemzet társaságában élni, mely nemesebb erőinek huzamos elnyomása és akadályozása következtében a mi világrészünk felett Damokles kardjává lön.

A világ feketébb bünt soha nem látott. Krisztus vallása szolgájának kötelessége az ily gatszágot az emberek utálata elé terjeszteni.

Nincs oly nemes és olyan tulajdonok közé sorozható jellemvonás, melyen egy nemzet valódi becsülete alapszik, mely egy ily istentelenül kezdett, s a világra oly szemtelen módon tukmált háboru által megrontható nem volna.

Ránk nézve, azonban forduló pontot képez az, hogy ily vétekek szemben találjuk magunkat. Ránk azon hatást tehetne volna e dolog, hogy a diplomatikai okosság a megsértett erkölcsi érzetnek engedett helyet.

Azoknak, kik az angol népet képviselik, jogos nem tetszésüket és nem félelmüket kell vala kifejezniök, hogy ha józanul, de komolyan a jogosság, a megsértett emberiség ügyében léptek volna fel, és az angol nemzet lelkiösmeretének nevében kell beszélniök.

S reméljük, hogy ez még megtörténhetik. Mert nem tartjuk lehetségesnek, hogy Angliában kihalt volna az igazság jog, s az egy istenben vetett hit iránti érzék, — hogy ne lenne többé szavunk az igazságtalanság elítélésére és a gonosztevő ellen befolyásunk érvényesítésére. Kérjük istentől, hogy adjon nekünk békét és tartsa azt meg, de békénk ne vásároltassék meg a gonosz helyeslésének árán.

Mert ha minden más eszköz meghiusul, ha hiába hivatkozunk a jogosságra, ha a nemzetek kiáltása, melyek a bitor erőszaknak meghajolnak, hangosan füleinkben zúg, — tegyük meg akkor kötelességünket, mely arra hiv fel, hogy az Isten ügyéért s az emberiség javára lépünk sorompóba!

Ha akkor fegyvert adnak kezünkbe, ünnepélyes ko-

molysággal ragadjuk meg azt életünket Istennek, gondolatainkat, imáinkat és harci bátorságunkat nem Anglia korlátozt, hanem az emberiség nagy érdekeinek szenteljük.

És csak akkor tesszük le a kardot, miután az emberiség iránti kötelességünket teljesítők, azon mindennapi imával, hogy jöjjön el az idő, melyen beteljesül az idéző szünetkor zengett angyalok éneke:

„Békesség földön és az emberek közt jó akarat!”

Ez emelkedett és egy fölelkipásztorhoz illő méltósággal elmondott beszédhez nincs mit hozzátennünk. Éles, csaknem megdöbbenő ítélet az Napoleon politikája felett.

(Ellenőr.)

Jegyezzük meg tisztelt olvasó, hogy az angol királynő káplánján épen nem valami ifju segédlelkéssz kell érteni, hanem a királyi udvar papját. A középkorból eredő s hazánkban is divatozott hivatalos kifejezés szerint, a fejedelmekkel szemben, káplánoknak, capellanus-oknak nevezettek néha a legtekintélyesebb főpapok is. — A fentebbiekhez adhatjuk még azt is, hogy „N. Ev. Kirchenzeitung” közelebbi egyik száma szerint, a legtekintélyesebb angol egyházi lap így nyilatkozott a többek közt: „A francia császárság miként erőszakkal, árulással és vérrrel kezdődött: épenugy azzal is fog végződni.” — Mi is említettük annak idejében, hogy az angol parlament megszüntette a mult évben az anglikán államegyház előjogos uralmát Irlandban, ahol az, a többségben levő katolikusokra nézve, valódi sérelem volt. A parlament e tényét minden szabadelvű ember örömmel üdvözölte. A mult május 24-dikén pedig Williams, parlamenti tag az iránt tett indítványt, hogy szüntessék meg az államegyház a walesi hercegségben is s az egyházi javak fordíttassanak nemzeti célokra. Ezen indítványt azonban, nemcsak Gladstone támadta meg a legkeményebben, hanem a többség is visszautasította azt 209 szóval 45 ellenében. — Az elvetés indoka az volt, mert az anglikán egyház hívei többségben vannak és mert az indítvány ellenkezik az angol nép közvéleményével és érzületével.

Franciaország. A temetők kérdése a parlamentben. Az evangélikus szövetséggyűlésének elhalasztása. E folyóirat is említette annak idejében, hogy Franciaországban, még a legújabb időben is mily türelmetlenséggel találkoznak a protestánsok a temetkezés vagyis a temetők ügyében. A mult június hó 9-kén az ily esetek egyikére nézve interpellálta a parlamentben Barthélemy Saint Hilaire az illető minisztert. A jelen század elején hozott s még most is érvényben álló törvény szerint, oly községekben ahol a lakosok nem csupán egy felekezethez tartoztak, temető pedig csak egy volt, ezt a temetőt kellett volna kőfallal vagy árokkal annyifelé osztani, ahány felekezet van. Ezt azonban megtenni sok helyütt elmulasztották s az összeütközések egymást érték. Nagyobb városokban, mint épen Párisban is, már régóta tökéletes egyenlőség és viszonyosság uralkodott. — Arago Emanuel is olvasott fel a parlamentben egy levelet, mely egy nem régen, Brianconban történt botrányról ad tudósítást. Itt a főnök, egy evangélikus vallású tüzérhadnagyot oda utasított, hogy 18 éves leányát temettesse az uj községi temetőbe, mert a régi temetőnek pro-

testansokat illető része, most épen építési anyagokkal van berakva. A hadnagy engedett s eltemettette leányát a községi temetőbe. Nemsokára azonban hívatta őt a megyefőnök s tudtára adta, hogy a városi polgármester nem helyesen cselekedett s most már az illetékes római katólikus püspök ki akarja a holttestet ásatni a sírból; — kétségkívül azért, mert a klérus Franciaországban a római kath. vallást tartván államvallásnak, mindazt ami községi és állami, kizárólag a magáénak tartja s el nem tűrheti azt, hogy a községi temetőnek általa beszántott földében, eretnekek holt testei is nyugodjanak. A megszmorodott atya tehát azt kérdi végre levelében Aragótól: „mit tegyek már most? nem akarom hinni, hogy így bánjanak szegény gyermekemmel; de ha igen: akkor én, kész vagyok annak erővel is ellentállani.“ A nagy felindulást, melyet az eset a parlamentben előidézett, felhasználta Barthélemy, oly nyilatkozatok tételére a protestans egyház érdekében, a milyenek ritkán hallhatók a francia parlamentben. „Nem tartanám — ugymond — ez ügy tárgyalását kielégítő eredményűnek, ha nem hangsúlyoznám, hogy mily nagy elégtétellel tartozik Franciaország a protestantizmusnak. Én azt merem állítani, hogy Franciaországban a nantesi edictum visszavétele előtt s még inkább az után, a legkegyetlenebbül bántak a protestánsokkal, sőt azt is merem állítani, hogy oly kegyetlenül és aljas módon, amint a föld egyetlen országában sem. Tudom, hogy Angolhon miként bánt az irlandiakkal, de azt merem állítani, hogy oly kegyetlenül sohasem, mint Franciaország a protestánsokkal.“ stb. (Szónok nem vette figyelembe a magyar protestans egyház multját, és hogy épen, az ezen multat közelebről ismerő francia történetírók, mint pl. Sismondy és Merle d'Aubigné nyilván állítják, hogy a magyar protestánsok illetőleg reformátusok épen oly kegyetlen sőt kegyetlenebb üldöztetést szenvedtek mint a francia hugenották.) Barthélemy beszédét jobbról szintugy mint balról heves ellenző és helyeslő kiáltások szakasztaák felbe; de, annyi bizonyos, hogy szavai találtak. — A miniszter azt ígérte, hogy a temetőügyben nem sokára egy új törvényterv fog benyújtani, a következő ülések egyikén pedig azt jelentette, hogy az illető római kath. püspök elállott szándékától és a holt test nem fog kiásatni. — Az evangélikus szövetség párizsi bizottsága, felkérte az ügyvezető bizottságot, hogy az Új-York-ba kihirdetett szövetségi gyűlés halasztassék el a következő őszig; mert a kitört szerencsétlen harc miatt, sem a német sem a franciaországi tagok nem mehetnének el. Ezen indítványt tette a németországi bizottság is s most már nagyon hihető, hogy a gyűlés csakugyan el fog halasztatni.

Helvétzia. A waadtkántoni szabad egyház zsinata. Rátzionalisztikus mozgalmak. Vélemény a francia porosz háború felett. — Waadt kántonban már több év óta áll fenn egy ugynevezett szabad egyház, mely a dogmatikumokban szigorú református, de szervezetére és működésére nézve az államtól teljes tökéletesen független és attól semminemű anyagi gyámolítást nem vár és el sem fogad. Főiskolája Lausanne-ban van, melyben a theologus ifjak száma legközelebb 61 volt. Ezen szabad egyház, évenkénti zsinatait a közelebbi időkben épen úgy különböző helyeken tartja, mint nálunk némely egyházmegyék; a helvéták azonban, azon nyilván kifejezett cél-

ból, hogy a vallásos buzgóság s az egyházi élet, minél több ponton ébren tartassék. A legközelebbi zsinat Montreux-ben, a genfi tó gyönyörű partjának egyik pontján tartatott. A zsinati tagok mindnyájan Ur vacsorájával éltek. A tanácskozás főtárgya volt egy önálló misszió létrehozása az evangéliomnak pogányok közötti terjesztése végett. E célra legalább is 15 ezer frank kellene évenként s efelett még az évi általános költség 150 ezer frank, s mégis elő fogja azt teremteni a kisded egyház és pedig nem adókivetés útján. Franciaországból és Skótzsiából üdvözlő nyilatkozatok jöttek a zsinathoz. Jelen volt mint vendég s buzditólag hatott a nagyhirű párisi ref. lelkész Pressensé is. A szabad egyház kebelében béke és szeretet uralkodik s ennél fogva nyugodtan néz szembe azon viharokkal, amelyek az újabb időkben Kálvin egyházát fenyegetik. — A theologiai és egyházi radikálok, kik a hitvallásra s általában a pozitivumokra nem adnak semmit sem s kiknek egyik organuma a Lang által szerkesztett Zeitsimmen, eddig különböző kántonokban csak apróbb egyleteket tartottak; a jelen évi június 14-dikén azonban, Oltenben egy nagy egyletté is alakultak. Az alakuló gyűlésen jelen volt Párizsból az ifju Coque-rel is. Ezen helvét egylet testvéri viszonyban áll a németországi Protestantenvereinnal, tehát több lényeges dolgokban ellentétben az ugynevezett szabad egyházak és az evangélikus szövetség hivel. — Napoleon mostani háboruja még a francia helvéták közt sem népszerű. Egy francia levél Genfből ez írja a többek közt: „Helvétzia minden völgyéből a harag és bosszúság kiáltása emelkedik fel. Nincs oly helvéta ki ezen haragot ne érezze. Napoleon harca igazságtalan harcz, melyet Isten megáldani nem fog. Mindenki Poroszország győzelmét ohajtja. Itt Genfben magában, oly közel Franciaországhoz, hallhatók a hangos kiáltások: éljen Poroszország; éljen Németország; éljen a porosz király! stb. stb.

Római zsinat. A zsinat tagjai. A zsinat vége. A pápa csálhatatlanságának kimondatása. Az „Allg. Ztg.” szerint, a zsinatban különböző országok következőleg valának képviselve; — az arány kimutatásánál alapul a németországi tagok számát véve fel:

Ország.	Róm. kath. népesség	Hány tag által volt képviselve?	Hány tag illetné?	Hány lélek esik egy képviselőre?
Olasz	26 millió	276	43	95,000.
Francia	34 „	84	58	400,000.
Osztrák-magyar	24 „	43	40	560,000.
Spanyol	15 „	41	26	365,000.
Nagy-Britan.	7 „	35	14	200,000.
Németország	12 „	19	20	630,000.
Európai Törökorsz.	1 „	12	2	83,000.
Helvétzia	1 „	8	2	125,000.
Belgium	5 „	6	9	830,000.
Görögország	? „	5	?	?
Hollandia	1 „	4	2	125,000.
Portugallia	4 „	2	7	2.000,000.
Oroszország	6 „	1	10	6.000,000.
	136 millió	536	232	

E táblázatból látható, hogy mily aránytalanul nagy mérvben volt képviselve Olaszország vagyis az olasz klérus. Jó részben maga e körülmény megmagyarázza a zsinat folyamát és végeredményét. — A csalhatatlanság dogmája, Rómának nagy örvendezései között, július 19-dikén csakugyan proklamáltatott, — tehát azon a napon, amelyen 64 évvel Kr. előtt az aljas zsarnok Néró, Rómát felgyújtatta stb. Vessünk egy pillantást azon körülményekre is, amelyek ama theologiai szörnynek a csalhatatlansági dogmának világra jövetelét közvetlenül megelőzték. Július 13-kán volt a próbaszavazás és ez, a pápapártiakra nézve igenleverő volt. Azon 88 tag között, kik nem-mel szavaztak, három bibornok volt: Matthieu, Rauscher, Schwarzenberg. Három bibornok állott azon 62 tag élén is, akik csak bizonyos módosítással voltak hajlandók elfogadni a dogmát. Hét bibornok neve tündöklik azok között, akik nem voltak jelen. Általános csudálkozást keltett midőn Antonelli neve után is hangzott: a b e s t! A keleti, észak-amerikai, német és magyarországi püspökök tulnyomó nagy többsége az ellenzékhez tartozott. A bátorság valamelyik kisebbségi tagban egészen dacoló és gúnyolódó merészséggé fokozódott, midőn Beckx-nek a jezsuiták generalisának, a csalhatatlanság nagy hívének, neve említésénél elkiáltotta magát: non placet! Az ellenzék, még július 16-dikán is tett egy utolsó próbát, s Rauscher bécsi érsek vezérlete alatt küldöttségileg kérte a pápától a dogma szelidítését; de sikertelenül. Az ellenzék még ezentul is tanácskozott. Nehányan Haynald vezérlete alatt azt javallották, hogy a végső szavazásnál az ellenzék minden tagjai jelenjenek meg, s határozottan mondják ki hogy non placet. Ezen bátor és egyedül helyes nézet azonban holmi oportunitási érdekek s az ellenség többségének félelme miatt elesett, s elvégre is abban lőn az ellenzék megállapodása, hogy a végső ünnepélyes ülésen vagyis a szavazásnál nem kell jelen lenni, hanem egy protestatziót kell beadni a dogma ellen. Ez a protestatzió azonban alig érdemli e nevet, mert nagyon gyengén ütött ki. Indoka voltaképen csak az, hogy az ellenzékiek megmaradnak ugyan előbbi szavazatuk mellett, de oly fiúi tisztelettel stb. viseltetnek a szent atya iránt, hogy e tisztelet meg nem engedi nekik, hogy a szent atya füle hallattára s nyilvánosan mondják ki, hogy nekik nem tetszik az ő csalhatatlansága; annálfogva a szomorú háborus időkre, lelkiösméretökben különben is nyugtalankodó nyájaikhoz visszatérnek stb. Július 18-án tehát, 538(?) szóval 2 ellen csakugyan megszavaztatott a képtelen dogma, mely szerént egy nyomorult bűnös ember, mint amilyen a pápa is, csalhatatlan és nem tévedhet. A dogma veleje különben ide megy ki: „isteni tekintéllyel kijelentett hitágazat az, hogy a római pápa, ha ex cathedra, azaz az ő legmagasabb pásztori és tanítói tisztét teljesítve, az ő isteni és apostoli tekintélyénél fogva egy a z egész egyház által elfogadandó s hitre vagy erkölcsre vonatkozó tant nyilvánít: a szent Péternek tett isteni ígéret erejénél fogva, ugyanazon csalhatatlansággal van felruházva, melyet az isteni Megváltó az ő egyházának adni akart, midőn a hitre és erkölcsre vonatkozó tudományt adta. Ennélfogva e nevezett római pápa tanai természet szerint csalhatatlanok.” E tétel után aztán, szokás szerinti átok mondatik mindazokra, akik ezt el nem fogadják, vagyis nem hajlandók egy nyomorult embert isteni tulajdonokkal felruházni. Hajdani protestáns elődeink gyakran egész ko-

molysággal vitatták azt, hogy az Antikrisztus nem más mint a római pápa és az igazsághoz aligha közel nem jártak, miután az Antikrisztus egyik jelleme az is, hogy magát Isten gyanánt tartja. — Most már a római katolika egyház eddigi egységének hosszú időre, sőt talán örökre vége van. Az éles tör, amelyet a pápa és a jezsuiták a protestantizmus és a tudomány szabadsága ellen emeltek fel, saját egyházuk kebelébe fúródott. A pápa csakugyan elérte azt, amire oly régolta erőlködött. Ő Péterré lett. Igenis Péterré, de csupán azon ponton álló Péterré, amelyre tekintve így szólott Péterhez az Ur: „Távozz tőlem Sátán; bántásomra vagy énnékem.” Máté XVI. 23. Márk VIII. 33.

Ausztria. A konkordatum eltöröltetése. Egy folyó évi július 30-dikán kelt császári parancs a konkordatumot elenyésztettnak nyilvánítja, hatályon kívül teszi, azon okon, mert az egyik szerződő fél t. i. a pápa teljhatalmúnak nyilvánította magát stb. Hogy a konkordatum eltöröltetett, az igen helyes dolog; régen azt kellett volna tenni, vagyis inkább meg sem kötni az egész konkordatumot. Ha azonban a mostani eltöröltetésnek eredménye csak az lesz, amit pedig nem egészen alap nélkül lehet sejtetni, hogy t. i. a római katolika egyháznak a konkordatum előtti előjogos helyzete s az állammal való szövetséges viszonya mind Ausztriában, mind hazánkban folyvást fen fog tartatni: akkor itten, valami szabadelvű változásról vagy haladásról szó sem lehet; hanem az egész dolog veleje csak oda fog kimenni, hogy a mi jog a konkordatum szerint a pápáé volt, azon most az állam és a püspökök osztoznak meg. Majd elvárjuk a fejleményeket.

Északamerika. A presbyteriánok egyesülése. Mig a vén Európában, sok helyütt épen magok a protestánsok között is átkos pártviszály és szédelgés uralkodik: addig az északamerikai reformátusok egy tekintélyes része, a presbiterianusok, kik ezelőtt mintegy három évtizeddel két pártra szakadtak, ismét egyesültek, s őszinte örömmel és egyetértéssel tarták meg egyetemes zsinatukat folyó évi május 19-dikén Philadelphijában, egyik templomukban. A zsinatot 300 lelkészi és ugyanannyi világi, tehát összesen 600 tag alkotta, akik összesen, egy oly országos presbyterian egyházat képviseltek, amelyben a lelkészek száma, mintegy 4229. A presbyterianoknál sem esperestek, sem püspökök nincsenek és zsinatról zsinatra választanak elnököt — moderatort. Az említett zsinat tanácskozásai leginkább oly intézkedések körül forogtak amelyeket a két párt egyesüléséből előállott nagy egyházi testület szükségei igényeltek. Kimondatott az oceanon inneni és tül minden presbyterianok szövetkezésének nagy és szép gondolata is. — A new-yorki theologiai főiskolához, a theologiai encyclopaedia és symbolica ujonnan felállított tanszékebe Dr. Schaff német eredetű jeles tudós választatott, akinek működéséhez nagy reményeket kötnek.

Iskolaügyi tudósítások.

A debreceni ref. főtanoda köréből.

Háromszázadnál szaporább idő óta, mint a „Magy. prot. egyh. s isk. Figyelmező“ VI-ik füzetében történetileg megmutatta volt, úgy szellemi mint anyagi tekintetben folyvást gyarapodott s nagyobb erőre emelkedett e főtanoda. — Nem célom az elsőt tárgyalni most, csak az utóbira szorítkozik jelen értesitésem.

1862-dik év 1-ső napján vettem át felsőbb megbízás folytán e főtanoda anyagi ügyeinek vezetését az oly igen fontos és nagy horderejű pénztár kezelését s ez idő leforgása alatt is husz uj alapítvánnyal növekedett ez!

B. e. elődöm a számos alapítványokat melyek kegyes alapítóik nevére neveztetnek, betűrendben kezelte, két éven át követtem e gyakorlatot én is. Azonban 1863-dik év végén belátva, mily nehézkes modorban mozog ekép a sokoldalú ügyvezetés: indítványt tettem, az alapítványok osztályozása tárgyában, bemutatván az egyházkerületi felsőségek igénytelen nézetem szerénti dolgozatomat és ez egyhangulag helyeseltetvén, elfogadtatott. — 1864-dik év óta az alapítványok VIII osztályzatba sorozták; következő címek szerént,

1-ső osztály: általános szükségletet fedező alapok,

van benne 47 külön álló alap.

II.	„	Kórházi	„	„	3	„	„	„
III.	„	Könyvtári	„	„	5	„	„	„
IV.	„	Nyugintézeti	„	„	4	„	„	„
V.	„	Ösztön jutalom pályadij	„	„	38	„	„	„
VI.	„	Szépművészeti	„	„	7	„	„	„
VII.	„	Tápiintézeti	„	„	26	„	„	„
VIII.	„	Tartalék s megtökésitést igénylő alapok	„	„	22	„	„	„

És így a VIII osztályzatban 152 külön álló alapítvány melyek betűrendben írva.*)

A most végéhez ért 1869/70. isk. évben az V-dik osztályzatba tartozó alapokból következő díjazások történtek:

I. Az a k a d é m i á b a n : a) pályadijat nyertek :

1)	K. Deák I-ső alaphól	Nagy Pál 2. h. h.	84 frt. — kr.
„	„	Becner Frigyes köztanító	42 frt. — kr.
„	„	Sári József orvosnövendék	42 frt. — kr.
2)	Hatvani	Pápay Pál 2. h. h.	44 frt. 10 kr.
„	„	a bírálók	18 frt. 90 kr.
3)	Pécely IV-dik	Biki Károly köztanító	35 frt. — kr.
„	„	az igazgató tanár	17 frt. 50 kr.
4)	Váradi Szabó János	Biki Károly	50 frt. — kr.

*) Ha sok oldalú elfoglaltatásom engedi s kellő adatok leendnek kezeim között. nt. szerkesztő ur kegyes engedelmevel e közérdekű folyóirat hasábjain az alapítványok neveit áldott emlékü szerzőikkel s a szent cél megnevezésével közölni fogom.

V. . . L.)

1) Örömmel veszem.

Szerk.

b) ösztöndíjat nyertek:

5) Beretvás	alapból Pál István 2. j.	15 frt. — kr.
6) Beőr László	„ Cseresznyés Jenő 2. b.	30 frt. — kr.
7) Borsi	„ Szabó Bálint 1. b.	42 frt. — kr.
8) Erdei Mihály	„ Szikszai János 3. h. h. és Imre József orvosnövendék, együtt	20 frt. — kr.
9) Éneklők pénztárából	Vas Albert 1. h. h., Nagy Lajos, együtt	10 frt. 50 kr.
10) Kendeffy alapból	jutalom könyvekre	50 frt. — kr.
11) Pécely V-ik	„ Pápay Pál 2. h. h. latin fogalmazásért	26 frt. 25 kr.
12) Pécely VI-dik	Vecsey Sándor, Lengyel Sándor, Kovács Zsigmond h. h., Győri Elek, Csiki Lajos fejenként 35 frttal, együtt	210 frt. — kr.
13) Sárói Szabó II. a.	Tordai Imre, Csánki Béla, Descombes Henrik, Bölöni László, Bölöni Sándor, Bátorke-szi Kázmér, Homér Elek, Csomai Imre jogh., Mózes András, V. Nagy Sándor, Jákó Balázs h. h., Tóth Lajos, Orosz István, Tőzsér Sándor, Kecskeméti László bölcsészek fejenként 16 forinttal, együtt	240 frt. — kr.
14) Sárói Szabó IV. a.	Ujházy Sándor 3. j. 10 forint, Nagy János 1. j. 8 frt. Ember István 2. j. 6 frt.	24 frt. — kr.
15) Szarka-Sulyok alapból	Mészöly Gáspár 3 h. h., Hegedűs Sándor 3 j., együtt	50 frt. — kr.
16) Szokolai alapból	Dorogi Lajos 3 h. h.	15 frt. — kr.
17) Tököly-Sebők alapból	Salamon Gábor 3 h. h., Szathmáry József, Nagy Károly 2. b. együtt	31 frt. 50 kr.
18) Tőkepénztárból	Balla Athanáz kegyes alapító emlékére g. n. e. Nemoiánu János 2. j.	50 frt. — kr.
19. Töltésy alapból	Budás János 1 j., Kócs Dezső 2. b. fejenként 35 frt.	70 frt. — kr.
20) Vissenberger Emil	1. j. ág. hitv. félévénként 50 frt.	100 frt. — kr.
21) Néh. Nagy József,	kegyes alapító évfordulati halála ünnepélyén Marcius 5. az énekhar tagjai között végrendelet szerént kiosztott	
	A Nagy József IV-dik alapból	100 frt. — kr.

II. A *Gymnasium* s elemi iskolában.

1.	Andor	alapból Sinka Ferenc VI.	10 ft. — kr.
2.	Ferency-Mariássy	" Bernát Lajos VI.	30 ft. — kr.
3.	Komlóssy	" Bihary Kálmán V.	6 ft. — kr.
4.	Kovács Sándor	" Lékay Gyula VI.	30 ft. — kr.
5.	Kollner-Jéger	" Sinka Ferenc VI. és Oláh Sándor V. o. együtt	20 ft. — kr.
6.	Csehszombati	" Germain Lajos III.	89 ft. 50 kr.
7.	Dudás Ercsey Klára	" 3 ft. és	
8.	Kendeffy	" 50 ft.	53 ft. — kr.
- erejéig jutalomkönyvek vásároltatván fent a 10-dik pont alatti e nembeli kiadás nyomán minde-nik tanszakban a 10 — 12 első kitűnök jutal-maztattak.
9. Szombati-Vörösmarti alapból, Győri Ferenc IV. Kolbenhayer Gyula III, együtt 50 ft. — kr.
10. Tóth-Pápay alapból: Faragó Bálint VI. 10 ft. — kr.
11. Váradí Aszalay alapból: Meggyesi Ferenc VI. g. 15 ft. Balogh Imre V. 20 ft. Csoma Sándor IV. 15 ft. Mészáros Gyula IV. 30 ft. Dalmi József IV. 20 ft. Kiss Lajos IV. 30 ft. Gulyás Mihály I. 15 ft. Király Ferenc I. 20 ft. Péntek Ferenc I. 30 ft. Horváth József I. 20 ft. — Nagy László 3 el. 20 ft. Elek Ferenc I-ő el. 10 ft. Long János I-ő el. 15 ft. Nagy István 2-ik el. 15 ft. Porcsin Mihály 4 el. 15 ft. Madar István 4 el. 10 ft. a téli és nyári félévben: és így 600 ft. — kr.
12. Töltés alapból Kis Sándor 1-ő Gym. 35 ft. — kr.
13. Helybeli István Gözmalomtársulat 50 ft. — kr.
14. " takarékpénztár " 30 ft. — kr.
- kegyadományaiából 19 szegény tanuló 5 ft. 4 ft. és 3 ft. erejéig ruhára segélyeztettek.

III. *polgári iskolában.*

- Csanak reál isk. ösztöndíj alapból. Farkas Emil III. Szabó Lajos, Katz Lajos II. Molnár Mihály, Ember István 1-ő oszt. egy-egy darab arany 50 db. arany.
- A fentebbiek szerint tehát eddig a kezem alatti pénztárakból — az V-ik osztályzatot érte kiadott 2321 ft. 25 kr. o. é.
- és öt darab arany! —

Nevezetes összeg valóban — hátha még a tápintézeti költségeket is (melyekről más alkalommal számolandok) ezekhez veszem: a legbensőbb háláérzettel teljesedik meg szívem e főtanoda kegyes jóltevői, alapítói iránt! s azoknak, kik már a minden élőknek után elmentenek, csön-

des békét s örök idvességet, legkésőbb maradékaiknak áldást s bódogelőmenetelt ohajtók! kérem a mindenség hatalmas Urát, hogy adjon mindenütt minden helyeken a nevelés ügyének, közelebb e mi ref. főtanodának bőkezű jöltevéket mind az időknek végeiglen.

Irtam Debrecenben 1870. Julius 20.

Varga Lajos,
ref. főiskolai pénztárnok.

A kisujszállási reformált egyház, és iskola múlt, és jelene történelmi rövid rajza.

A kisujszállási ref. egyház, mondhatni, az újabb egyházak sorába számítható. — A történeti adatok nyomán Péterszállás név alatt már 1418-ban kun telep volt, de a 17-dik század végén e környék elpusztítván, Péterszállás is a körülte fekvő telepek Marjalaka, Jurginy s többekkel együtt elpusztult: 1717-ben kezdték ismét a partosabb részeket új lakosok szállani meg. 1717-ben még oly kisded egyház volt, hogy minden egyházi szolgálatokat egy előkönyörgő — levita — végzett. Legelső rendes lelkipásztor 1718-ban lett, ekkor választatott külön a lelkészség a tanítóságtól. Nagyobb, és gyorsabb növekedést, úgy látszik a váltás ideje — redemptio 1742—45 — alkalmával nyert, úgyhogy már azon század utolsó negyedében két rendes lelkipásztora, kántora, több külön fiú, és leánytanítói voltak. Az egyház emelkedését, virágzását nevelte, kétséggkívül, az, hogy kezdettől fogva sok kitűnő, protestáns buzgalmű lelkipásztorai voltak. A mult század utolsó tizedéről, hagyomány útján még most is méltó dicsekvéssel emlegettetik Pásztóhái (pásztóhái) János, ki mellé segédül 1773-ban Capellani titulo Kis Imre hivatott. A múltnak végéről és e jelen elejéről Váradi Sámuel, utánna veje a tudományos, és munkás Dorka Illyés, ki halhatatlan szobrot emelt magának az iskola újra alkotásában.¹⁾ Török Pál Superintendens, Fördös Lajos, kecskeméti lelkész jelenben, és esperes széphírű és tudományos készült-ségű lelkipásztorai voltak ez egyháznak; jó emléket, szónoki nevet hagyott maga után az 1868-ban elhunyt Erdelyi Sándor is Biztató remény van a mult évben választott lelkész Illyés Bálint iránt, kit művelt szerénység, készülség, higgadtság, közjó iránti buzgalom jellemeznek, kit érzelemdus költeményei a költők koszorújába fűznek.

Az egyház kereszteleési, esketési, és halálozási anzakönyvei 1728-on kezdődnek. Emlékezetes az egyház gyász eseményeiben az 1739-ki nagy pestis, mely május 27-től september 23-ig tartott, mely időtartam alatt, 1200 haltak el. Juniushan dühöngött legkegyetlenebben, 10, 12, 15-ként szenvedvén ki naponként; juniush 20-án felsőbb parancs által temetés, és templomjárás is megtiltatott. —

Van a gyülekezetnek nagy kőtemploma, bent körül karzatokkal, tornya veresrézzel fedve, 3 kedves hangzatú haranggal — egy kántori, két lelkészi lakhely, 4 leányiskola épület, a fiutanoncok számára emeletes kőiskola. 3 temetőkertjei illő gond alatt tartatnak.

Lelkek száma a közelebbi országos összeírás szerint 10236. —

¹⁾ Az érdemeit méltányolni tudó egyház is emelt márványszobrot, mely 1858. apr. 18. lepleztetett le, mely alkalommal közlő tartott emlékbeszédet.

Van 2 rendes lelkipásztor, 1 énekezető, 13 tanító. — 1869-ben született 476, megholt 242 — esküdött 121 pár. . .

Az egyház, és egyházi tanácsnak a protestáns ügy, és egyház iránt tanúsított buzgalmának előtanúja az, hogy a debreczeni ref. gimnázium létesíthetésére a létel, és nem létel kérdésekor 3000 ftot o. é. nem csak ajánlott, hanem 1868-ban a tőkét is lefizette, sőt tetézte e szép áldozatot azzal, hogy a főiskola lakosztályai felépítési költségeihez 2000 ftal járulni határozta. A heves nagykunsági papi, és tanítói gyámintézet tőkéje gyarapítására 400 ftot. o. é.; a pesti ref. főiskola részére 100 ft. o. é. alapítványi tőkét tett. És mindezeket a közelebbi két évtized igenváltságos napjaiban tette. A közszellemet így értő, és felfogó, a közjót ily hatályos tényekkel előmozdító egyháznak fontos hivatása van a protestantismus közügyeiben.

A protestáns egyháznak veteményes kertje az iskola, az iskola életető forrása a protestantismusnak, a protestáns egyháznak. E kettő együtt egy, termékenyítő, hatásos, áldásos. E nagy, s életére kiható elvet korán felfogva, megértve a protestantismus: az iskolát, mint legfeljebb kincsét 3 sűjos századon át vas kitartással őrzi, ápolja, dajkálja. Ebből fejthető meg azon szilárd ragaszkodása magyarországi reformált egyházunknak tanintézetei iránt, melyet főképp nyomatás idején mutatott meg, tüntetett ki. — Érdekes tehát ránknézve, tanintézeteinknek nem különben jelene, mint borús, vagy derűs elmúltja.

A kisujszállási egyház anyagi nevedése és virágzása magával emelte iskolái anyagi nevedését, szellemi virágzását is.

A kisujszállási iskola szellemi állapota milyen volt a múlt században, arra az egyház könyveiből nem közölhetek adatokat, de b. e. atyámnak nagy gonddal szerkesztett, s kezeim közt levő irományai e tárgyban némi tájékozásul szolgálhatnak. Ez adatok szerint taníttatott „Természet történetiája“ melyet így ir alá, kidolgoztam ezen „Természet történetiát,“ és megis tanítottam tanítványaimnak 1789 őszi examenre Keszi Hajdu András corrector. — Politikai tudományok, és geographia, melyet így ir alá: composui, et addisci curavi in schola kisujszállásiensi Andreas Keszi Hajdu corrector 1788. — „Egyház történet“ 4 periodusra osztva. — Rövid summája mindazoknak, a melyeket kell együgyű reformatus keresztyénnek hinni az idvességre, kérdések és feleletek által — „azoknak számokra való kérdések és feleletek, kik tovább is iskolába járnak“ — „Az urasztalához járulóknak katekhizációjok“ — összeszedegtettem, irtam és megtanítottam tanítványaimnak folytában K. H. A. corrector 1789.

Hogy gimnáziumi felsőbb osztályok is voltak, hasonlóan b. e. atyámnak kezeim közt levő versei igazolják. Jelesül 1774. tiszteletes Kovács István ur kisujszállási rektorságában, poéta koromban őszi examenre 14. november irtam ezen verseket Keszi Hajdu András. Tétel „Carmen, in quo vita humana cum anni vicissitudine confertur.“ Ugyan ez alkalomra irt magyar és latin versei vannak, testvére Hajdu Istvánnak és Bonis János tanulótársának, — mutatványul pársort ide igtatok atyám dolgozatából.

„In brumam quum jam formosus vergeret annus
Nullaque cum gelidus gramina campus habet
Nox venit, et cunctos somnus complectitur artus
Atque toro calido corpora fessa jacent.“

Az iskola ily virágzó állapota meddig tarthatott, adatok hiányában cikkiről bebizonyítani nem tudja, de némi hanyatlásnak kellett néhány évek folyama alatt előállani, mely hanyatlás néhai Dorka Illyés ur landadatlan buzgalma, páratlan iskolai ügy szeretete által néhány év alatt eltűnő: e tanintézet 1830-ban ismét oly 6 osztálylyal birt, melynek végeztével növendékei, akkor, és azóta folytatólag, és folytonosan a debreczeni, és más főiskolák 7-dik osztályába mentek tanpályájokat folytatandók. Főtanító volt 1852-ig ez intézetben, az úgy nevezett Rector, ki az iskola vezetésére, és a felsőbb gimnáziumi osztályok tanítására a mult században rendesen 3, a jelenben pedig 2 évre hozatott a debreczeni anyaiskolából. A rektor szép fizetéssel levén díjazva a főiskola legjelesebb ifjai fogadták el ez állomást. Ilyenek voltak e század elején az országszerte ismert tudós Kerekes Ferenc, Zákány József, később nagyhírű debreczeni tanárok, Fésős András utóbb debreczeni lelkipásztor és egyházkerületi főjegyző, a munkás tudós Sasku Károly, ft. Török Pál spdens, s több más jelesek. Utolsó rektor volt 1852-ben Bihari Imre jeles főiskolai tanár S.-Patakon.

Ekkor egy uj korszak állott elő e tanintézet életében.

Köztudomásu a súlyos nyomás, mely az 1848—49-ki események következtében egész hazánkra nehezült. Rombolólag hatott e nyomás protestáns egyházunkra is. Ugyanis; törvényekkel biztosított, és szentesített alkotmánya, önkormányzata megsemmisítettett, tanintézeteinek jogérvényessége, törvényes tanrendszere eltöröltetett. E nyomás, hála a protestáns szellemnek! nem elcsüggeszté, nem álmos tétlenségbe süjeszté, hanem edzé, kitartásra lelkesité protestáns egyházunkat, és annak vezérfiait. Önkormányzata birhatásaért, tanintézeteinek, mint legfőbb kincseinek önkormányzata, és saját rendezése alatti megtartásaért, minden, szegénységünket igen, de akaratunkat meg nem haladó, még eddig hallatlan, és nem tapasztalt áldozatokra fokozta a reformált népség buzgalmát. Ily válságos nehéz időben rendezte, s alapította a kis-ujszállási reformált egyház 1853—54-ben a jelenben virágzó 6 osztályu gimnáziumát, úgy tudom, minden reformált egyházak között minden külségség nélkül, saját erejéből, legelőször, oly körülmények között, midőn még a debreceni gimnázium felállítása is az összes egyházkerület közadakozását vette igénybe.

Az ily nehéz viszonyok között, alapított gimnáziumnak alapja a 40 ezer frt államköltsön 9 tanár díjazására, és a természettani museum fenntartására; ezenfelül a város 1, az egyház pedig 2 tanár díjazására kötelezte magát, — Az egyházi előjáróság 1858—59-ben férfinason protestanshoz méltólag védte e roppant áldozatba került tanintézetét azon felsőbb törekves ellen, hogy az államgimnasiummá legyen, és nevezessék, mely küzdelemnek 1860. szakasztotta végét.

Tanintézetünk jelen rajza.

Egyházunk kebelében e következő tanodák vannak:

1. Elemi fiskola 4 osztálylyal, és félévi előkészítővel 5 állandó tanító vezetése alatt 5 külön, iskolateremben 366 tanonczczal. Tanítók, Balog Károly, Bucsai István, Vári Lajos, Rásó Károly, Bondár Albert.

2. Négy külön leányiskola 5 osztálylyal 4 rendes tanítóval a város különböző részein. A 4-dik tanítóóság a 4-dik és 5-dik osztálylyal e tanév második felében nyílt meg. Összes szám 317. — Tanítók: Varga Imre, Ködmön Bálint, Porteleki László, Molnár Endre, kinek neje az 5-ik osztálybelieknek női munkákat tanít.

3. Középtanoda 6 osztálylyal, 4 rendes tanárral, kik jelenben: Koncz Lajos, museum ör is, Szabó Imre értekezleti jegyző, Silling Elek, jövő évi rector és könyvtárnok, és Hajdu Lajos. Rajzot Bondár Albert, műéneklést Porteleki László, és Bucsai István elemi tanítók tanítanak. — Zene is tanítatik Bondár Albert által az önként vállalkozóknak. Tanulók száma a tanév kezdetén 88, végén pedig 64 volt, kik közt 23 vidéki; mely számot Karczag, T.-Kevi, Madaras, Nádudvar, T.-Szőlős, T.-Abád, Szalók, T.-Igar, Rof, T.-Bő, Szolnok, Kenderes, Jászkisér, D.-Ványa, Vésztő helységek, Kakas és Borz puszták szolgáltatták. Így az összes tanuló sereg 747.

Tantárgyak azok, melyek a tiszántuli f. t. egyházkerület által meghatározottak, s a tanrendszer is az, melyet a f. t. egyházkerület megállapított.

Tandij. Helybeli tanuló osztály különbség nélkül fizet az egyháznak 1 véka buzát, és 1 véka árpát. Vidéki tanuló évi tandija 6 frt. o. é., beiratás 1 frt., iskolai bizonyítvány kiadás 1 frt. o. é.

Az igazgató-tanárság évenként változik. — A jövő tanév október 1-jén kezdődik, a mikor a beiratás is kezdetét veszi — minden osztályok közvizsgái július 24—31-kéig tartattak a templomban.

Segéd eszközök.

Szellemi tekintetben:

A g i m n a s i u m i könyvtár mintegy 600 darab könyvvel, az elemi iskolának is van külön könyvtára, melyekből a szegényebb tanulóknak ingyen adatnak használatra tankönyvek.

Museum. Természettani szerek, melyek beszerzésére az államköltségből szokott fordíttatni. Jelesül van: természettani eszköz 156, természettani termények, állatok, madarak 74, rovarok, téhelyröpük 1417, — puhányok, csigák, kagylók 446, — kövületek 330, — ásvány 615, — csekély pénzügytemény.

Anyagi tekintetben.

Ösztöndíj és jutalmul szolgál az 1867-ben elhunyt Illéssy János nagykun kerületi kapitány 1000 frt. o. é. alapítványa, melynek 50 frt kamata egy szorgalmatos, jó igyekezetű és szelid erkölcsű kisujszállási születésű tanulóknak adatik. — Az egyház 6 osztályt végzett oly helybeli 2 ifjunak, kik a debreceni főiskolába mennek tanulmányaik folytatására

12—12 frtot szokott adni, ha ilyen 2 nem volna, felsőbb osztálybeliek is részesülnek e jótéteményben.

Kisujszállás 1870. augusztus 6.

Keszi Hajdu Lajos
lelkész-tanár.

Pótlékul a fentebbiekhez.

A kisujszállási lelkipásztorok névsora.

1. 1718. Bátorkeszi György, hozatott T.-Keviből.
2. 1719. Kecskeméti Dániel.
3. 1722. Munkácsi István, D.-Ványáról.
4. 1726. Ujvárosi Benedek, Szeghalomról.
5. 1728. Püspöki Sillye János, Turról, fia mint kisujszállási
rektor 1760. kibocsátást nyert, és szolgált 1761-ig.
6. 1761. Nagy István, Stárnáról.
7. 1765. Püspöki Sillye Dániel visszajöven az akademiákról, 3
év után elbocsáttatott, azután sasi, majd kenderesi lelkész, hol meg is halt.
8. 1768. Pásztohai János, Tasról hozatott. Látván az előljárók
a hivek nagy szaporodását mellé segédül hivatott, (capellani titulo.)
9. 1773. Kiss Imre, ki 3 év után K.-ladányi lelkipásztor lett.
Ekkor Pásztohai szolgált ismét 1782-ig, a midőn mellé segédül hivatott,
10. 1782. Vámosi Sámuel, ki akkor tért haza a hollandiai aka-
demiákból. Meghalt 1824-ben, segédül majd helyettesül szolgáltak mel-
lette, Somogyi János, Harmati Bálint, amaz később pocsai, emez pedig
még most is élő h.-bagosi lelkész — Pásztohai 1790-ben meghalván, idő-
közileg helyettesítettett Sallai Mihály.
11. 1792. Ungi Márton, T.-Kürtről.
12. 1826. Dorka Illyés, h. m. Vásárhelyről; ki 1840-ben meg-
halván, következő évben káplánkodott Szondi Lajos, most T.-Szentmik-
lósi lelkész.
13. 1836. Török Pál, t. Ungi Márton 1835-ben történt halála
után 1839-ben Pestre vitetvén, ideiglenes lelkész volt Szivos Mihály
1841 — jelenben szoboszlói lelkész.
14. 1841. Szenczi Fördös Lajos. Ugyanekkor a másik üresedés-
ben levő lelkésség ideiglenesen Rásó Mihálylyal töltetett be.
15. 1842. Győri Lajos, Máté-Szalkáról.
16. 1848. Erdélyi Sándor, Fördös Lajos helyébe, ki kk. szent-
miklóstra vitetett 1847-ben, azon esztendő Tóth Károly töltvén ki, mos-
tani madarasi lelkész.
17. 1869. Nagy Imre, helybeli káplán, ki a nép által választott,
el is fogadta a meghívást, de néhány napra ezután a sasi egyház híván
meg, lemondott, mint rendes lelkész nem is szolgált.
18. 1869. Illyés Bálint, T.-Becsről.

Rektorok nevei.

1717. Musnai Mózes, lévita.
1718. Terbócs István, utóbb n.kunkapitány, férfiivadéka ez évben
halt ki, Terbócs Károly város főbírájában.

1721. Váczi István.
1723. Onadi Péter.
1727. K. Szentesi György.
1729. P. Óvári József.
1731. Ujhelyi István.
1734. Szentpéteri György.
1735. Zádori Nagy Mihály.
1738. Pólya Mihály, szentesi — kisujszállási polgár lett, utódai most is vannak.
1741. Komáromi István — kisujszállási polgár.
1742. Szombati Pál.
1745. Sz. Némethi István, akademiára ment.
1748. Bátori János — hasonlóan.
1756. Malatinszki István, szoboszlói jegyző. Ez évben hozatott kántornak Keszi Hajdu András.
1758. Püspöki Sillye Dániel, kisujszállási, sasi, végre kenderesi pap, hol meg is holt.
1760. Pátkai János, utóbb vesenyi pap.
1763. Pap István, utóbb sz. szentmártoni pap.
1766. Marosi János, mányi pap.
1769. Bede György, megholt Kisujszálláson.
1772. Kovács István, D.-vecsei pap.
1775. Kömlei Zsigmond, vári pap.
1773. Barkasi Ádám, J.berényi pap.
1781. Hegyi János, paraszt Kisujszálláson.
1784. Bonyhai Sándor, F.-gyarmati pap.
1787. Földi Dániel, később leány tanító, kántor és majd rector.
1788. Szilágyi István, vásárhelyi professor, tasnádi pap.
1791. Váradi János, kisujszállási jegyző.
1794. Barcza Mózes, sarmasági pap.
1798. Komáromi Gábor, professor 1809-ig.
1809. Zákány József, utóbb debreczeni tanár.
1811. Kerekes Ferencz, később debreczeni nagyhirű tudós tanár.
1813. Asztalos István, békési, majd gy.-vári pap.
1815. Balog Sándor, hosszúpályi pap, utódai Kisujszálláson.
1817. Buzik Gábor, salánki pap.
1819. Hodosi Sándor, megholt Pesten nagy szegénységben.
1821. Harmati Bálint, jelenben H.-bagosi pap.
1823. Kek Dániel, n.-székelyi pap és esperest.
1825. Tar Áron, nváradi káplán, hol a kútba holt.
1827. Fésős András, utóbb debreczeni lelkész és egyház. jegyző.
1829. Sasku v. Kécszináló Károly, professor. ügyvéd, mérnök, több munkák kiadója, meghalt a mult évben Pesten.
1831. Lósi Pál, doktor.
1833. Török Pál, pesti lelkész és dunamelléki superintendens.

Eddig van összeszedve a rektorok névsora, a hátralevőt is kifogom egészíteni 1852-ig, a mikor a rektorság megszűnt.

Sajnálatos, hogy az alsóbb tanítók névsora nincsen feljegyezve.

Leánytanítók nevei.

1718. Mile Andrásné.
 1720. Nyári Istvánné.
 1722. Szentesi Jánosné.
 1726. Szalai Andrásné.
 1729. Békési Szabó Istvánné.
 1733. Ifju Siri Gábor.
 1735. Szöllősi Szabó Mihályné.
 1737. Kiliti Benedek.
 1740. Győri István.
 1745. Csikai Mihály, feleségestől.
 1750. Monori Mihály.
 1756. Keszi Hajdu András, ki csak Keszi néven iratik kántor, és egyik leányiskolában tanító, meghalt Kisujszálláson 1772-ben, hol utódai még most is vannak.
 1667. Fésős András, másik leánytanító, nagyatyja a debreczeni lelkész Fésős Andrásnak, utódai Kisujszálláson.
 1795. Dévai József, hozatott T.-Keviből, hol kántor és tanító volt.
 1797. Földi Dániel. Abonyból.

A 19-dik századi tanítók névsorát még nem lehetett összeállítnom, mert feljegyzések nem találhatók pontosan.

Kántorok.

1756. Keszi Hajdu András.
 1772. Vároczi András hozatott Debreczenből, utódai Kisujszálláson
 1828. Nagy Zsigmond, helybeli káplán.
 Kádár József, Szaládról.
 Nagy Lajos, kunhegyesi tanítóságból, most nyugalomban él Kisujszálláson, állása még nincs betöltve.

K. H. L.**Adatok**

az erdélyi görög keleti vallásu román népiskolák mult és jelen állapotáról.

A „Telegrafulu Romanu“ 25-ik számában, nem régen a következő tartalmu vezércikk jelent meg :

Nagy-Szeben, julius 14.

A vallás és közoktatásügyi minisztérium egy hat hétig tartó tanító-képezdei ideiglenes tanfolyamot nyitott meg, minden hitfelekezeti és nemzeti különbség nélkül, azon tanítók számára, kik valamely nyilvános képezdében az egész tanfolyamot be nem végezték.

A minisztérium ezen intentiója igen dicséretes elvben, de végrehajtásában nagy sérelmet foglal magában, a mi iskolai autonómiánkra nézve ; mert a közoktatási miniszter közegei nem érdemesítették becses

figyelmökre a mi iskoláink belső és külső szervezetét; mert ha ezt tették volna, bizonyára meg lettek volna elégedve azon a tényleges adaton alapuló tudósításokkal, melyeket adtunk volna a mi hitfelekezeti iskoláink belső és külső szervezetéről. Ezen hézagot betöltötte, amint értesültünk, érseki konzistoriumunk, mert adott válaszában legelőbb is hitfelekezeti iskoláink helyzetét és állapotát a régi időktől fogva egész a mai napig leírta. Iskoláink régi állapotát illetőleg azt emelte ki különösen, hogy az erdélyi nagyfejedelemség kormányja a görög keleti vallásuak népoktatására semmi gondot sem fordított, sőt inkább arra iparkodott, hogy ezen vallást követő népet a feudalismus nyüge alatt tartsa, mért is a vallás és népre nézve a többi recepta vallásokkal szemben a prozelitismusnak legtágabb tért és segédkezet nyújtott és nyitott. Ezen állítást magok a régibb törvények bizonyítják. Végre az 1791. 62. törvénycikk által „religio orientalis graeci ritus non unita quae juxta leges hujus provinciae, hactenus inter toleratos religiones recensita fuit, vigore praesentis articuli, in libero suo exercitio confirmatur.“

Noha ezen törvénycikk által a görög keleti vallás in libero suo exercitio helyezettett, mindazonáltal csaknem semmi nyugalmat talált, mert a latin és görög katolikus prozeliták szüntelenül zavarták egyházunk csendjét, miért is 1842-dik évi szeptember 12-kén az erdélyi karok és rendek kénytelenek valának ő cs. és kir. Apostoli Felsege előtt panaszt emelni, kérvén a türelmetlenség és üldözés megszüntetését s a többi felekezetekével egyenlő szabadságot a görög keleti vallásu nép és annak papjai számára. Az erdélyi kormány bocsátott ugyan ki olykor olykor a görög keleti vallásu nép oktatására vonatkozólag némely intézkedéseket, de csakis a körülmények hatása által kényszerítve, nevezetesen:

1786-dik évi március 4-dikén kibocsátott rendelete által intézkedett:

a) hogy a közoktatás egyelőre ott kezdődjék, ahol már iskolai épületek léteznek, és hol azok hiányzanak, új iskolák építtessenek a népesebb falvakban;

b) hogy azon községek, melyek saját eszközökből iskola építés és közoktatás tartására készeknek mutatkoznának, különösen kitüntessenek;

c) hogy oly megyékben, p. o. Szolnokmegyében, melynek lakosai szegények, több közel levő falvak számára egy közös iskola állíttassék fel;

d) hogy az iskolai épület önkéntes adományozásokból állíttassék és tartassék föl, az iskolamesteri fizetés is ezekből fedeztessék, hozzá járulván a tandíj is;

e) hogy ezen költségek lejobb szállítása tekintetéből a mesteri állomásokba az egyházi kántorok alkalmaztassanak;

f) hogy a görög keleti püspökség mellé iskolai főigazgató, évenkénti 400 frt. fizetés mellett neveztessek ki.

1816-dik évi május hó 14-kéről kelt magas leirat által megrendeltett, hogy az iskolai mesterek főadó, katonai és községi terhek hordozása alól mentessenek föl, hogy minden anyaegyház mellett iskola nyíttassék, és az iskola mesteri állomásokba más alkalmas egyének hiányában az egyházi kántorok alkalmaztassanak, hogy az iskolamester fizetése, ahol községi aloldialis pénztár létezik, ebből is segédelmet kapjon, és hogy végül az iskolai főigazgatónak az iskolák vizsgálja alkalmával tett utiköltségei fedezéséül 200 forint adassék.

Az 1823-dik évi augusztus hó 2-káról az erdélyi korlátnokság intézkedett :

1) hogy minden román faluban, az iskolai épület fölállítására egy alkalmas hely szakíttassék ki ;

2) hogy e hely olyan nagy legyen, miként azon az iskolamesteri lakház is elférhessen ;

3) hogy az iskolai épület fölállítása és föntartása, nemkülönbén a mesteri fizetés az allodiális pénztárakból fedeztessék, vagy pedig ezen célra a községi földekből egy elégséges terület szakíttassék ki ; és a többi.

Az 1840-diki május hó 14-kén az udvari korlátnokság azon rendeletet bocsátotta ki, hogy a földes urak győzettessenek meg, miszerint a népoktatás a földes ur érdeke szempontjából is nagyon szükséges, és hogy szólíttassanak fel, miszerint a népoktatásának, mennyiben az 1823-dik évben kibocsátott rendelet eredmény nélkül maradt volna, segédkezet nyujtsanak. — Ugyan ezen rendeletben megállapíttatott, hogy a magyar nyelv is taníttassék, mely határozat végrehajtása alkalmával a legnagyobb figyelemmel kell eljárni, hogy semmi erőltetésnek helye ne adassék.

Mind eddig semmi intézkedés nem tétetett, hogy a gyermekek szülei, arra büntetéssel kényszeríttessenek, hogy gyermekeiket iskolába küldjék.

Hogy a fentebbi rendeleteknek sikeres eredménye nem volt, mutatta maga a tény, és előre is látható volt, hogy míg Erdély törvényhozása hiven ragaszkodik approbata és compilata constitutióihoz, addig a népnevelésről szó sem lehet, valamint addig sem, míg a görög keleti egyház léte és élete veszély és üldözés alatt állott ; ami annál inkább úgy volt, mert ámbár eredetileg illető megyés püspökünk felekezeti iskolai legfelsőbb felügyelő volt, és ő alá volt rendelve úgy az iskolai felügyelő, mint felekezeti iskoláink ügye, mindazonáltal 1839-ik évben a kormánynak oktroált rendelete következtében a katolikus erdélyi püspök főfelügyelésének felekezeti iskolai felügyelőnk, az összes iskolákkal együtt alája rendeltetett.

A görög keleti püspökség mellett létezett egy tanoda, melyben a papi hivatalra az ifjak hat hó alatt neveltettek, ahol a theológiát, a morált, a templomi éneket és a számtant tanulták ; de 1846/-dik évben egy évre emeltetett ez a folyam, és a már bevett tantárgyakon kívül, még a pasztoralis theologia, pedagogika és methodika is, mint rendes tantárgyak behozattak.

1850-dik évi március 12-kén a görög keleti egyház áthatva Krisztus urunk üdvözítő tanítása által, és az 1848-dik évben hozott törvények és elfogadott humanus elveknél fogva, régi nyüge alól fölszabadulva, egyházi zsinatot tartott, mely határozatul kimondá :

1) hogy mindegyik esperes a traktusában létező iskola és népoktatás iránt felügyelői minőségben intézkedjék, intézkedése eredményéről az iskola és oktatás állásáról időről időre tegyen a püspökségnek jelentést ;

2) hogy a fiatal papság és a tanítók kiképeztetésére fent említett intézet t. i. semináriumi és tanítóképezdei intézetünk mind közelebb hozassék minden más jól szervezett efféle intézethez ;

3) mindegyik végzett klerikus köteleztetik fölszenteltetése előtt nehány éven keresztül tanítói állomást vállalni ;

4) egyszersmind megállapított, hogy mely tárgyak s mely könyvek adandók elő a felekezeti iskolákban; mert az akkori cs. kir. kormány a népoktatásra nézve a konfessionális elvet elismerte volt.

Ezen határozatok folytán a püspöki konzistorium 185 $\frac{2}{3}$ -ban a fentebbi intézetekben négy tanárt nevezett ki, a theologikus cursust két évre, a pedagogikust egy évre emelte fel, egyszersmind a szükséges tan-
könyveket megszerezvén, rendes tantervet szabott meg, azt 186 $\frac{2}{3}$ -ban megjavította, és öt tanárt állított be, a klérikus kursust pedig három évre, a pedagogikust két évre állapította meg és a tantárgyakat megsza-
porította.

Mínhogy 1850-dik év óta a létezett népiskolák s az oktatás nem csak megjavítottak, de más új népiskolák és főnépiskolák állítottak fel, azok a szükséges könyvekkel elláttak, és így 1862-dik évben a tanítók számára egy a generalis oktatásra vonatkozó utasítás kiadott és 1865-dik évben nagyobb kiterjedésben kijavított és a főtanodai tanárok számára egy főtusítás készített az érseki konzistorium által oly célból, hogy a tanulókkal bánási mód szabályoztassék és szabályoztatott is. — Mind ezen törekvésnek következménye az vala, hogy iskoláinkban több képezdei tudományokban jártas tanítók alkalmaztatnak és számos gyermekek taníttatnak s az oktatás a nép közé mind tovább terjed. Seminariumunkban ötven klérikus élelmezéssel és szállással elláttatik és a theologikus és pedagogikus tanfolyam mintegy 140 tanulót számít évenként.

Ez egyházi konzistorium még arról is intézkedett, miszerint a nyári szünidő alatt mindegyik esperes elnöke alatt tanítói értekezletek tartassanak és az előszabott tantárgyakból különböző feladatokat dolgozzanak ki. A feladatok helybenhagyás végett a konzistoriumhoz mindig föl-
földerjesztetnek, és helyben hagyatva, vagy megváltoztatva és illetőleg kiigazítva, leküldetnek és a nevezett értekezletekben megvitattatnak és a vitaközlés eredménye mindig felterjesztetik. Ezen értekezletek 1862-ben léptek életbe, azóta minden évben a nyári szünidő alatt megtartatnak s így alkalom nyíttatik terjedelmesebb kiképzetésre nem csak azoknak, kik a fenálló praeparendiánkban tanulmányaikat bevégezték, de sőt segédkezet nyújtanak azon tanítóknak is, kik szerencsések nem valának magukat iskolai mesterré kellően kiképeztetni.

Ezen állásban találta iskoláinkat az 1868. évbéli XXXVIII. törvény-cikk, mely csak is 1868. évi december 6-kán hirdettetett ki.

A fentebbiek nyomán a magas miniszterium megnyugvással lehet, miszerint konzistoriumunk semmit sem mulasztott el, mi a nép oktatása előmozdítására megkívántató volt s hogy jövőre is mint törvényes tanfelügyelőség, mit sem fog elmulasztani, komoly szándéka lévén a magyarországi és erdélyi görög keleti román egyház szervezési szabályaiban foglaltató jogaival és a XXXVIII. törvénycikk 11. §-sa jótékonyságával élni, a hogy élt is, és ezt mutatja a többi között az is, hogy az idézett törvénycikk 11. §-sának 3-dik pontja alatt előszabott tantárgyakat elkészít és kinyomatta és 186 $\frac{9}{10}$ iskolai évre be is hozta felekezeti iskoláinkba. Ha mindamellett az idézett törvénycikk szabványainak eddig minden tekintetben elég nem tétetett, annak nem konzistoriumunk az oka, hanem az a balsors, melynek nyüge alatt az egyház létezett, valamint azon körülmények is, hogy a köznép a jobbágyság megszüntetése óta számos perekbe volt bonyolodva földes uraival, és jelenleg is van; hogy 1850-dik

év óta az adó nagy fokra emelkedett; hogy több éveken keresztül a marhavész nagymértékben uralkodott, s a köznép elszegényült, hogy az erdélyi fejedelmek uralma alatt egyházi és iskolai vagyonunk idegenek által elfoglaltatott stb.

A fentebb elősorolt akból kitűnik, hogy keresztyén népünk oktatási tárgyában, dacára a volt erdélyi kormány részéről elkövetett igazságtalanságoknak és mostoha sorsunkkal szemben, néptanintézeteink meglehetősen állapotban vannak, néptanító képezde intézetünk pedig hasonló állapotban találtatik Erdélyben más vallásu intézethez, és hogy 1862 óta az iskolai évi szünetekben iskolai tanítóink jobb kiképeztetésük céljából minden kivétel nélkül tartoztak és tartoznak értekezletre az iskolai felügyelőknél most is összegyűlni és ott magukat a tanítási rendszer és módszerben a Bell-Lancaster angol híres pedagógusok methodusa szerint a viszonyos tanításban gyakorolni és mindezt azon pedagógiai és methodusi elvek szerint, melyek a mi érseki pedagógiai intézetünkben tanítatnak és amelyek szerint népiskolai könyveink szerkesztve vannak, a mely kellékek nélkül egy rövid időre kiterjedő pedagógus cursus nem hozhatja meg a kívánt eredményt; ennél fogva a konzisztórium nem is küldheti néptanítóinkat abba a rövid időre terjedő pedagógikus cursusba.

Ezekhez csak annyit bátorodunk részünkről megjegyezni: szeretnénk tudni, vajjon mi adott okot a magas minisztériumnak ezen intézkedésre? amely intézkedés csak annyit mond, hogy egy hat hétre terjedő pedagógikus kursus fog tartatni egy bizonyos helyen, de azt nem lehet tudni, hogy micsoda tankönyv szerint fognak tartatni az előadások? és ki által? és vajjon a minisztérium közegei nem ösmerik-e a mi tanítói értekezleteinket, nem ösmerik-e praeparándiai tanintézetünket? vagy talán ezeket csakis azért nem akarják elősmerni, mert mitőlünk származtak és nem az ő teremtményeik??

Iskolaügyi krónika.

Németföld. Harci lelkesedés. Tanítók képzése, Felekezeti iskola. A homburgi népiskola. Tanítói fizetések az alsó Rajna táján stb. — A franciák s különösen a Napoleon elleni harag és gyűlölet, a haza szabadsága és becsülete melletti lángoló lelkesedés seregestől vitte és viszi a tanuló ifjakat a harci zászlók alá, a németföld minden pontjáról. A drezdai gymnasiumok felsőbb osztályaiból igen sokan jelentkeztek önkéntes szolgálatra; a technikusokat is kiválóan megragadta a harcvágy. Aachenben magában 500 önkéntes jelentkezett, s ezeknek tetemes része gymnasiumi tanuló. Bajorországban minden főiskolai tanuló harci egyletté alakultak, s elhatározták, hogy a háboru egész folyamára önkénytesekül belépnek. Bécsben is egyletet alakítanak a tanulók német sebesültek segéllése végett, és ezen egylet Franciaország bármiféle gyámolítását becstelennek nyilvánította. A darmstadti allg. Schulzeitung kiadója Dr. Stoy heidelbergi tanár, a nevezett lap július 27-diki számában, egészen harci érzelmektől áthatott vezércikket ír, és a francia császárt nyilván semmire való, becstelen és aljas stb. embernek nevezi. — A rajnavidéki protestans lelkészek ez évi értekezlete, amelyben több nagy tekintélyű tudós világi férfiak, tanárok stb. is vettek részt,

junius 28—29 napjain tartatott Bonnban. A tanácskozások legfőbb tárgyát az iskolaügy képezte. Az állami képezdék működését mindezideig sem tartja az értekezlet kielégítőnek főleg anyiban, amennyiben nem képesek azok elegendő számú tanítókkal szolgálni; ennél fogva elmulhatlanul szükséges, hogy alkalmas lelkészek és tanítók vezérlete alatt minél több kised magán képezdék legyenek, vagyis szakértő lelkészek és tanítók, minden bürokrátikus systemkedés és §§ imádás nélkül minél több ifjakat képesítsenek arra, hogy az elemi iskolákban alkalmas tanítókká legyenek. (Nálunk magyar reformátusoknál, amint a „Figyelmező”-nek még első füzetében megjegyeztük, oly szükséges ez az intézkedés, mint a mindennapi kenyér; ki is vihető könnyen, főként oly helyeken, ahol ugynevezett pártikulák vannak.) A fentebbiekkel egyezőleg komolyan tanácskozott a bonni értekezlet arról is, hogy a szabad keresztényi szeretet munkásságát, korunkban, oda is kiválólag kell irányozni, hogy az evangélikus iskolák számára alkalmas tanítók képezteszenek. — Az iskolák felekezeti jelleméről Dr. Hälschner tanár és törvényszéki tanácsos értekezett, és pedig főként törvénytudományi szempontból. Szerinte az iskolaügy Poroszországban az iskolai kényszerű fogva már a múlt század kezdetétől fogva állami ügy ugyan, de oly módon, hogy a vallásoktatás, egy az iskolai legfőbb tárgyak közül; az iskolaügy vezetésében és kormányzásában az egyháznak kitűnő rész adatik s az iskolák állításánál és a tanítók választásánál minden lehető ponton figyelembe kell venni a felekezeti viszonyokat. Megjegyeztette az is, hogy midőn a rajnavidéki protestáns nép, oly sokszor és oly erővel tiltakozott a felekezeti jellem nélküli községi iskolák ellen s kifejezte a felekezeti iskolák iránti hő ragaszkodását: ez által épen nem a fennálló törvényes viszonyok megváltoztatására törekedett, hanem megakartá gátolni valami hollandiai-féle iskolai rendszernek behozását, amely szerént a tanító, hitét és vallását, megtagadni tartozik az ő tanítványai előtt. — A wiesbadeni kerület Homburg vor der Höhe nevű tekintélyes városában, melyben a lakosok különböző felekezetekhez tartoznak, vannak nevezetesen lutheránok, reformátusok, római katolikusok, zsidók stb. egy hat osztályú népiskola, nyolc éves tanfolyammal, a legújabb időkben szerveztetett újra. A tantárgyak következőleg vannak beosztva:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
1) Vallás	3	3	3	3	3	3
2) Németnyelv	5	5	7	8	10	12
3) Számítan	4	4	4	4	5	5
4) Geometria	2	2	1	"	"	"
5) Természetisme	3	3	2	2	3	2
6) Földrajz és történelem	3	3	3	3	"	"
7) Szépirás	2	2	4	4	"	"
8) Rajz	2	2	"	"	"	"
9) Ének	2	2	2	2	2	"
10) Torna	2		2		"	"
	28	28	28	28	23	22.

Jegyezzük meg, hogy a poroszok miként a gymnaziumban, úgy az elemi iskolákban is másként számítják az osztályokat mint mi. Nálunk a

gymnaziumi prima, a mi 8-dik osztályunk s a fentebbi kimutatásban is a VI. római szám, vagyis a hatodik osztály az első éves iskolásokat jelenti. A tanfolyam a négy alsó osztályban egy, de a két felsőben két éves. A római számok alatt álló arab számok a hetenkénti leckeórák számát mutatják. Az első és második éves iskolások németnyelvtanán csak olvasást, írást és beszélést, természetisméjén pedig ugynevezett nézeti oktatást, a negyedéves iskolások geometriáján pedig alaktant kell érteni. Az alsóbb osztályokban egyenesen osztályrendszer van, a felsőbbekben már némileg vegyítve van ez, de úgy, hogy a fő tantárgyakat maga az osztálytanító tartja meg s csak a kisebbek osztatnak szét egyéni hajlam és sajátlagos szakképzettség szerént. A protestáns vallást az osztálytanító tanítja, és pedig lutheránoknak és reformátusoknak az unió szellemében együttesen. A r. katolikus és zsidó gyermekeknek külön vallás-tanítóik vannak.. Az egész tantervet maga az iskolai községi előljáróság készítette és alapította meg, a miniszterium csak helybenhagyta. A tanterven magok a tanítók nem változtathatnak; — ezt az illető iskolai előljáróság teheti. A főtanító évi fizetése szabad lakon és fűtésen kívül 600 tallér; a többi tanítók sem szabad lakot, sem szállásdíjat nem kapnak. — A legkisebb évi fizetés 250 tallér, amely öt évenként 50 tallérral emeltetvén, 550 tallérig növekedhetik. A „Deutsche Schulzeitung“ azon jelen évi — nálunk — legújabb száma, amelyből a hurburgi iskolára vonatkozó közleményt vesszük, szokás szerint, a Rajna vidékéről több — ürességben lévő tanítói állomásokat hirdet, a fizetések kitételével. Polgári iskolai direktori fizetés van 1000 tallér; de vannak aztán számos állomások, 600, 450, 300, 250, 220, 200 tallér évi fizetéssel. Tekintve az egész Poroszországra, az újabb statisztikai közlések szerint, még 1864-ben is, több mint 1300 tanító volt olyan, akinek évi fizetése 50 és 100 tallér között állott. Mindenesetre szomorú dolog ez mind Poroszországban, mind másutt, s ennél fogva a népnevelés igaz barátai egyáltalában nem arra használják fel az ily adatokat, hogy tehát ne is adjunk több fizetést a tanítóknak; hanem éppen ellenkezőleg, arra, hogy minden lehető módon emelni igyekezzenek a tanítói fizetéseket; mert ez egyik elmulthatatlan feltétele mind annak, hogy a tanítók egészen hivataluknak élhessenek, mind annak, hogy nagyobb szakképzettséggel bírjanak, s így általuk a nagyfontosságú ügy, kellő virágzásnak indíttassék.

Anglia. Az új törvény a népiskolák tárgyában. „Lassan járj, tovább érsz“; ezen elvet követte és követi az angol törvényhozás és kormány, miként egyebekre — úgy a népoktatás feletle nehéz és igen fontos ügyére nézve is. Több évi előkészület, adatok szerzése s a közvéleménynek és különböző érdekeknek minden oldalról való gondos kihallgatása után, csak most érkezett el az idő, melyben elmondhatjuk, hogy az általunk is oly sokszor emlegetett törvényterv, miután az alsó ház többrendbeli vitatásain általment, meg fogja nyerni, talán némi csekély módosítással, a felső ház helybenhagyását is, s így lenni fog Angliának is egy országos érvényű rendszeres népiskolai törvénye. A törvénytervet, úgy amint jelenleg áll, az alsó háznak nagy többsége hagyta helyben. Disraeli azt mondja, hogy e terv, a korábbi szövegekhez képest új valaminek mondható; — de, hogy vajjon egyszersmind jó b-b-nak is-e? afelett az angol nép még mai nap is vitázik.

A népgyűléseken s másféle összejöveteleken mindenféle politikai és vallásfelekezeti pártok a legerélyesebben megvitatták az ügyet s tanakodtak a követendő taktika felett. A kisebbségben lévő hitfelekezetek az ugynevezett nonconformisták vagy disszenterek, határozottan ohajtották ugyan, hogy a népiskolai oktatás és nevelés bibliai, keresztyéni legyen, de a többségben és hatalomban lévő anglikánoktól való féltőkben azt követelték, hogy az állami vagy községi költséggel alapított és fenntartott iskolákban a biblián kívül semmi egyéb vallásos könyv ne használtassék, t. i. a rendes vagy köztanító által. Csakhamar sokan belátták azonban, belátta különösen az ugynevezett nővelési liga, amely igen hatalmas testület, hogy a bibliát, utóljára is minden tanító maga saját hitvallása szerint fogja magyarázni: ennél fogva ezen hatalmas testület azon nézetet fogadta el, hogy a községi és állami költségen alapított és fenntartott iskolákban, a rendes vagy köztanító által semmiféle vallásoktatás ne adassék. És ezen liga, a végre hogy ezen nézetét a parlamentben keresztülvihesse, tagjaitól és barátaitól tízezer font sterlinget, tehát több mint százezer forintot o. é. követelt és vett be. Célját azonban még sém érthette el.

A miniszterium helyzete is igennehéz volt. Gladstone a disszenterek iránt némi hálával tartozott, hogy azok támogatták Irland irányában követett szabadelvű vallásügyi politikáját, s most a disszenterek nagy többsége, az angolhoni népoktatásra nézve, mint ellenzék állott szemben Gladstone-nal. Forster miniszter, a terv előterjesztője vagy alkotója azt nyilváníta, hogy a kormány a törvényterv készítésénél két elvet tartott szemel előtt, egyiket azt, hogy az egyesek lelkiösmeretét kimélje, másikat azt, hogy a növelés vallásos oldalába ne is avatkozzék. Erre szemtől szemben megmondották némely küldöttségek a kormánynak, hogy a világon a legszerencsétlenebb megoldása az valaminek, hogy amit a törvényhozás vagy kormány el nem dönthet, azt egyes helységek, vagy más ily kisebb testületek döntsék el. Forster miniszter azonban, az angol nép nagy többségére hivatkozott, amely határozottan vallásos oktatást követel. És ebben a miniszternek kétségen kívül igazsága volt. Nagy figyelemmel várta mindenki, hogy vajjon mi változtatások fognak tétetni a törvényterven az utolsó felolvasáskor s a változtatások valóban nem csekély fontosságúak.

Ezen legujabb módosítások szerint az iskolai előljáráások parókhiaiak szerint választatnak, és pedig vagy közvetlenül a parókhiaiak minden tagja, vagy egy oly választó testület által, amelyet a parókhiaiak minden tagok választottak e célra. — A vallás rendes tantárgy és pedig a rendes tanító által előadva, de vagy az első vagy az utolsó iskolai órán, s hallgatása vagy nem hallgatása egészen a szülék szabad tetszésére van bízva. A vallástanítással a kormány iskolai felügyelőjének semmi legkisebb köze nincs, vagyis nem szabad neki abba avatkoznia. Az oly iskolákban, amelyek közadóból alapítottak, a vallás oktatásához nem szabad valami formularét vagy katekhizmust felvenni. A fenálló felekezeti iskolák ezentul még nagyobb mérvben kapnak országos forrásból segílyt mint eddig kaptak, — anélkül, hogy ezt törvényhozásilag szilárdul megállapítani szükségesnek látszott volna. Harcourt Vernon azon módosítása, mely iskolázási kényszert s felekezeti jellem nélküli kötelező vallásoktatást akart, határozottan vissza-

vettetett, mintszint *Richard* azon módosítása is, mely a tanítást csupán világi tárgyakra kívánta volna kiterjeszteni. — Sokan rosszalják, hogy az iskolázási kényszer országos törvény által kimondva nincs, hanem csupán egyes kerületekre vagy községekre van bízva, hogy körülményeikhez képest vigyék ki ha lehet. Ha elgondoljuk, hogy egy oly nagy városban mint pl. *Manchester*, 20 sőt 50 ezerre megy az iskolázatlan gyermekek száma: könnyű belátni hogy az ily bajokon csak országos törvény erejével lehetne sikeresen segíteni. Még sokkal többen elégedetlenek a vallásoktatás rendezésével és azt mondják, hogy miután a tanítót a parókhia tagjai választják s miután a hitvallás és káté ha kezében nem lesz is a tanítónak, ott fog ülni fejében és szívében s így a vallástanítás elvégre is csak hitvallási, felekezeti leendő, — vagypedig mint *Disraeli* megjegyezte, a tanítók által valami új vallás s a tanítóknak valami új papírrend fog előállni. (Ezt jegyezte meg gunyosan *Schenkel* is a Bécsben tartott egyetemes tanítógyűlés vallásoktatási nézeteire, amelyeket kegyetlenül megtámadott). A disszenterek örülnek hogy legalább az anglikán káté tanulására nem fognak többé kényszerítettetni gyermekeik; más részről azonban azt mondják, hogy az egész törvény nem egyéb, mint egy nagy csont kevés hussal, a nép közé lökve, hogy azon összevissza tépje s szakgassa egymást. A felekezeti iskolák barátai azt hiszik, hogy miután ezental a kormány segélyében még nagyobb mérvben részesülnek mint eddig, s miután iskoláik mindemellett sem lesznek alávetve a kormány felügyeletének: a felekezeti iskolák száma rövid idő alatt meg fog szaporodni. Különösen örvendenek a római katolikusok, minthogy a vallástani óra kötelezett nem lévén, még a községi iskolákban sincsenek kitéve azon veszélynek, hogy a bibliát megösmérjék; saját iskoláik pedig még nagyobb kormánysegélyben részesülnek s emellett minden legkisebb állami felügyelet nélküli teljes autonómiát élvezhetnek. Ezekből láthatod tisztelt olvasó, hogy az angol népiskolai törvény túl a rendén is barátja a felekezeti iskoláknak s a közadóból alapított és fenntartott iskolákban is taníttatik és pedig a rendes tanító által a bibliai keresztyén vallás. — Azon urak tehát, akik nálunk szegény magyaroknál, a napi sajtó terén oly nagy hangon hirdették, hogy az angol kormány és törvényhozás oly elveket vall, mint amilyeneken a mi népiskolai törvényünk alapul, óriási mérvben csalatkoztak. Hitem szerint az angol törvényhozás és kormány, sohasem fogja megvonni valamely jó iskolától az államsegélyt csak azokon azokon, mert az felekezeti és autonom; — valamint azt sem fogja tenni, hogy az ily iskolát, még ha nem segítyezi is, idegen vallásu kormányhivatalnokok felügyelete alá vesse. Az angol, őszinte barátja mind a vallásnak, mind a szabadságnak.

Franciaország. Tanítói hivatalok betöltése. Népiskolai könyvtárak. Tanítói lakok felbutorozása. E folyóiratban, különösen a 121-dik lapon említve van, hogy a most már érdemlett bukásnak indult s elébb utóbb bizonynyal megbukandó nyomorult zsarnok *Napoleon*, mily szolgaságra alázta a népiskolaügyet. Megsemmisítette nevezetesen a tanítók szabad választását is, hanem egyenesen a kormány, illetőleg a megyefőnökök által nevezettette azokat ki. A mostani iskolaügyi miniszter, a jelen év elején egy oly törvénytervet készített, a mely a megyefőnökök önkényét megszüntetné, s amely sze-

rént ezentúl a tanítókat a megyei iskolatanács elnöke nevezné ki, de csak azok közül, akiket az illető községi tanács javaslatba hoz. A tanítók helyváltozása, hivatalvesztése stb. ügyében is, lenni fogna ezentúl némi alkotmányos biztosíték a kormányhivatalnokok önkénye ellenében. — Franciaországban jelenleg 12,713 népiskolai könyvtár van, melyeknek több mint felét a minisztérium állította. Igen szép áldozatokat hoztak e célra a községek is. Ez ideig az ily könyvtárak több mint két millió kötetet kölcsönöztek ki. (Nálunk is mulhatlanul kellene ilyeneket alapítani minden helyen). — Még Duruy az oktatásügy volt minisztere hozta gyakorlatba azon intézkedést, hogy a tanítói lakok, a tanítói változásokra és költözködésekre való tekintetből s a tanítók költségének kiméltése végett, felbutoroztassanak. E célra a főtanítói lakok 600, a segédtanítói lakok pedig 300 frankot kapnak s a költségnek felét az állam pénztára viseli. 1868-ban már 350 tanítói lak volt eképen felbutorozva s házi eszközökkel ellátva.

Ausztria. Vélemények a népiskolai törvény felett. — Az evang. „Schulblatt“ és „Deutsche Schulzeitung“ jelen évi folyamában egy szakértő tüzetes vizsgálat alá veszi az általunk is már sokszor emlegetett osztrák népiskolai törvényt s vizsgálatait következő, figyelemre méltó nézetekkel zárja be: „A nép.öntudata protestálni fog a hitvallásnélküli iskolák ellen az által, hogy a katolikus községek katolikus, az evangélikus községek evangélikus jellemét minden áron fen fogják tartani az iskolának s ez által az állam ellenében bizonyossá lesz, hogy mily találók és igazak Waitz ezen szavai (Grundzüge der Politik): „Ha az állam szükségét érzi annak, hogy a közoktatás ügyét egészen kezébe vegye, az rendszerint azt mutatja, hogy a maga természetes alapjától, t. i. a nép öntudatától vagy közérzetétől eltávozott.“ Tanítóink ezentúl már államhivatalnokok lesznek, s ezt, első tekintetre talán, úgy tekintik, mint a régólta ohajtva várt paradicsomot, de majd meg fogják izlelni az állampolitika szelét és viharát s maga a törvény is fel-függesztette már felbökö a rendőri vizsgálat és eljárás Damokles kardját. Hogy mit jelent ez, egy reaktionarius kormány nyal szemben, — azt, mutatja a történelem. — A liberalis-nak nevezett irányzat valódi zsarnokká lett, amely a népet, testében vérében, saját gyermekeiben üldözi. — Az oly magánintézetek, amelyek a törvénynek eleget nem tesznek, vagy amelyekben erkölcsi hibák vannak, rövid uton bezárattatnak! És ez, meg fogja-e tehát orvosolni a bajt? Vajjon nem oda megy-e ez ki, hogy a betegséget az által orvosoljuk meg, hogy a beteget agyon ütjük. És ha a magán intézet megszűnik s helyébe egy nyilvános állittatik, de ugyanazon gyermekek lesznek a tanulók, (s ha a tanító is ugyanaz marad): nem fog-e ezekkel együtt a régi baj, ismét bévonulni az iskolába? Oh nagy bölcsesség! Midőn az iskolai törvényeket alkották, úgy látszik, senkinek sem jutott eszébe, hogy mily rendkívüli nagy költségbe kerülne azok végrehajtása. Most már e pont felett törik egyes tartományi gyűlések az ő fejöket. Körülbelül 20 millió forint évi költségről van szó, az osztrák birodalom nem magyar részére vonatkozólag. Csehországban és Alsóausztriában már kimondották egyes országos képviselők, hogy ama nagy költség előteremtésére nézve, midőn a nép annyira tul van terhelve adóval, nem tudnak mit mondani vagy tanácsolni. — Így tehát ott áll a törvény a papiros on, hogy miként fog életbe lépni: azt várjuk el,

Egy nép mindenesetre sokat tehet, ha van akaratja reá; de amidőn ennek a népnek nagy része, saját legközvetlenebb érdekeiben megsértve érzi magát: akkor ennél a résznél a nemakarás, a részvétlenség, vagy épen a roszulakarás lép elő, amely megbénítja a tetterőt." — "A gondolkodó ember könnyen beláthatja, hogy mi jövőjük lesz most már az evangélikus gyülekezeteknek és iskoláknak. Mindenesetre csapás várakozik reájok; holott pedig a nép és az ifjuság barátja, azon kérdésre, hogy a felekezeti iskola elérheti-e a tanítás és nevelés végcélját: határozottan, feltétlenül, igennel fog felelni. Kár volt iskoláinkra nézve, hogy azok eddig, merőben egyháziak (egyházi hatóságok alatt állók) valának, de még nagyobb kár az, ha ezentul már államiskolákká lesznek. (A protestáns egyházi hatóságok, Ausztriában is, kitünő mértékben bürokrát valamik). Legyen a népiskola a népé, a nép kebeléből alakuló iskolai községe! — Az iskolai községek autonómiájáért, az egyházi és politikai organizmusok érdekeinek megóvása mellett, előbb utóbb fel fog támadni és szükség is hogy feltámadjon a harc Ausztriában és ez a harc győzelemre fog vezetni, mihelyest egyszer az államiskolai rendszer nyomoruságai napfényre derülnek. Végül figyelembe ajánljuk Mager ezen szavait: „Miért ne legyen az állam iskolai tanítónév, és a népiskolák miért ne legyenek államiskolákká? Azért, mert ez, ellenkezik mind az állam, mind az iskolák természetével; — minthogy, ha az állam az iskolákat kellően akarja kormányozni, legalább látszólag önkényt kell használnia, amit az államnak, az iskolai mezőn megengedni igen veszedelmes dolog lenne; és továbbá azért, mert az állam, ha úgy kormányozza az iskolákat, mint ahogy ő képes azokat kormányozni: akkor az iskolákat, előbb utóbb tönkre kell tennie." — „Ha az állam abszolút, vagy hivatalnoki állam: akkor az iskolát annak eszközévé fogja lealjasítani, amit a fejedelem, vagy a hivatalnoksereg államcélnak nevez, ami pedig rendszerént nem egyéb, mint ezen urak szeszélye vagy kedvenc eszméje. Aki az ausztriai, porosz és bajor államiskolai rendszer történetét tanulmányozta: az, csak fogcsikorgatással fog gondolni arra. Ha az állam köztársaság, vagy alkotmányos monarchia, parlamenti többség szerénti kormányzattal: akkor a dolog mássá lesz valami részben, de nem jobbá, amenyiben az időnként uralkodó párt fogja az iskolát saját párteszközévé aljasítani és azt, meglehet, hogy még nyomorultabbul demoralizálja mint az abszolutizmus." — „Sapienti sat!" Ily szellemű és tartalmu véleményt nyilvánít a Schenkel egyházi folyóiratának egyik közelebbi cikke is Ausztriából. Mi is azt mondjuk: Sapienti sat!

Rövid irodalmi szemle.

Bibliai földrajz, iskolák és családok számára. A calvi könyvkiadó társulat által kibocsátott „Biblische Geographie" nyolcadik kiadása nyomán írta Farkas József. Fametszvényekkel és az ígért földé acélmetszetű térképével. Pest, 1870. Nyomatta Hornyanszky Viktor. Kis 8-ad rét. VII. és 364 lap. Betűrendes helynévmutatóval ellátva.

Egy ez, azon számos, vallásos szellemű és irányu, legnagyobb részben kitünő művek közül, melyeket a Pesten tartózkodó s kitünő tiszteltünkre és hálánkra méltó skót misszio, idegen nyelvekből a mi

nemzeti nyelvünkre áttétetett és saját költségén kiadott. E mű, amely mellett külföldi számos kiadásai elég ajánlólag szólnak, a népiskolák és családok számára kellő terjedelemben, alaposan és világosan adja elő a bibliai földrajzot. Különösen ajánljuk ezt az elemi iskolai tanítók szoros figyelmébe s a népiskolai könyvtárak számára, sőt nem lesz ez felesleges épen a lelkész urak könyvtárában sem.

A vallásos eszmék története. Főiskolai tanulók s mivel olvasók számára, dolgozta Szász Domokos, kolosvári ev. ref. pap, egyházmegyei jegyző s a főtanpdában vallástanár. Első füzet. Kolozsvár. Stein. 1870. 8-rét. XVII és 96 lap.

Nem csak tul, hanem innen is a Királyhágón kiáltó szükség van nálunk reformátusoknál mind az elemi mind különösen a gymnáziumi osztályokban a vallástanítás célszerű rendezésére és alkalmas vallástani kézi könyvre. E kiáltó szükségesén akar segíteni a címzett kézi könyv, mely egy francia — Reville, — s egy német — Scheer — szerző hasonló tartalmu műve után van dolgozva. Nem sokára meg fog jelenni a kiegészítő második füzet is. Ajánljuk e művet, mely a gymnázium V-dik és VI-dik osztálya számára való lenne, különösen az illető tanár urak figyelmébe.

Keresztény magvető. Szerkesztik és kiadják Ferencz József és Kovácsi Antal. V-dik kötet. Második füzet. Kolosvárt, 1870. 8-rét. 81 — 168 lap.

Második füzte a jelen évre az általunk már ajánlott folyóiratnak érdekes vegyes tartalommal. Van benne nevezetesen egyházi beszéd Ferencz Józseftől, bibliai tanulmány Simén Domokostól, a gymnáziumról egy cikk Kovácsi Antaltól. Látjuk e füzetből, hogy az unitárius egyházi főtanács mindenütt ahol a felekezeti iskola községivé lesz, a megszűnt felekezeti iskola vagy on át, egyházi tulajdonul sértetlenül fen akarja tartani; „nekünk — ugymond — lemondani arról ami az egyházé, a községnek adni azt, ami az ekkleziáié nem lehet és nem szabad s erre jogosítva egyik ekkleziia sincs.“ „Az egyházi képviselő tanács minden olyan törekvés ellen, mely ekkleziáiainknak iskolatelteit, iskolaházait, jövedelmeit és képeit a községek számára bármely okból átadni megkisértené, határozottan tiltakozik.“ Szigoruan ki van mondva, hogy az egyházi főtanács beleegyezése nélkül egyetlen ekkleziia is semmiféle vagyont el nem idegenithet. Nagyon természetesen és igen helyesen! Azt azonban csudálni lehet, hogy az egyházi főtanács lehetőknek tartja azt, hogy a községek a felekezeti iskolákat, azon célból, hogy azok a törvény által kiszabott kellékeknek inkább megfelelhessenek, ezentul is és ujból segíelyezhetik. Ezt a mi törvényünknek mind tartalma mind szelleme határozottan megtiltja; holott ezt, még az osztrák törvény is megengedi. — Gratz városa legalább, a legközelebbi időkben igen tekintélyes évi segélyt rendelt saját pénztárából, az ottani evangélikus felekezeti iskolának mint ilyennek. — Rövid de alapos vizsgálat alá veszi ezen füzet a közoktatásügyi miniszter ur gymnáziumi törvénytervét is s kimutatja, hogy a tantervre, tanárok választására, a felügyeletre, a vagyonkezelésre stbre nézve gymnáziumainkat gyámkodás alá veti, vagyis auton-

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ. 33

miájoktól megfosztja sőt lételőket fenyegeti. A mi jogot pl. a tanterv megállapítására nézve adni látszik, a következő cikkekben azt is merőben kijátsza. Méltán tekint a vizsgáló „megdöbbenés”-sel s indignációval azon bezáratásokra, amelyekkel a törvényterv, ami intézeteinket minden lépten nyomon fenyegeti. Valóban itt az utolsó óra, hogy mind a protestánsok, mind általában a szabadság igaz barátai ébren legyenek; mert nincs benne semmi kétség, hogy a kormány célja nem más, mint az összes iskolaügyet a centralizáció és bürokrácia körmei közzé szorítani, és ez által a nemzet szellemi fejlődését nyomorult szolgai tengődésre alázni. Hiszszük ugyan, hogy a napoleoni politika, mely a mi kormányunknak — mint látszik — az iskolaügyre nézve is imádott bálványa, nem sokára meg fog bukni örökre; de azért nekünk mégis ébren kell lennünk, mert nálunk sokan vannak, akik eget földet leszavaznak, ha kommandirozzák őket.

A tanügyi reformról. Egy jogtanár nézetei a középtanodák, egyetem és jogakadémiák újjászervezéséről, különös tekintettel a magyar kir. közoktatásügyi miniszter legújabb törvényjavaslatára. Pest. Aigner. 1870. 8-rét 72 lap.

A történeti fejlődést, a pozitív jogi és más nemű viszonyokat kevés figyelembe vevő s részben idealokkal foglalkozó mű. Csekély ismeretei lehetnek szerzőnek a református tanintézetekről s azok viszonyairól, midőn azt hajlandó hinni, hogy a miniszter intentiója: „a tanrendszer ellen mindig tiltakozó református tanintézeteket védelem alá venni,” s általában a protestánsoknak valami rendkívüli arany szabadságot engedni. Az azonban ritka becsületére válik szerzőnek, hogy bár különben a kormány politikájának s b. Eötvös egyéniségének igen buzgó hive és határtalan tisztelője: mégis a legőszintébb elkeseredéssel megtámadja azon miniszteri omnipotentiát, stb. amelyre a kormány iskolaügyi tervei törnek.

A közelebbi időkből, a magyar protestáns egyházi irodalom mezejéről következő predikációs füzetek világra jöttét jelenthetjük:

Kecskeméti lelkész társ. A gyakorlati lelkészethez tartozó munkák gyűjteménye. A kecskeméti ref. egyházmegye határozata folytán s erkölcsi pártfogása alatt szerkeszti Fördös Lajos ref. lelkész s főesperes. Első füzet Dobos János arcképével. A tiszta jövedelem egy része a kecskeméti egyházmegyei gyám és nyugintézeté. Pest. 1870. Petrik. 8-rét 208 lap.

Egyházi beszédek. Gerock K. után Kovács Lajos ref. segédlelkész. Első füzet ünnepi egyházi beszédek. Közre bocsátja Fördös Lajos. Pest. 1870. Osztierlamm. 8-rét 196 lap.

Hazafias elmékedések az ev. alapján, egyházi beszéd alakban, írta több ev. lelkész. Szerkeszti Márgócsi József irsai ev. lelkész s a pestmegyei ev. esperesség aljegyzője. I. Kötet. Pest. 1870. Petrik. 8-rét 190 l.

Korszerű egyházi beszédek. Írta Zombori Gedő meggyaszi ref. lelkész. Második füzet. Miskólc. Fränkel. 8-rét. 192 lap. Ára 1 forint.

Ezek közül különösen a Kecskeméti lelkész tárt, mind tartalmának változatosságánál és jelességénél, mind céljának jótékonyágánál

fogva kiválólag ajánljuk. Nem méltatlanok a figyelemre a többiek sem. Tüzetes ismertetésre nekünk ezuttal sem terünk, sem időnk.

Palmer Dr. Chr. Evangelische Paedagogik. 4-te verbesserte Auflage. VIII és 731 lap. 8-rét. Stuttgart Steinkopf. 1869. 2 tallér 12 garas.

Midőn e mű első kiadása 1852-ben megjelent, az, mind az iskolai mind az egyházi élet és irodalom mezején valódi eseménynek volt nevezhető. — Évtizedek óta találkozhatunk most itt majd amott ama szabadelvűnek mondott nézettel, hogy a tanítással, neveléssel, iskolával a vallásnak, egyháznak s magának a keresztyénségnek semmi köze. Az iskolaügy és a növeléstan mezeje valódi vásártérre vagy börzévé lett. Hitetlenek, forradalmárok, nihilisták, ratzionalisták, orthodoxok, jezsuiták, bukott politikusok, absolutisták s mindenféle népboldogítók előjöttek s mintegy birkoztak vagy kártyáztak az iskoláért és annak birtoklásáért; legnagyobb részök azonban, az eredeti a valódi birtokosokról, a szülő anyáról, az evangéliomról vólta képen tudni sem akart. A Palmer műve tehát ezen áramlattal áll szembe s az összes neveléstant tiszta és egyszerű evangyeliumi elvekre alapítja. Palmer egyébiránt a theologia rendes tanára a tübingeni egyetemen; mind a theologia mind a növeléstan mezején elősmert tekintély; főmunkatársa mind a Herzog-féle theologiai, mind a Schmid-féle paedagogikai nagy encyclopaediának. Némelyik műve, ha jól emlékszünk, éppen paedagogikája is, le van fordítva angolra, a mi mindenesetre a kitűnőség egyik jelének tartható.

Bormann K. Schulkunde für evangelische Volksschullehrer. Berlin. Wiegandt und Friebe. 1869. 8-rét.

Bormann egykor képezdei tanár és igazgató, a Diesterweg Wegweiserének egyik munkatársa, jelenleg iskolatanácsos és iskolafelügyelő Berlinben, s minden esetre Poroszország sőt az egész német föld egyik nagy tapasztalásu s kitűnő tekintélyű paedagogja. Bormann iskolaisméje egy igenjeles növelés és tanítástani kézi könyv mind a porosz tanítók, mind általában az okolni szeretők számára. Felölel e könyv az iskolai élet mezején előforduló mindenféle tárgyat, s tüzetesen ismerteti azokat, de nem rideg rendszerben, hanem könnyen folyó, világos, oktató és intő beszédekben. A mű immár 4 kötetre terjed, s nagy része nem egyéb, mint azon körlevelek gyűjteménye, amelyeket szerző a felügyelete alatt álló tanítókhoz atyai szives indulattal intézett. Ezen körlevelek rendszerint megjelentek a brandenburi iskolai lapban, melynek Bormann egyik kiadója. E lap legközelebbi füzetében már a 105-dik körlevél áll, mely azt fejtegeti, hogy az apostoli hitforma valóban historia historiarum mint Luther mondá, vagyis történeti tartalommal és jellemmel bir. Bormann művének első füzete ez előtt mintegy másfél évtizeddel jelent meg először, és az óta majdnem minden esztendőben új kiadást ér. Ez mutatja nagy tekintélyét és elterjedettségét. A francia kormány is, az ottani viszonyok szerénti módosításokkal, lefordíttatá s a tanítók kezébe egyik kötelezett vezérkönyvül adá Bormann művét. Vajha vállalkoznék kiadó egy magyar fordításra is, mert nálunk egy ily kézi könyv, mind a lelkészekre, mind a tanítókra nézve égető szükség.

Rougemont F. La vie humaine avec et sans la foi. Neuchâtel. 1869. Sandoz.

E mű nem egyéb, mint igenjeles, szelleműs és gyönyörű nyelven irt apologia a keresztyén hit mellett. Öszvesen 52 elmélkedést tartalmaz, amelyek első tekintre összefüggés nélkülieknek látszanak, de végeredményökre és szellemökre nézve mindnyájan azon igazság körül forognak, hogy az emberi élet valódi nyugodt és boldog hit nélkül nem lehet. Az egészen átvonuló alapgondolat, az amit Augustinus ezen szavakban fejez ki: „Tu nos creasti ad Te, et cor nostrum inquietum est, donec requiescat in Te”; — ezen alapgondolatot azonban nem tudományos lehozásokkal s bizonyításokkal, hanem inkább a szívhez, az érzelemhez szólva igyekszik keresztyünni és kétségenfelyül helyezni. Mindenkor is ugyan, de kivált a jelen időkben, amidőn oly sok titkos és nyilvános ellensége van még az ugynevezett szabadelvű keresztyénségnek is, — minden keresztyén lelkesznek és tanítónak egy-egy apologetának kellene lenni s evégre a keresztyénség melletti jelesebb védíratokat folyvást figyelemmel kísérni és tanulmányozni.

K ü l ö n f é l é k.

Három érdekes nyilatkozat a hitről és vallásról a legújabb időkben. „La libre pensée” című francia lap egyik közelebbi számában a következő eszeveszett tételek fordulnak elő: az Istent ellenségünknek tartjuk; — az Isten elleni gyűlölet a bölcsesség kezdete. Ha az emberiség haladni s tökélyesbülni akar: alapul az istentagadást kell felvennie. Rendkívül szükséges, hogy a gyermekek neveléséből a vallásosságnak minden nyoma számkivettessék, mert a gyermekkorban, az agynak némely idegei könnyen megtelnek vallással, s a férfi korban egészen elvethető ugyan minden vallás, de a később korban már nem lehet a vallásos méreg ellen sikerrel hatni. A gyermekek javára való tekintetből tehát, a felnőtt nemzedéket erőszakkal kell kényszeríteni az istentagadás elveinek elfogadására! — Mazzinia világhírű olasz forradalmár nem így gondolkodik. Ő ugyanis nem régen a római zsinat ellen nyilatkozván, ezt mondja a többek közt: „végzetes ösztönök és indulatok kergették a jelen nemzedéket oda, hogy az Istent és hallhatatlanságot s egy fensőbb gondviselési törvény iránti szeretetet és hitet megtagadja”. Ugy látszik hogy „a világ a jó, szép és szent iránti minden érzékét elvesztette.” A materialistákat, milyenek: Moleschott, Büchner és mások „a gondolat barbárainak” nevezi, s ezen hitleneket épen úgy mint a pápát, a világ gyűlöletére és megvetésére méltóknak nyilvánítja. „A közhit helyébe a tagadás zabolátlansága lépett. Hit helyett csak „panem et circenses” a gondolat. Nincs többé hit, s épen azért nincs szeretet és testvériség sem az emberek között. A mai vallás csak abban áll, hogy mindenki magára gondol, mert napjaink legfelsőbb uralkodója nem más mint az érdek.” — A minap az „Ellenőr” méltó magasztalások kíséretében közlé Castelar-nak, egy igen jeles spanyol status-férfinak a rabszolgaság ügyében tartott beszédét, amelyet szónok a következőleg zár be: „Oh ha én a papok tisztét folytatnám, így szólnék: Isten könyörülj rajtunk! A kezek, a melyek a világot alkották, a rabszolgaság szegeitől átlíkasztattak; az ajkuk, melyek a világegyetemnek

életet adtak, a halál zord lehelletétől lezártak. Annak, ki a vizeket alkotá, szomjaznia, annak, ki a napnak tüztengert adott, dideregnie kellett, és az ő halálküzdélme, mely sirjának zárkövét megmozgatá, a zsarnokok szívét meg nem inditá. Fenséges szenvedés; — egyesegyedül az embernek nevezett féregnek volt szentelve; — hasztalan műved; hazugsággá vált azokra nézve a váltság, kik még rabszolgaságban élnek! Rabszolgák! keljeteek életre a Krisztus nevében; és ti többiek, rabszolgatartók, takarodjatok és reszkessetek az ég igazságos volta előtt." E parlamenti beszédet viharos éljenzés és taps követte; — pedig, a Castelar beszédéből nyilván van a többek közt, hogy ő, hiszi a Krisztus öröktől-fogva való istenségét.

A felekezeti és községi iskolák száma a dunamеліki ref. egyházkerületben. Az alsó baranyai és bácsi 29 gyülekezet közül 3, a felső baranyai 63 közül szinte csak 3, a kecskeméti 17-ből 7, a solti 24-ből 7, a külső somogyi 38-ból 20, a tolnai 24-ből egyetlen egysem akar községi iskolát. A pesti és vértessaljai egyházme-gyékben is igen kevés lehet a községi iskolák száma. Ezen ref. egyház-kerületben tehát, amelynek kebelében, némely református hitfeleink kü-lönös buzgalommal igyekeztek megszüntetni a református felekezeti is-kolákat, a több mint 250 gyülekezet közül legkelebb csak mintegy 40—50 az, amely iskoláiról lemondott, ha u g y a n c s a k u g y a n l e m o n d o t t; mert úgy látszik, ez is bizonyosságra vár még. — A siker tehát nem fe-lelt meg egészen a reményeknek és törekvéseknek; anyiban azonban még is gazdagnak mondható az eredmény, amennyiben, ha jól vagyunk érte-sülve, — az összes magyar és erdélyországi mindkét hitfelekezetü min-den többi protestáns gyülekezetek között, együttvéve aligha van több 50-nél azon gyülekezetek száma, amelyek iskoláikat megszüntették.

Érdekes, de hamis adat Tisza Kálmánról. A nagy-hirű Schenkel Dániel heidelbergi tanár által kiadott szabadelvű All-gemeine Kirchliche Zeitschrift folyó évi 7-dik, nálunk ez-ideig legujabb füzetében, egy ausztriai protestáns hitfelünk, ösmerteti az ottani protestáns egyházi és iskolai viszonyok mai állását, előadja azt is és pedig helyeslőleg, hogy az ausztriai protestánsok, az ottani népis-kolai törvénnyel szemben, ellenzéki álláspontot foglaltak el, s ezekután így szól: „Természetes, hogy a mi itteni oppozitziónk a Lajtán innen, nem léphet fel azon dacos merészséggel, amely a magyar országgyűlési baloldál ösmeretes pártvezérét Tisza Kálmán-t, a debreceni egy-házkerületi gyűlésen, eme figyelemre méltó nyilatkozatra ragadta: Mi, ami evangélikus iskoláinkat, fegyveres kézzel is meg tudjuk védeni, ha u g y k e l l l e n n i.” — Ezen szavakat, a debre-ceni gyűlésen sohasem mondotta sem Tisza Kálmán sem más. Másutt, máskor, másként és más ajkairól hangzottak ezen szavak. — Az egész-ből láthatja a tisztelt olvasó, hogy még a mi korunkban is, menyire el-ferdítettnek vagyinkább elferdülnek és pedig rossz akarat közbelépése nél-kül a történelem alapjaiul szolgáló adatok! És ha most is így van ez, miként lehetett a régi időkben?

A békési helv. hitv. realgymnasium mult iskolai évi értesítője szerint, melyet az évi igazgató Bihari István úr állított össze, volt a nevezett intézet hat osztályában az év végén 110 tanuló, ezek közül volt: reformatus 51, ág. hitv. 1, róm. kath. 17, görög keleti 17, izraelita 24. A tanulók száma az első osztályban 51: a hatodikban már csak 7.

A nagyváradai római katolikus felsőbb népiskolának első évi értesítvényét, az 1870. tanév végéről, mely Nagy-Váradon, 28—4-rét lapon csinos kiállításban jelent meg, érdekes és tanulságos tartalmánál fogva őszinte elismeréssel és örömmel üdvözljük. Nemcsak a rideg statisztikai számokat közli ezen értesítvény, hanem közöl jeles cikket a n.-váradai kath. felsőbb népiskola történetéről, beléletéből, a tanítók önképző köréről, gyámintézeti mozgalmairól stb. stb. Valami igen szép, élénk üde szellem hatja át az egészet, aminek úgy látszik, főforrása az, mert a felületes liberalis politikai áramlat Nagy-Váradon is megszűntette a róm. kath. népiskolákat s bizonyos pressiót is gyakorolt, hogy azok soha többé létre ne jöjjenek. De bizony létre jött ott csakhamar, legnagyobb részben a káptalan segélyével egy r. kath. népiskola és az nem maradt üresen, hanem rögtön a szó teljes értelmében megtelt tanulókkal.

A nagykörsi helv. hitv. fő és elemi iskolákról szóló legújabb tudósítvány szerint, az ottani gymnasium 9 osztályában volt összesen 206 tanuló, legtöbb a 2-dik osztályban, t. i. 35, legkevesebb a 9-dikben, t. i. 2, azután a 8-dikban t. i. 18. A 206 tanuló között 44 izraelita, 26 róm. kath., 22 gör. keleti, 3 ágostai, 1 görög kath., a többi reformatus volt. — A képezdei növendékek létszáma volt 65; ezek közül első éves 24, második éves 18, harmadéves 23. Az érdekes tartalmu s jelesen szerkesztett tudósítás, általában is a nagykörsi tanintézetek virágzásáról tesz biznyságot.

Magyar tanítók gyűlése Pesten. A kormány eszközlése következtében, folyó évi augusztus 16, 17 és 18 napjain egy egyetemesnek nevezett tanítói gyűlés tartatott Pesten. Helyesen neveztetett-e a gyűlés egyetemesnek és hogy tényleg valóban az volt-e: azt most nem vitatjuk. Elég az hozzá, hogy a kezdeményezést őszinte örömmel üdvözljük; mert, hogy akár felekezeti akár nem felekezeti tanítók, községi, megyei kerületi s országos értekezleteket tartsanak és azokban a valóban körükbe eső, képességüket s tapasztalásaikat felyül nem haladó tárgyakról eszmét cseréljenek, tanakodjanak; azt már csak azért is szükségesnek és üdvösnek tarthatjuk, mert gyakorta szomoruan tapasztalhattuk, hogy tanítóink tetemes része épen a szorosan hivatalához tartozó dolgokban is, mily gyenge és tájékozatlan. — Az említett pesti gyűlés lefolyását a pesti lapokból már ösmerheti a tisztelt olvasó. Több tekintélyes pesti lap megróvta a gyűlést, részint azért, hogy illetéktelen tárgyakat vett tanácskozás alá, részint a tagok nagy többségének türelmetlensége, zavargása, borzasztó orditozásai, s egynémelyiknek

izlést és illedelmet sértő beszédei miatt. Valóban sajnálni lehet, hogy az első próbatét így ütött ki! Ohajtva várjuk a gyűlés hiteles naplóját, s ha tartalma megérdemli, tüzetesen fogjuk azt ismertetni. — Mind a dolog természetéből, mind a külföldi tapasztalatokból igenkönnyű belátni, hogy a tanítói értekezletek üdvös intézményének életbeléptetését, nem felyülről az országos értekezlettel, hanem alulról a népesebb községi és megyei értekezletek rendszeres gyakorlatbahozásával kellene megkezdeni. Nálunk azonban amint látszik, a kormány főcélja leginkább csak az volt, hogy az ő közoktatási szörnyű politikája mellett s a felekezetek és felekezeti iskolák ellen egy hatalmas tüntetés jöjjön létre az ország fővárosában. Már magok a tanácskozási tárgyak aligha nem e célra való tekintetből valának kiválasztva. — Valóban jellemző, hogy a kormány, míg az elemi iskolai tanítókat, — akiknek mint kegyelmesen kijelentett, B. Eötvös miniszter a legjobb barátjok — oly forró majomi szeretettel szorongatja magához: addig a felekezeteiket, melyek a létező iskolák legnagyobb részét alapították és fentartották, soha legkisebb figyelemre sem méltatta s formászerű kihallgattatásukról tudni sem akart. Az ily eljárás és politika, az ország lakosainak tetemes részénél csak elke seredést és visszahatást költhet fel, s magának a népiskolaügynek mindnyájunk által ohajtott valódi felvirágzását gátolja meg.

Az ingyeniskolázás ügye Franciaországban. 1867-dik évben 3433, két év mulva pedig már, azaz a mult évben 5800 oly iskola volt Franciaországban, amelyekben vagy egészben vagy részben el volt törölve a tandíj, és pedig úgy, hogy a költségeket legtöbb esetben a községek pénztára fedezi. Általános az ohajtás, hogy az elemi iskolai tandíj országszerte töröltessék el. Erre azonban igenhelyesen jegyzi meg az Evang. Schulblatt tudósítja, hogy az ingyen iskolázás magában, iskolai kényszer nélkül nem mozdítja elő kellőleg a népnevelés ügyét. Strassburgban, ugymond, igenjeles iskolák vannak, amelyekben a szegények gyermekei ingyen taníttatnak, és mégis ott, a nap-számosok között több az irni olvasni nem tudó, mint a vidéken; aminek oka az, mert némely szülék, merő hanyagságból gyermekeiket otthon tartják, vagy az utcákon csavarogni engedik, vagy gyárakba s műhelyekbe adják, ahol aztán, mind lélekben, mind testben elnyomorodnak.

Schenkel nyilatkozata Poroszország egyházi hivataláról. A radikál theologok egyik kitűnő vezére Schenkel, az általa kiadott egyházi folyóirat jelen évi hetedik füzetében, saját álláspontjából éles bírálattal szólván a római zsinatról, a tulzó lutherán lelkészek lipcsei értekezetének merev orthodox tételeiről és a bécsi tanító gyűlésnek a vallásoktatásra vonatkozó képtelen eszméiről, ezt mondja a többek közt:

„Mind a római zsinat, mind a lipcsei papi értekezet, lényegesen Poroszország ellen intézett ütések; — mind a romanizmus mind a lutheranizmus gyűlöli Poroszországot szíve

teljességéből és minden erejével. . . . Poroszország a lelki ösmert és szellem szabadság védője nemcsak a német földön, nemcsak a germán törzsekérti harcban, hanem egész Európában, mint a leghatalmasabb protestáns állam a kontinensen, és mint egyetlenegy, a mely a hitvallások szűk korlátain és a katolizáló lutheranságon felyülemelkedett, és az unió eszméjét már félszázaddal ezelőtt nagylelküleg proclamálta volt." stb. stb. Ezt egyikért azért legyen szabad a tisztelt olvasó szives figyelmébe ajánlani, mert ha a körülményeket kellően ösmerjük, lehetetlen meg nem ütköznünk a felett, hogy a csudálatos szelek által fuvalmazott és hányt vetett magyarországi sajtó nagy része, nem restelli azt állítani, hogy a porosz uralkodház s a porosz kormány és nemzet politikája épen olyan szabadságellenes mint Napoleoné és a francia kormányé.

Derék ember lenne az, csakhogy még aligha megtermett, aki bebizonyítaná, hogy Poroszországban épen ugy nyomták és üldözték a római katolikusokat mint Franciaországban a protestánsokat, és hogy a népiskolák és felső tanintézetek ügyét a porosz kormány épen ugy a zsarnoki centralizáció és bürokrácia körmei közé szorította, mint a nagy és kis Napoleon Franciaországban. Igaz, hogy a porosz kormány nem kettitirozott bombasztos hazug szavakban a szabadsággal soha, sőt az is igaz, hogy Poroszországot nem lehet a szabadelvűség valami eszményi államának tartanunk; de az is igaz, hogy holmi parvenük és államcsinelők aranyos jármát felvenni nem fogja soha; és ha mostani nagy. küzdelmében győz: nyomain nem az ultramontanizmus, nem a demi monde, s „neue Welt“ és cancan tánc, hanem, mint nemrég egyik berlini lap is megjegyzette, az evangyéliomi vallásosság és erkölcsiség fog terjedni!! Jól tudjátok ezt sokan; s meglehet, hogy a hanyatló francia gloire felett, legalább egy részben, hinc illae lacrymae!

A népnevelés állása az orosz birodalomban s több más országokban. A Lipcsében megjelenő „Unsere Zeit“ jeles folyóirat legközelebbi füzete az orosz birodalmi közoktatás ügyét ösmeretvén, ezt mondja a többek közt: „Az európai orosz birodalomban, a népnevelésre nézve jobbacská lábön álló Lengyel és Finnországot ide nem értve, összesen mintegy 61 millió lakos van, akik közül 9 millió iskolaköteles gyermeket vehetünk fel. Ezek számára, minthogy a házak és falvak egymástóli távolsága igen nagy, 50 gyermeket véve egy iskolára, 180,000 népiskola kellene; — van azonban az egész orosz birodalomban csupán 31,000, sőt a nem tiszta orosz pl. lengyel vidékeket kivéve csak mintegy 21 ezer népiskola. Ennél aránylag még a török birodalomban is jobban áll a népiskolák ügye. Vessünk egy pillantást a többi európai országokra. Ha az iskolakötelezettséget a 6—13 életévre teszszük: akkor száz iskolaköteles gyermek közül iskolába jár Poroszországban, Szászországban és Würtembergben 96—99; Helvétziában 95—96; Bajorországban és Dániában 89; Franciaországban 78; Hollandiában, Angliában, Belgiumban 75—77; Mecklenburgban 64; Ausztriában 51; Spanyolországban 46; Lengyel és Olaszországban 35; Görögországban 29; Portugalliában 14; Törökországban 11; Oroszországban 6. Eszerint a népnevelés, minden európai államok között, Oroszországban áll a legrosszabbul.“

DEBRECENBEN
TELEGDI K. LAJOS

kiadásában

épen most jelent meg
s általa minden hiteles könyvárusnál
kapható :

ÜNNEPI és KÖZÖNSÉGES
EGYHÁZI BESZÉDEK.

IRTA
RÉVÉSZ IMRE.

Első füzet.

VI. és 164 lap. Tartalmaz 19 egyházi beszédet.

Ára 1 frt. 20 kr.

A

„Magyar protestans egyházi és iskolai

Figyelmező“-re

előfizethetni

helyben házhoz hordatással, vidékre postai bérmentes szétküldéssel

negyedévre	1 frttal,
félévre	2 „
egész évre	4 „

A „Figyelmező“ megjelenik havonként egy, legalább három ivnyi terjedelmű füzetben, színes borítékkal ellátva.

Az októberi és novemberi füzet valószínűen ismét együttesen fog megjelenni.

Akikhez netalán hiányosan mentek volna akár az előfizetett, akár a tiszteletpéldányok, méltóztassanak a hiányt megírni, hogy azt kipótolhassuk.

Tisztán és szabatosan írott kéziratokat kérünk.

Ellendő árért a következő könyvek kerestetnek:

Wessprémi Steph. Biographia medicorum Hungariae etc. — a 3-ik és 4-ik, vagy mind a négy kötet.

Haner. Historia ecclesiarum transylvanicarum.

Haner. De scriptoribus rerum hungaricarum. 2-dik kötet.

Gerdesius Scrinium antiquarium. 7-dik kötet.

Bod Péter. Hungarus Tymbaules minden füzetei.

Debreczen, 1870. Nyomatott a város könyvnyomdájában. Ag